

PARTEA I

MATERIALELE ȘI MEȘTEȘUGURILE LEGATE DE ÎMBRĂCĂMINTE

1. ȚESĂTURILE LOCALE

Determinarea naturii, calității și provenienței diferitelor țesături, blănuri și podoabe folosite pentru îmbrăcăminte deschide o primă pagină din istoria costumului de curte românesc. Acest studiu pune în lumină, pe de o parte, interesante aspecte ale vieții economice și sociale, pe de altă parte, însușirile artistice ale veșmintelor clasei dominante, de-a lungul epocii feudale. Informațiile izvoarelor scrise, legate de țesăturile păstrate și de vestigiile arheologice, duc la reconstituirea imaginii relativ complete a textilelor care circulau în țările române în secolele X—XVII. Cunoașterea unor materiale simple, realizate într-o tehnică primitivă, existente în costumele populare tradiționale ajută la determinarea diferitelor categorii de țesături comune, produse casnice ale gospodăriei sau meșteșugurilor țărănești, utilizate de marea masă a țărănimii și țirgovețimii sărace.

Din cauza condițiilor impuse de clima țării, stofele de lână, indigene sau impoartate, împreună cu blănurile, sînt hotărîtoare în costumele românești, începînd de la cel popular pînă la cel de curte. Pinzeturile, mai ales de cînepă și mai rar de in, împreună cu mătăsurile de import, rezervate curții și clerului, întregesc în linii mari, tabloul materialelor.

Pornind de la cercetarea țesăturilor de artă existente în colecțiile mănăstirești, a căror imagine apare în reprezentarea costumului domnesc sau boieresc din tablourile votive, s-a ajuns la descoperirea veșmintelor în sine. Pentru prima dată, analiza vălurilor de tîmplă din tezaurul Putnei ne-a dus la concluzia provenienței lor din transformarea unor mantii domnești¹. După aceea, cercetînd în toate detaliile întregul patrimoniu de textile medievale din țară, am constatat faptul că, cu rare excepții, cele mai multe dintre brocarturile și mătăsurile cu fir, folosite pentru împodobirea bisericilor sau ca ornate liturgice, sînt în realitate veșmintele donatorilor, domni sau boieri, dăruite ctitoriilor lor. Transformările care au dus la schimbarea funcției acestor obiecte s-au petrecut, în cele mai multe cazuri, către sfîr-

¹ NICOLESCU, *Costumul*, în loc. cit., p. 68.

șitul secolului al XVIII-lea și în veacul următor, când biserica nu mai dispunea de mijloacele materiale din trecut, pentru a-și procura veșminte liturgice, vâlnuri de timplă sau acoperăminte de mormint din țesături scumpe de artă. Pornind de la această primă constatare, s-a putut păși la ideea reconstituirii lor în măsura în care modificările recente nu le-au știrbit prea mult forma originală. Imaginile costumului de curte, atât de numeroase în pictura murală, broderii și miniaturi au folosit ca documente de bază pentru procesul de întregire a diferitelor tipuri de veșminte. De aceea cercetarea țesăturilor ocupă locul principal în prima parte a lucrării, consacrată materialelor, constituind una dintre preocupările esențiale ale studiului de față.

Țesăturile locale. Îmbinarea știrilor documentare cu rezultatele cercetărilor arheologice a dus la unele constatări care privesc apariția și dezvoltarea țesăturilor locale în țara noastră, încă dintr-o etapă foarte îndepărtată. Fibrele folosite curent, de largă răspândire în epoca feudală în țările române ca în întreaga Europă centrală și răsăriteană, sînt cînepa și lina, cunoscute în neolitic. Urme de țesături și împletituri simple apar încă pe vasele neolitice din cultura Cucuteni. Dacii foloseau cînepa în mod curent pentru îmbrăcămintea mai ușoară de vară și lina pentru veșmintele mai călduroase¹. Pînă azi, aceste două fibre au cea mai largă răspîndire în țara noastră și sînt folosite în meșteșugul casnic al țesutului țărănesc. Inul era utilizat în mod cert în zona de la Dunărea de jos, de lumea greco-romană², fiind cunoscut și de dacii. Răspîndirea lui este pînă azi cu mult mai limitată, în raport cu a cînepii. Mătasea, pătrunsă de timpuriu, apare încă din secolul al XI-lea la Dinogetia. Cultivarea și extinderea ei pînă azi în țesăturile țărănești este restrînsă, fiind caracteristică mai ales zonei sudice a țării. Bumbacul apare ca produs de import în documentele din secolul al XIII-lea, dar folosirea lui în țesăturile populare este foarte tîrzie, pătrunzînd la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor în zonele sudice ale țării.

În cursul evului mediu țesăturile indigene, pînzeturile de cînepă sau de in și postavurile de lînă s-au produs, în primul rînd, în cadrul economiei casnice, în atelierele curților domnești sau boierești și în mănăstiri. Existau însă și ateliere specializate în orașe, meșteșugarii în domeniul textilelor constituind bresle în Transilvania³, mai timpuriu decît în celelalte două țări romine. Unele dovezi concludente despre cultivarea și prelucrarea fibrelor textile se desprind din cercetarea materialelor arheologice descoperite în locuințele din așezarea dunăreană de la Garvăn-Dinogetia, important centru de caracter orășenesc în secolele X—XII⁴. Aici s-au găsit în

¹ *Istoria României*, I, București, 1960, p. 268; V. PĂRVAN, *Getica*, București, 1924, p. 136; femeile gete țeseau pinza de cînepă din care făceau hainele lor și ale bărbaților (HERODOT, IV, 74).

² În unele morminte romane din Dobrogea (Constanța, Mangalia etc.) s-au păstrat fragmente din veșminte făcute din pinză de in.

³ PASCU, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1954, pp. 64—65.

⁴ BICHIR, *Contribuție la cunoașterea țesutului în așezarea de la Garvăn, sec. X—XII*, Studii și cercetări de istorie veche, 1958, IX, 2, p. 436—437, fig. 7, proporția materialelor găsite este următoarea: 50% cînepă, 40% in, restul diferite plante nedeterminate. Vezi și BARNEA, *Noi contribuții la cunoașterea țesutului în așezarea de la Garvăn (sec. X—XII)* în SCIV, 1961, XII, 2, p. 307, fig. 2, 1.

cîteva locuințe tulpini de in și de cînepă smulse cu semnîțe, pentru a fi puse la „topit”. Într-o locuință datată după o monedă din timpul împărătesei Teodora (1055—1056), s-au păstrat semințe și un fuior de cînepă, împreună cu mici gheme de mătase¹. În unele locuințe² inul apare, de asemenea, în diferite stadii de prelucrare. Fire și fragmente de țesături de lînă, de oaie țurcană sau țigaie completează inventarul fibrelor textile folosite la Garvăn-Dinogetia în secolele X—XI³. Pe baza materialelor aflate în locuințele și în mormintele de la Garvăn reiese clar folosirea cînepii, inului și lînei ca materiale locale. Mătasea găsită sub formă de fire, putea fi adusă din lumea bizantină, deoarece nu există încă dovezi despre cultura în zona dunăreană a viermilor de mătase. Tot la Garvăn-Dinogetia, ca și în alte așezări, s-au descoperit și unelte legate de tehnica țesutului. În locuințe apar frecvent rășchitoare de corn sau de os⁴, tindeici cu doi dinți din foaie de aramă⁵ și numeroase fusaiole din diferite materiale⁶. Cercetarea țesăturilor de in, pe baza cărora s-au putut desprinde mai multe calități și mai multe tehnici de țesut — în două și în patru ite — la dus la concluzia, deosebit de importantă, a utilizării războiului orizontal la Garvăn-Dinogetia încă din secolul al XI-lea, o etapă destul de timpurie în raport cu vestul și centrul Europei⁷. Țesutul se făcea la Garvăn, în încăperi speciale, semi-îngropate, asemănătoare argelelor de azi din Oltenia, pentru a menține o anumită temperatură și umiditate a fibrelor⁸. Apariția timpurie a războiului orizontal, ca și

¹ BARNEA, *Meșteșugurile în așezarea feudală de la Garvăn*, SCIV, 1955, VI, 1—2, p. 115; IDEM, *Noi contribuții în loc. cit.*, p. 307, fig. 2 — locuință datată cu monede de la Constantin VIII (1025—1028).

² Rapoartele de săpături, locuințele 19, 40, 80. Vezi SCIV, 1952, III, 1—2, p. 371; SCIV, 1954, V, 1—2, p. 170; SCIV, 1955, 3—4, pp. 724, 725, 728—730; BICHIR, *Țesutul, sec. X—XII în loc. cit.*, pp. 433—434, fig. 3 și 4.

³ BARNEA, *Meșteșugurile*, în *loc. cit.*, p. 115; în bordeiul nr. 80 s-au găsit țesături de lînă și fibre, în locuința datată pe baza monedelor din vremea lui Constantin al VIII-lea (1025—1028); vezi și rapoartele din SCIV, III, 1—2, 195, p. 371; SCIV, 1954, V, 1—2, p. 70.

⁴ BARNEA, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 113, fig. 7, 4, p. 111, fig. 6, 9; raportul de la Garvăn din SCIV, 1953, IV, 1—2, p. 251, fig. 6—8; BICHIR, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 432, fig. 1.

⁵ SCIV, 1952 III, 1—2, p. 383; BARNEA, *op. cit.*, în *loc. cit.* p. 104, fig. 2; BICHIR, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 430, fig. 1, nr. 3—6.

⁶ Fusaiolele sînt făcute frecvent din ardezie roșie de Ovruci; ele erau destul de scumpe, fiind importate și au o largă răspîndire în sud-estul Europei în secolele X—XII; vezi BARNEA, *Elemente de cultură materială veche rusească și orientală în așezarea feudală (secolele X—XII) de la Dinogetia*, Studii și referate Ist. României, Partea I-a, 1954, pp. 197—198. IDEM, *Meșteșugurile*, p. 114; IDEM, *Noi contribuții*, p. 307. În afară de acestea se mai găsesc fusaiole modelate din lut ars, altele cioplite din bucăți de cărămidă veche și mai rar de os sau plumb; vezi BARNEA, *Meșteșugurile*, p. 114; BICHIR, *op. cit.*, în *loc. cit.*, pp. 430—432, fig. 1, 7—12. Fusaiole din materiale diverse s-au găsit și la Căpîdava, GR. FLORESCU, RADU FLORESCU, P. DIACONU, *Căpîdava*, București, 1958, p. 237.

⁷ BICHIR, *op. cit.*, în *loc. cit.*, pp. 429—443. În această încăpere folosită ca atelier s-au găsit carbonizate tot felul de materiale textile, în diferite etape de prelucrare, pînă la pinza finită lucrată în război orizontal. Fragmentele de țesături au fost cercetate la Institutul de cercetări textile, care a determinat textura lor, rezultată din folosirea războiului orizontal. În aceeași încăpere s-a găsit un tezaur monetar cu podoabe începînd de la Vasile al II-lea pînă la Isac I Comnenul (1057—1059). Descoperiri similare mai recente de monede de la Constantin al VIII-lea (1025—1028) au dus la aceleași concluzii; vezi BARNEA, *Noi contribuții în loc. cit.*, pp. 309—311.

⁸ Încăperea de la Garvăn este semiîngropată. În Franța, păstrînd această tradiție medievală, în satele din Cambrésis, pinza foarte fină de in se țesea în ateliere subterane (CAMILLE ENLART, *Manuel d'Archeologie française*, Paris, III, 1916, p. 3). Del Chiaro menționează că războaiele erau așezate în subsolurile caselor boierești (DEL CHIARO, *Piofrentino (Anton Maria)* (ed. rom. s. Criș-Cristian), Iași, 1929, p. 25).

aceea a țesăturilor fine de în și mătase merită să rețină atenția, deoarece implică un stadiu mai înaintat al acestui meșteșug pe teritoriul românesc, legat, desigur, de cel bizantin și al Orientului Apropiat. În țara noastră s-a folosit milenii de-a rândul războiul vertical, la care firele de urzeală erau întinse datorită greutatea de lut sau de piatră atârnată în partea de jos¹. În feudalismul timpuriu, în așezarea din secolul al VI-lea de la Morești, s-au găsit urmele a trei războaie de acest tip într-o locuință semiîngropată². Războiul orizontal, care dă mult mai variate posibilități de textură, a fost cunoscut mai întâi de chinezi și de egipteni³, de unde relativ târziu a pătruns în Europa⁴, mai întâi în lumea bizantină⁵. Introducerea mătăsii, fără aceea a războiului orizontal, nu putea duce la țesăturile de artă, atât de vestite în tot imperiul bizantin. Răspîndirea acestui tip de război în Orientul Apropiat, sub stăpînirea marelui Imperiu bizantin, în țările balcanice și la nordul Dunării explică dezvoltarea timpurie a țesăturilor de artă și răspîndirea lor în aceste teritorii.

În funcție de condițiile locale, care favorizează mai mult cultivarea unei anumite plante textile sau modifică fibra de lînă sau de mătase, țesăturile au variat însă pe această largă arie, de-a lungul întregului ev mediu⁶. Pe cînd în lumea bizantină, mediteraneană și a Orientului Apropiat mătasea, inul și bumbacul sînt fibrele cel mai mult folosite, în țările române, cu o climă mai aspră, cînepa este fibra vegetală de bază pentru pînzeturi. Situația care apare clară pînă azi — urmărind pe o hartă a țării zonele de cultivare a cînepii, în raport cu inul și mătasea, se oglindește și în izvoarele documentare.

Țesăturile de lînă, pentru hainele groase, de iarnă denumite în evul mediu „sucman” și „bobou”, menționate frecvent de izvoare, sînt cele mai caracteristice produse locale. Mătasea, cunoscută atât de timpuriu la Garvăn, rămîne ca un produs indigen rar, folosit în cercul restrîns al curților domnești și al mănăstirilor.

¹ În cercetările arheologice din așezările neolitice și din epoca bronzului apar frecvent greutatea de lut sau piatră pentru războaiele verticale; vezi ERNST FLEMMING, *Das Textilwerk*, Tübingen, 1957, p. 3, imaginea unui război vertical grecesc, reprezentat pe un vas din Chiuri din secolul al V-lea î. e. n.; OTTO VON FALKE, *Kunstgeschichte der Seidenweberei*, Berlin, 1913, vol. I, p. 9, fig. 3, aceeași imagine, a unui război vertical grecesc, cu greutatea conică, care ține fibrele întinse, în partea de jos, iar pe sus se răsuște țesătura. Cu acest război se realizau țesături de tipul chilimului (*Wirkarbeit*), deosebite de cele lucrate de egipteni în războaiele orizontale (*Weberei*).

² HOREDT și colectivul, *Șantierul Morești*, în *SCIV*, 1953, IV, 1—2 pp. 284—287, fig. 7—9; într-o locuință semiîngropată s-au găsit urmele carbonizate a trei războaie de țesut. Datorită păstrării *in situ* a greutatea de lut conică, care țineau firele întinse, în poziție verticală, s-a putut determina aproximativ lungimea unuia dintre ele, de circa 2,35 m. Între resturile din această arce s-a găsit o placă rotundă de lut, pe care este imprimată urma unei țesături în patru ițe (p. 286, fig. 9, 3). Unul dintre războaie era mai mic, destinat unor țesături de proporții reduse, deoarece și greutatea care țineau firele sînt jumătate față de celelalte; vezi în *Istoria României*, I, p. 709, fig. 176, o reconstituire a locuinței semiîngropate în care s-au găsit urmele carbonizate a trei războaie verticale; *ibidem*, p. 713. În mormintele de femei din cimitirul de la Morești se întîlnesc frecvent prisnele, obicei străvechi de a pune în mormînt obiecte legate de preocupările zilnice din viața celui mort.

³ FLEMMING, *op. cit.*, p. 3, imaginea unui război orizontal egiptean, desen după o pictură murală.

⁴ JEAN EBERSOLT, *Les arts somptuaires de Byzance. Étude sur l'art impérial de Constantinople*, Paris, 1923, pp. 3—5, pp. 10—12.

⁵ IDEM, *La miniature byzantine*, Paris, 1926, pl. LXII, fig. 2.

⁶ LOUISE BELLINGER, *Textile Fibers and Near East Design*, în vol. *Aus der Welt der Islamischen Kunst*, Festschrift für Ernst Kühnel zum 75. Geburtstag am 26. 10. 1957, Berlin, 1959, pp. 117—124.

Relativ recent, borangicul este utilizat de țărance pentru vălurile de învelit capul, denumite cu termenul oriental „maramă” și răspândite mai ales în Oltenia și Muntenia. Uneori, mătasea locală, răsucită în fire groase, a fost folosită pentru broderiile medievale, iar în cusăturile țărănești a înlocuit în secolul trecut firul subțire de lână.

Țesutul pânzei, ca și cel al postavului, a avut în lumea românească lungă vreme caracterul unui meșteșug casnic, menținut până azi în mediul țărănesc în unele zone tradiționale ale țării¹. Așa cum în antichitate, Herodot amintea femeile gete care țes cînepa pentru îmbrăcăminte, tot astfel și în evul mediu țesutul postavurilor comune rămîne o îndeletnicire casnică feminină. În Imperiul bizantin unde meșteșugul țesutului a constituit o preocupare de bază în viața orașelor, iar atelierele de mătăsuri prețioase erau sub administrarea și supravegherea imperială, în secolul al XII-lea postavurile comune și călduroase pentru hainele de iarnă, erau făcute de „femeile valahilor transhumani”². În zona nord-dunăreană, unde lîna se găsea din abundență, țesăturile groase, de iarnă, erau lucrate de femei. Este foarte probabil că cele primitive s-au menținut aceleași de la daci³. Despre ateliere organizate este greu de vorbit în etapa de început a dezvoltării meșteșugurilor locale. La Garvăn, încăperea specială de țesut — argeaua — a aparținut mai degrabă unei gospodării⁴, reprezentînd un mic atelier casnic. Frecvența uneltelor și fibrelor textile găsite în diferite locuințe dovedește clar că țesutul era o îndeletnicire domestică. Acest caracter se menține de-a lungul epocii feudale, nu numai în mediul țărănesc, dar și în cel al curților boierești și domnești. Mențiuni sporadice legate de meșteșugul țesutului, în secolele XV—XVII, s-au păstrat în diferite izvoare scrise. În Țara Românească, o cronică a evenimentelor din vremea lui Vlad Țepeș, transmisă într-o redactare rusă, relatează gestul de asprime al domnitorului față de o țărăncă care nu a țesut la timp cămașa bărbatului ei, deși acesta semănase mult în⁵. Înregistrarea faptului este evocatoare pentru imaginea producției casnice a pînzeturilor folosite pentru îmbrăcăminte.

Materialele documentare din Moldova, supuse la rîndul lor la o analiză mai atentă, pot duce de asemenea la unele concluzii interesante în legătură cu dezvoltarea și caracterul producției țesăturilor în veacurile XV—XVI. Cultivarea cînepii este atestată documentar prin prezența în hotărnicii a cînepiștilor, adică a locurilor unde se cultiva cînepa⁶. Pînză produsă în gospodărie apare, chiar din timpul

¹ IORGA, *Istoria industriilor la Români*, București, 1927, pp. 1—15, capitolul despre industria casnică; se subliniază existența timpurie a acestui meșteșug local, fapt confirmat azi pe baza descoperirilor recente.

² A. DUCCELLIER, *Les Byzantins*, Paris, 1963, p. 105; Mihail Psellos caracterizează țesutul ca „o treabă de femei” și Theodor Prodromul spune că postavurile erau lucrate de femeile valahilor.

³ Pe unele stele funerare romane din Dacia apar costume care au caracter local, un anume tip de mantie din stofă aspră care sugerează dimia sau pînura obișnuită pînă azi în costumele populare (PROTASE, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatice*, București, 1966, pp. 72—73).

⁴ Barnea și Bichir, în studiile citate, prezintă țesutul ca un meșteșug specializat, nu ca un meșteșug casnic.

⁵ BOGDAN, *Cronicile*, p. 210.

⁶ D. I. R. Moldova, sec. XVI, I, pp. 17—18, doc. din 14. III. 1502, pentru confirmarea vînzării unui sfert dintr-un sat, pe Bîrlad, menționează hotarul care trece printr-o „cînepiște”. Matei Basarab amintește orașenilor din Argeș că rumânii din satul Prăvăleni „au venit de au arat cînepa cu voi și au cules cu voi ...” (Arh. St. Buc., Episc. Argeș, II, 33) „desatîna din sîmînța de cînepă” (D.I.R. Țara Românească, sec. XVII, A, IV, pp. 115, 296, 317, 322, 329).

lui Ștefan cel Mare, ca marfă în comerțul sătesc. Astfel, la 13 martie 1466, țărani satului Negoști, aparținând Episcopiei de Roman, dobândesc scutire de vamă pentru vânzarea la târg a produselor lor, printre care este menționată și pinza¹. Există în secolul al XVI-lea o pinză locală, produsă în Țara Românească, ale cărei însușiri o deosebeau de alte produse asemănătoare, deoarece printre lucrările stolnicului Radu, refugiat la Brașov, se enumeră, între altele, „două bucăți de pinză românească”². Sub denumirea de „pinză de casă”, așa cum i se spune și azi, pinza locală apare în Moldova într-un catastif de mărfuri ale unei prăvălii, împreună cu alte țesături de cinepă de import din Orient³. În secolul al XVIII-lea se produceau în țările române diverse calități de pinză, deosebindu-se după tehnica de prelucrare și anume: „pinză în ciubuce”, „pinză vîrstată”, „pinză de șervete și mineșterguri”, „pinză în patru ițe” și „pinză de birnețe”⁴. Venetianul Del Chiaro, cunoscînd în calitate de secretar al lui Constantin Brîncoveanu viața și obiceiurile din această vreme, spune că: „Ocupația obișnuită a femeilor din Valahia e țesutul. Războaiele de țesut se țin în subsolurile caselor boierești, iar din pinza lucrată, care e îngustă de 3/4 de cot, se fac cămăși, care se poartă lungi pînă în pămînt și sînt brodate cu flori de mătase...”⁵.

În secolul al XIV-lea, este atestată documentar în Transilvania producția textilă, organizată ca un meșteșug de sine stătător, în bresle specializate. În centrele cele mai importante: Brașov, Sibiu, Sighișoara, Bistrița, Sebeș și Orăștie, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea se grupează meșteșugarii care lucrau țesăturile de lînă, alcătuiind „*lanifices fraternitas*”, deosebiți de cei care țesau pinză, „*textores*”⁶. Producția de pinză transilvăneană era folosită în Țara Românească și în Moldova, deoarece de multe ori în tratatele comerciale sau în registrele vamale, pinza apare printre mărfurile importate din Transilvania. În privilegiile muntene din 1413—1437 sînt prevăzute scutiri de vamă pentru pinză⁷, iar salvconductul din 1441—1442 menționează „pinza sâsească”; privilegiile acordate de domnii Mol-

¹ D.I.R. Moldova, sec. XIV—XV, I, pp. 342—343.

² A. VERESS, *Documente, privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, București, 1929—1935, vol. I, p. 283.

³ TURCU, *Catastihul unei dughene din Iași la 1679*, Studii și cercetări științifice, Iași, 1955, n. 3—4, pp. 175—181.

⁴ IORGA, *Istoria industriilor*, p. 4.

⁵ DEL CHIARO, p. 25; autorul semnalează și fețele de mese cu șervete, tot „din pinză de casă lucrată din in foarte subțire...” IDEM, p. 21, Elena, soția lui Matei Basarab, cere de la Brașov „izvoadele de peteare pentru o împletitoare, o roabă de curind cumpărată” (IORGA, *Brașovul și Românii*, în *Studii și documente*, X, București, 1905, pp. 110—111, anul 1649).

⁶ PASCU, *op. cit.*, pp. 64—65; în întărirea reînnoirii privilegiilor lui Mircea cel Bătrîn din 25. VIII. 1413, scutire de vamă pentru *pinzeturi de in*. Reînnoirea lui Radu Vodă din 1421, scutire de vamă pentru bobou (BOGDAN, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, vol. I, București, 1905, pp. 11—13).

⁷ În privilegiul acordat de Mircea cel Bătrîn brașovenilor la 25. VIII. 1413, sînt scutite de vamă pinza și inul în afară de postavul cenușiu (*pannus griseus*), obișnuit pentru sumane (BOGDAN, *op. cit.*, pp. 36—38); de asemenea, în reconfirmarea din anul 1422 dată de Dan al II-lea, apar scutite de vamă inul, cinepa, pinza și boboul (*ibidem*, pp. 17—19); la fel în scrisoarea lui Dan al II-lea către vameșii din Prahova (*ibidem*, pp. 19—21); apoi în reconfirmarea lui din 10.X.1424 (*ibidem*, pp. 21—27) și cea din 30. I. 1431 (*ibidem*, pp. 32—35).

⁸ IBIDEM, pp. 75—77; menționează, printre altele, că brașovenii pot aduce postav și pinză-sâsească.

dovei în 1449—1458 prevăd ca brașovenii să vîndă „pînza și boboul cu cotul”¹. În celelalte două țări române, pînzarii atestați, ca meșteșugari specializați apar cu mult mai tîrziu, abia în secolul al XVII-lea², fapt care explică prezența pînzei, ca marfă de circulație curentă, adusă din Transilvania. Producția locală nu a satisfăcut însă niciodată nevoile interne, deoarece, pe de o parte constatăm că se aduc în Țara Românească și Moldova, de la Brașov, nu numai pînza, dar și fire de in și de cînepă³, pe de altă parte că pînzeturile se importau din Polonia, Germania, Lituania și Orientul Apropiat. Pînza locală de cînepă mai rar de in, în două ițe, asemenea celei țărănești, ne este cunoscută încă din secolul al XIV-lea⁴, fiind folosită drept suport și căptușeală pentru broderiile religioase. De asemenea, cu ocazia cercetărilor arheologice, ea a fost găsită în morminte, provenind din suportul broderiei cămășilor. Pînza mai fină de in era folosită pentru cămășile domnești, ceea ce se deduce din faptul că se păstrează în fragmentele descoperite în mormîntul lui Alexandru cel Bun de la mănăstirea Bistrița și cel al lui Bogdan al III-lea de la Putna⁵. Cămășile țigoveților și ale curtenilor mărunți din secolul al XV-lea de la Suceava erau confecționate din aceeași pînză⁶.

Postavurile comune, boboul, sumanul și abaua sau dimia erau produse cu aceleași mijloace cu care se fac și azi în zonele tradiționale ale țării. În cantități mici, aceleași postavuri erau lucrate și de unii meșteșugari specializați în orașe, numai pentru consumul țărănimii și al țigovețimii sărace. De timpuriu încă, postavul, mai mult decît pînza, a constituit obiectul unei producții specializate, mai ales în Transilvania. Brașovul deține locul principal în producția postavurilor și aici apar informații documentare despre existența unor meșteșugari țesători și tunzători de postavuri. Încă din secolul al XIV-lea, aici este menționat un tunzător de postav „rasor”⁷. În Transilvania, acest meșteșug se dezvoltă în veacurile următoare, specializîndu-se, deoarece se separă breasla țesătorilor de lînă („lanifices” sau „pannicidae”), de aceea a țesătorilor de pînză („texlores” sau „linifices”). În orașele Sibiu, Brașov, Bistrița se produceau postavuri ale căror denumiri sînt cunoscute, unele căutînd să imite pe cele de import⁸. Dintr-o hotărîre a sfatului orașului Cluj din 1558, privitoare la prețurile tunzătorilor de postav, se pot desprinde diferitele denumiri și calități ale postavurilor transilvănene; Landis, Purgamal (Bergamo), Karasia,

¹ BOGDAN, *Documente moldovenești din sec. XV și XVI în arhiva Brașovului*, București, 1905, pp. 27, 29, 32—33, 36—39.

² OLTEANU, *Meșteșugurile din Moldova în secolul al XVII-lea*, în *S.M.I.M.*, III, 1959, pp. 144—145. Arh. St. Buc., Mănăstirea Galata, XIV 4 orig. rom. În 1728 este amintit la Craiova „un copil de rumân pînzar”, IORGA, *Studii și Documente*, XI, p. 263, no. 6; la 1740 erau pînzari care lucrau pînza de țară sau cea „trapezenească”, aleși dintre țigani sau țărani, *ibidem*, VI, p. 544.

³ Partenie, egumenul Voronețului, trimite pe popa Mihai la Bistrița „să schimbe grîu cu 200 coți de pînză ce-i trebuie pentru cămășile călugărilor (HURMUZACHI, *Documente*, XV, 2, p. 1015).

⁴ Broderiile păstrate din Moldova și Țara Românească, din secolele XIV—XVII, în cele mai multe cazuri folosesc ca pînză de suport cînepa groasă, țesută în două ițe.

⁵ Fragmentele se găsesc în colecția mănăstirii Bistrița; vezi NICOLESCU *Costumul*, în *loc. cit.*, 1957, I, p. 152, fig. 18—19.

⁶ *Ibidem*, II, pp. 107—108, fig. 78.

⁷ PASCU, *op. cit.*, pp. 64—65.

⁸ Statutul breslei postăvarilor, confirmat de Gheorghe Rakoczi la 5.VII.1647 (E. MOISUC, *Industria textilă din Brașov și Țara Bîrsei*, București, 1960, I, pp. 48—49, nr. 38).

Lörömberger, Iglar, Kesnicer, Puzpokor, Braszlai, Lemberg (Lvov), Leveles și Throtmal¹. Într-un registru din anii 1576—1582 ținut de administratorii negoțului cu postavul la Brașov, apar cam aceleași denumiri de postavuri: de Lund, de Breslau, de Iglau, de Lemberg, de Brașov (Krontuch), Karrassia, Kerrntuch și postavuri colorate în albastru-închis, roșu, verde, cafeniu, negru. În același registru este consemnată suma de 100 de florini pentru o călătorie în Germania, în vederea aducerii unui vopsitor². Postavul transilvănean local, produs al satelor românești era „boboul” de culoarea naturală a lînii — alb, negru, cafeniu sau cenușiu, care se trimitea și în Țara Românească, fiind folosit pe scară largă de țărănimea și țirgovețimea săracă. La început, postavul local a fost de culoare naturală, alb, negru-cenușiu sau cafeniu; în 1571 apare și un postav vărgat și colorat. Mihai Viteazul, la 1594, ia de la orașenii din Bistrița 110 teancuri de postav pentru armată³, iar în secolul al XVII-lea Matei Basarab aduce de la Brașov, pentru oastea sa de dorobanți, postav roșu⁴. Postavul de calitate superioară din Transilvania, ca și boboul a fost cerut întotdeauna de domnii din Țara Românească și Moldova pentru nevoile curții lor⁵. Postavul transilvănean era oferit în dar, boierimii mărunte și slujitorilor curții, la sărbătorile mari, deoarece marea boierime utiliza stofe și mătăsuri importate⁶. Când se cumpăra în cantități mici, exclusiv pentru o familie, boboul țărănesc, material grosolan și aspru, era scutit de vamă

¹ PASCU, *op. cit.*, pp. 142—143.

² *Ibidem*, p. 46, nr. 27.

³ IORGA, *Documente românești din arhivele Bistriței*, București, 1899, I, pp. 3—4.

⁴ IDEM, *Brașovul*, pp. 46—48.

⁵ Basarab al II-lea cel Bătrîn (circa 1474) scrie sibienilor că trimite oameni să-l cumpere „arcuri scuturi, postav și altele” (SILVIU DRAGOMIR, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiu în secolele XV și XVI*, p. 14, nr. 5); Ștefan cel Mare scrie la 17.VI.1482 brașovenilor să-i procure, prin trimisul său Vasca, postav (*pannum*) de 25 de florini ungurești, cerînd să nu-i ia vamă (BOGDAN, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, București, 1913, II, p. 369); Radu cel Mare cere postav ca să-l împartă curții și cojoace pentru casă (IDEM, *Relațiile cu Brașovul*, p. 243); Vlad Călugărul, la 27.VI.1493, cere Brașovului scutire de vamă pentru niște postavuri (*ibidem*, p. 341); Radu Paisie primește postav din orașele ardelenene, în valoare de 300 de florini (PASCU, *op. cit.* p. 149, nota 2); Neagoe Basarab cere scutire de vamă pentru niște postav cumpărat tot din Sibiu (DRAGOMIR, *op. cit.*), iar la 1503, brașovenii exportau în Moldova 2 500 de viguri de diferite postavuri; Lăpușneanu trimite la 9.XI.1564 pe un om al său să-i cumpere un cojoc sau vestă din fire amestecate albe și negre (HURMUZAKI, XV, 1, pp. 609—610).

⁶ La 12.IV.1651, Matei Basarab a trimis om să cumpere postav pentru slujitori (IORGA, *Brașovul*, p. 57); Socol clucerul era dator pentru postav (IDEM, p. 58); la 23.XI.1693, Brîncoveanu trimite pe Iorga starostele pentru postavul albastru — 240 de coți — pentru slujitori (*ibidem*, p. 60); la 5.XII.1697, Brîncoveanu mulțumește pentru postavul primit mai ieftin și trimite 1 500 de taleri pentru altă cantitate (*ibidem*, p. 61; *ibidem*, pp. 62—63, postav în lucru); trimite bani — 1 500 de taleri — pentru 200 de bucăți de postav (*ibidem*, pp. 63—64); la 26.II.1705, Brîncoveanu scrie despre postavurile comandate la Brașov: 130 de bucăți postav verde = 1 820 de taleri, 20 de bucăți postav = 280 de taleri, 120 de bucăți postav albastru = 1 200 de taleri (*ibidem*, p. 67); la 30.I.1707, Brîncoveanu comandase postav pentru slujitori de Paști (*ibidem*, pp. 67—69); la 24.II.1707, Brîncoveanu trimite cinci care să ridice postav valorind 3 580 de taleri (*ibidem*, pp. 69—70); la 11.III.1707 mai cere 44 de bucăți de postav (*ibidem*, pp. 71—72); la 15.XI.1707, Brîncoveanu comandă altă cantitate de postav, pe care să-l aibă de dat slujitorimii la Paști (280 de bucăți albastre; 70 de bucăți albastre, două bucăți verzi); la 1.III. vrea să-l dea slujitorilor (*ibidem*, pp. 72—75); la 13.II.1708 el a trimis pe omul său Marcu pentru ridicarea postavului (*ibidem*, pp. 76—77); domnul a primit, la 3.III.1707, 367 de bucăți de postav mai bun decît altă dată (*ibidem*, pp. 77—78).

în privilegiul lui Stibor¹ și în tratatele încheiate de Țara Românească cu Brașovul, figurînd în versiunile latine sub denumirea de „*pannus griseus*”². Postavul cenușiu constituia un fel de monopol al țesătorilor transilvăneni, deoarece în statutul orașului Brașov din 6 martie 1577, privind cumpărarea și vânzarea unor produse, se interzice aducerea postavului cenușiu din altă parte în afara târgului anual, cît și importul aceluiași postav din străinătate³. Termenul de „bobou”, folosit în epoca feudală pentru a defini postavul pentru hainele groase, este păstrat pînă azi, mai ales în zona din sudul Transilvaniei, pentru a denumi chiar veșmîntul confecționat din acest material. Astfel de haine se aduceau uneori și făcute gata din acest postav. Alexandru Lăpușneanu cere bistrițenilor să-i procure 200 de sumane fumurii, ca să le facă pomană la Anul nou⁴. Imitațiile postavurilor străine amintite mai sus apar folosite în costumele din Moldova și Țara Românească. Un curtean al lui Alexandru Lăpușneanu purta mantie de carasie albă⁵, iar italianul Sivori, în relatarea sa despre Țara Românească, spune că pătura de mijloc poartă îmbrăcăminte de lînă și de carisca⁶.

În larga producție de țesături de lînă a Brașovului, un loc de seamă au avut românii din Schei, legați direct de toate satele de oieri din vecinătatea orașului și din întreaga Țară a Birsei. Dintr-o plîngere adresată la 16 ianuarie 1700 de scheieni magistratului din Brașov, rezultă clar că sub diferite forme, țesutul jucase de vreme îndelungată un rol important în viața acestora, iar ei cer să fie menținuți în drepturile pe care le-au avut de la strămoși, „să țeasă pînă pentru casă”, „pocroațe” de lînă și zeghe de lînă de la oile proprii pentru casă și slugi, și să cumpere lînă fină, din orașe și sate⁷. De asemenea, satele din Mărginimea Sibiului colaborau intens la producția de postav a acestui oraș. Conflictul care se naște între breasla postăvarilor din Sibiu și cea din Cîsnădie, acuzată de concurență nelegală pentru că și-ar spori capacitatea de muncă folosind iobagi (este vorba de românii care lucrează postavurile comune), este grăitor pentru situația Sibiului, similară cu cea a Brașovului. Cele două mari centre transilvănene — Brașovul și Sibiu — renumite pentru producția lor de postav, exportînd totodată cel mai mult în Moldova și Țara Românească, beneficiau în activitatea lor de faptul că se găseau într-o zonă în care meșteșugul țesăturilor de lînă era tradițional, legat de creșterea oilor în număr mare⁸.

¹ HURMUZAKI, XV, 4, pp. 7—8.

² Redactarea în limba latină a privilegiului lui Mircea cel Bătrîn acordat brașovenilor la 25.VIII.1413 (HURMUZAKI, XV, 1, p. 8; BOGDAN, *Relațiile cu Brașovul*, pp. 36—38; 6—7; 11—13; 17—19; 21—27). Iancu de Hunedoara la 1444 poruncește brașovenilor să ia anumite măsuri în legătură cu producerea postavului cenușiu (MOISUC, *Industria textilă din Brașov*, p. 44, nr. 15).

³ *Idem*, *Industria textilă din Brașov*, pp. 46—47.

⁴ Scrisorile lui Lăpușneanu din 6. XI. 1564 și 17.III.1566 (HURMUZAKI, XV, 1, p. 609, p. 617); la 19.VIII.1503, Stanciu din Gherghița a importat 9 bucăți de postav cenușiu (*pannus griseus*), în valoare de 13 florini (*Quellen*, I, p. 71); la 17. X. 1507, Ivașcu din Suceava a importat 6 bucăți de postav cenușiu, a 1 florin bucata.

⁵ HURMUZAKI, XV, 1, p. 592.

⁶ PASCU, *Petru Cercel și Țara Românească la sfîrșitul secolului al XVI-lea*, Cluj, 1944, p. 180.

⁷ MOISUC, *Industria textilă din Brașov*, p. 58, nr. 70, 16. I. 1700.

⁸ CORNEL IRIMIE, *Pivote și vîltoare din Mărginimea Sibiului și de pe Valea Sebeșului*, Sibiu, 1956, Muzeul Bruckenthal, Studii și Comunicări, 2, p. 10 și urm.

Prelucrarea lînii s-a dezvoltat de timpuriu și în Moldova. În afară de postavul denumit în Moldova „sucman” sau „suman”, produs în gospodăria țărănească¹, existau unele ateliere pe proprietățile feudalilor. Atestarea documentară a unor torcătorii de lînă, situate pe cursul unui rîu sau la malul unui iaz, ca și a ștezelor și pivelor, este grăitoare pentru a demonstra răspîndirea acestui meșteșug în Moldova în secolul al XV-lea. Sînt amintite torcătorii și în orașe, de exemplu Mihu logofătul obține la 23 aprilie 1448 o torcătorie de la Petru voievod, pe locul vechilor mori domnești de la Baia²; altcîori astfel de torcătorii se găseau pe un domeniu feudal, așa cum este aceea menționată într-un document din 15 iulie 1448, din al cărei venit primește jumătate Cernat Ploscarul³. Prezența unui număr important de pive de sumane⁴ sau șteze este atestată documentar în Moldova, încă din secolul al XV-lea. Ele sînt menționate pe domeniile feudale sau în orașe, tot atît de numeroase ca și morile. În orașul Baia existau două pive de bătut sumane; una este dată la 29 noiembrie 1443 mănăstirii Moldovița, împreună cu venitul a trei mori⁵, iar a doua este dobîndită la 23 aprilie 1448 de Mihu logofătul, odată cu torcătoriile⁶. Mitropolia de Suceava, la 12 aprilie 1458, primește de la Ștefan al II-lea două pive mai jos de tîrgul Roman⁷, iar pe domeniul feudal care se întindea în ținutul Covurluiului pe Prut, Cernat Ploscarul deținea de asemenea pive de sumane împreună cu mori, în afară de torcătoria amintită⁸. Într-o confirmare dată de Ștefan cel Mare către mitropolitul Sucevei, a satului Mihăiești, mai sus de Borhinești, sînt menționate alături de mori și pivele⁹. Dar documentele amintesc frecvent, în afară de pive, și ștezele. Ele apar pe proprietăți de importanță mai redusă decît acelea ale marilor latifundiari și, într-un caz, chiar pe o proprietate țărănească. Într-o hotărnicie din anul 1473 se vorbește despre „șteza lui Vlașin”¹⁰.

¹ Termenul de „suman” este folosit azi curent pentru haina lucrată din acest material, întocmai ca și „boboul” transilvănean și mai rar pentru postavul propriu-zis. În Bulgaria, acest termen сукман, definește o piesă de port feminină din zona centrală a Bulgariei și din munții Rodope; este o rochie lungă strînsă în talie, răscoită la piept și prinsă cu nasturi, fără mîneci, cu două aripi lungi, atîrînd în spate de la umeri; vezi МИХАТЕВ, *La robe bulgare „soukman”*. Contribution à l'histoire du vêtement national bulgare, Sofia, 1950, extras din „Списание на българската академия на науките книга LXXI”, pp. 219–264.

² D.I.R. Moldova, sec. XIV–XV, I, pp. 228–229; vezi și p. 321, doc. din 15.IX.1462; în slavă sînt numite жерствило.

³ Ibidem, pp. 229–230.

⁴ Pivele în originalele slave sînt denumite валнѣ sau сѣща. Pivele sau ștezele sînt instalații speciale, folosind forța apei pentru a pune în mișcare o serie de ciocane, care au rolul de a îndesi postavul de lînă, schimbîndu-i cu totul aspectul și rezistența. Rolul piuăritului este important pentru calitatea postavului. În legătură cu aceasta, vezi IEREMIE, — op. cit., pp. 54–58; în zona Sibiului aceste instalații se numesc pive, iar în Munții Apuseni șteze; vezi APOLZAN, *Portul și industria casnică textilă în Munții Apuseni*, București, 1944, pp. 87–91.

⁵ D.I.R. Moldova, sec. XIV–XV, II, pp. 201–202; ступако сукна, ibidem, sec. XVI, I, pp. 401–411, întărirea lui Petru Rareș din 17.IX.1545.

⁶ Ibidem, pp. 228–229; pp. 294–296, валнѣ.

⁷ Ibidem, pp. 294–296.

⁸ Ibidem, pp. 229–230.

⁹ Ibidem, pp. 338–339, doc. din 11.IV.1465; la 15.II.1568, Alexandru Lăpușneanu dăruiește mănăstirii Slatina satul Trusăști cu pive (ibidem, sec. XVI, II, p. 175).

¹⁰ D.I.R. Moldova, sec. XIV–XV, I, pp. 396–398; ibidem sec. XVI, I, pp. 112–113; la 20.IV.1491, Ștefan dăruiește mănăstirii Tazlău o serie de sate cu morile de la Stolnici și Bistrița și cu „ștezele și cu girlele” (ibidem, sec. XIV–XV, II, pp. 158–159); la 31.XII.1518, Ștefanîță întărește mănăstirii Tazlău un sat Plopești pe Trotuș, „cu mori și cu șteze” (ibidem; sec. XVI, I, pp. 134–135).

iar într-o danie din 1552 apare șteza cu „stupa”, fiind clar că este vorba de două lucruri diferite¹. Până azi există o mică deosebire de ordin tehnic între instalațiile țărănești de îndesit postavul, moștenită încă din trecut. Termenul slav de „stupă” sau „valilă”, cu care este indicată piua, desemna probabil o instalație mai evoluată în raport cu „șteza”.

Postavul țărănesc — boboul, pănura sau zeghea — produs în aceste instalații era folosit de populația satelor și de târgoveții săraci, fiind descris în secolul al XVI-lea de dalmatinul Verancsics în relatarea sa despre îmbrăcăminte din Moldova. Acest călător remarcă portul unor veșminte de pănură proastă, întunecată și păroasă². Până azi în Moldova se păstrează amintirea acestui postav, în sumanele fumurii sau cafenii-închise, caracteristice portului din Vrancea și în toată zona subcarpatică până la nordul Moldovei. Desene din secolele XVII și XVIII reprezintă țărani români din Transilvania și din Moldova, îmbrăcați cu sarică, cioareci, suman și zeghe din acest postav țărănesc, de culoarea naturală a lînii — alb, cenușiu (*sein*) sau cafeniu-întunecat, aproape negru³.

În secolul al XV-lea, în Moldova sînt atestați documentar în orașe meșteri postăvari specializați a căror producție se deosebea probabil de cea curentă, casnică, de pe domeniile feudale. La 1436, fiul unui croitor din Roman este trimis la Brașov, cu recomandare de la Iliș Voievod să învețe meșteșugul de a tunde postavul („*ad docendum rasoriam artem*”)⁴. În timpul lui Petru Rareș este de asemenea menționat la Suceava un tunzător de postav („*pannirasor*”) Ioan, pentru care domnul intervine pe lângă bistrițeni ca să fie eliberat⁵. În prima jumătate a secolului al XVI-lea este amintit un Marcu, țesător din Roman⁶. Informațiile cu mult mai bogate în secolul al XVII-lea, dovedesc că numărul postăvarilor a sporit simțitor în centrele principale urbane o dată cu specializarea lor. În această vreme apar abagii — meșteri care confecționează abaua — un postav gros, obișnuit de culoare albă mai rar neagră sau roșie. Acești postăvari se organizează în breaslă la Roman, în ultima treime a secolului al XVII-lea⁷. Abioara, un postav de lînă, figurează la anul 1679, printre mărfurile unei dughene din Iași, al cărei catastif s-a păstrat⁸. Existau prăvălii speciale, denumite abagerii, unde se vindea acest

¹ *Ibidem*, sec. XVI, II, pp. 3—4; mitropolitul Grigorie Roșca dăruiește la 1551 mănăstirii Voroneț satul Mălin, cu „stupa și ștează în Toplița”; la 29.IV.1552 satul Ostăpcani pe Bistrița, cu șteze și cu stupe (*ibidem*, II, p. 26).

² *Vezi Călători străini despre Țările Române*, București, 1968, I, p. 419; VERESS, I, pp. 250—258, relatarea lui Giovan Andrea Gromo din 19.XII.1564 către un prelat de la Roma, descriind Transilvania, cu o caracterizare a vieții românilor. Printre altele se menționează: „puțini sînt îmbrăcați în haine de postav; ei poartă mai mult straie de lînă groasă țesută de ei înșiși și piei de capre...”.

³ JOHANNES TROESTER, — *Dacia, das ist neue Beschreibung des Landes Siebenbürgen*, Nürnberg, 1666, p. 339; LAURENTIUS TOPPELTINUS DE MEDGES, — *Origines et occasus Transylvanorum* ... Ludguni, anno MDCLXVII (1667), pp. 110—111, pl. 9; desene colorate din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, păstrate la Cabinetul de stampe al Academiei Republicii Socialiste România, reproduc costume de țărani din Transilvania și din Moldova.

⁴ HURMUZACHI, XV, 1, p. 22.

⁵ *Ibidem*, XV, 1, p. 305, scrisoarea din 28.V.1528, adresată bistrițenilor.

⁶ *Istoria României*, II, p. 581.

⁷ OLTEANU, *Meșteșugurile*, pp. 145—146; la Iași 1706, postăvari „cu război” care fac haine obișnuite și habace(?) (IORGA, *Studii și documente*, V, p. 99).

⁸ OLTEANU, *op. cit.*, p. 145.

material¹. În aceeași vreme, postăvarii și abagii sînt menționați și în București. Ei erau grupați pe „Ulița Mare”, adică în centrul meșteșugăresc și comercial al Bucureștilor, fiind atestați în documentele de vînzare a unor prăvălii sau locuri de casă². Postăvarii apar în hrisoave la București, în anii 1685 și 1686³. Deși din documente, ca și din privilegiile comerciale rezultă clar că producția Țării Românești și a Moldovei nu satisfăcea pe deplin nevoile locale, totuși în unele cazuri constatăm că și aceste țări vindeau postav. Astfel, la 7 august 1451, mănăstirea Cozia este scutită de vamă pentru o serie de produse ca oi, porci, fier, ceară și postav⁴.

Despre o adevărată manufactură a postavului se poate vorbi însă abia în secolul al XVIII-lea⁵, cînd în timpul lui Grigore Ghica se întemeiază în Moldova o fabrică de postav, folosind meșteșugarii protestanți fugiți din Polonia. La 1762, Grigore Ghica putea trimite unui prieten „cinci bucăți de postav din țara noastră”, fiind vorba de postavul făcut la Filipeni; patru ani mai tîrziu, la 1766, domnul întemeiază o nouă manufactură domnească, aducînd tot postăvari poloni la Chiperești (Filipenii Noi), lîngă Iași și întărindu-le printr-un firman al Porții privilegiul acordat. Lucrătorii sînt plătiți de la curte, iar lina este dată din cămara domnească. Se lucra aici postav pentru slujitorii și oastea curții, cît și pentru tîrgoveți. Din aceste stofe se trimiteau uneori și daruri Porții otomane. O fabrică de postav aparținînd clucerului Radu Slătineanu este întemeiată în Țara Românească. Aici se lucrau pe la anul 1800 șaluri de Țarigrad (stambulșali), folosite ca briie la costumele boierești. O fabrică de ghermesuturi (mătăsică, satin) funcționa la 1822 la Hanul lui Manuc⁶.

¹ *Ibidem*, p. 145.

² *Ibidem*, p. 88.

³ *Ibidem*, p. 89.

⁴ *D.I.R. Țara Românească, sec. XIII—XIV*, I, p. 132.

⁵ IORGA, *Istoria industriilor*, p. 274; IDEM, *Istoria Românilor în Chipuri și Icoane*, Craiova, 1921, III, pp. 184—188.

⁶ IDEM, *op. cit.*, pp. 194—196.

2. TESĂTURILE IMPORTATE, CATIFELELE ȘI MĂTĂSURILE ITALIENE

Țesăturile locale erau folosite mai ales de târgoveții săraci, slujitorii și boierii mărunți de la curte și țărănime. Domnitorul, marea boierime deținătoare de ranguri înalte, clerul, ca și negustorimea avută a orașelor purtau îmbrăcăminte din postav, mătăsuri și catifele importate.

Cercetarea schimburilor realizate în ținutul de la Dunărea de Jos, încă înainte de întemeierea statelor a pus în lumină importanța negoțului de țesături, mai ales occidentale, care se aduceau aici, pentru a cumpăra cereale, miere și vite¹. Studiile privitoare la comerțul maritim scot în evidență rolul orașelor Vicina, Chilia și Cetatea Albă² în secolele XIII—XIV, iar acelea privind comerțul brașovean³, dezvoltat în veacurile următoare, cuprind date bogate și sugestive cu privire la volumul, natura și proveniența țesăturilor importate, atât din Occident cât și din Orientul Apropiat. Mai puțin cunoscute au rămas însă, pînă în vremea din urmă, chiar țesăturile păstrate în număr relativ mare în patrimoniul Secției de artă veche

¹ IORGA, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc* (Istoria românilor în chipuri și icoane, vol. III), IDEM, *Istoria Comerțului Românesc*, vol. I—II, București, 1937; NISTOR, *Die auswärtige Handelsbeziehungen der Moldau um XIV—XV und XVI Jahrhundert*, Gotha, 1911; IDEM, *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, Cernăuți, 1912; ST. METEȘ, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea*, Sighișoara, 1920.

² BRĂTIANU, *La Mer Noire*, *Revue du Sud-Est Européen*, 1944, XX, pp. 36—69; CÎMPINA, *Despre rolul genovezilor la Gurile Dunării în secolele XIII—XV*, *Studii*, 1953, anul 6, I, ianuarie-martie, pp. 79—119, *Studii*, 1953, anul 6, II, aprilie-iunie, pp. 191—236; ILIESCU, *Notes sur l'apport roumain au ravitaillement de Byzance d'après une source inédite du XIVe siècle*, *Nouvelles études d'histoire*, publiées à l'occasion du XIIe congrès des Sciences Historiques de Vienne, Bucarest, 1965, pp. 105—116; *Istoria României*, vol. II, p. 162.

³ MANOLESCU, *Schimbul de mărfuri dintre Țara Românească și Brașovul în prima jumătate a secolului al XVI-lea*, în *SMIM*, 1957, II, pp. 117—204; IDEM, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul, secolele XIV—XVI*, București, 1965; LIA LEHR, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a sec. XVI și prima jumătate a sec. XVII*, în *SMIM*, IV, 1960, pp. 223—302.

a Muzeului de artă¹ și în colecțiile mănăstirești², esențiale ca documente pentru istorie a costumului. În studiul introductiv despre artele decorative, la lucrarea privind pictura murală din Moldova, I. D. Ștefănescu a semnalat câteva dintre țesăturile păstrate la mănăstirile Moldovița și Secu³, iar unele dintre acoperămintele de mormînt de la Putna au fost amintite de O. Tafrali în lucrarea sa despre tezaurul mănăstirii Putna⁴. În genere, acestea au atras atenția cercetătorilor numai în măsura în care purtau o inscripție de caracter istoric. Faptul că atît catifelele provenite din Italia, cît și țesăturile orientale sînt făcute din mătase și fir de argint aurit a determinat îndelungata lor existență.

Încercînd să întocmim în cadrul acestei lucrări catalogul țesăturilor de artă, provenind din Italia și din Orientul Apropiat, din secolele XV—XVII, aflate în țară, am ajuns la un număr relativ bogat de țesături diferite. În marea lor majoritate, ele au fost la origine folosite pentru îmbrăcăminte, fiind transformate ulterior în vâluri de împodobit biserica. Altele, destinate chiar de la început să acopere mormintele sau să orneze interiorul bisericilor, au fost cuprinse însă în catalogul anexă, dat fiind că ele apar în costumele reproduse în picturile murale și miniaturile vremii. Pentru același motiv, am cuprins în acest catalog și catifelele care au folosit pentru ornate bisericesti, dar se regăsesc în reprezentarea costumelor domnești.

Pentru a putea determina varietatea textilelor importate din Occident și Orient, rolul preponderent într-o anumită etapă al unora în raport cu altele, valoarea și proveniența lor, ne-au stat la dispoziție patru categorii de izvoare. În primul rînd materialele care au fost folosite în costumele reproduse în picturile murale și miniaturile vremii. Pentru aceleași motive, am cuprins în acest catalog și catifelele care au folosit pentru ornate bisericesti, dar se regăsesc în reprezentarea costumelor domnești.

¹ În secția de artă veche românească a Muzeului de artă al Republicii Socialiste România se găsesc un număr de circa 800 de țesături diverse, începînd din secolul al XV-lea pînă în secolul al XIX-lea. Cele mai multe au fost aduse în cadrul muzeului încă din vremea lui Al. Odobescu, din tezaurile mănăstirești. În afară de diferite acoperămintele, vâluri de timpă și veșminte liturgice în aceeași colecție se păstrează un număr de 50 de veșminte boierești întregi din aceeași vreme. Unele mai recente, din secolele XVIII-XIX, provin din colecția Muzeului național de artă și etnografie, altele din fosta colecție Eliza Brătianu, iar cele mai importante prin vechimea lor, din secolele XV—XVI de la mănăstirile Bistrița și Cozia, au fost reconstituite în atelierul Muzeului de Artă al Republicii Socialiste România în ultimii cinci ani. Multe dintre aceste veșminte și țesături de artă au fost cuprinse în catalogul alăturat. Cele mai importante costume și țesături au figurat în expoziția de costume de la Belgrad (septembrie—octombrie 1969) și București. Vezi catalogul expoziției de la Belgrad, NICOLESCU, *Dvorski Kostim Rumunije od XIV do XVIII Veka*, Beograd, 1969; IDEM, *Costumul de curte în Țările Române (sec. XIV—XVIII)*, București, 1970.

² O bogată serie de catifele italiene se păstrează în tezaurul mănăstirii Putna, altele, mai puțin numeroase și valoroase, se găsesc la Moldovița și Sucevița. În colecția Muzeului Brukenthal și a Bibliotecii Batthyáneum există de asemenea catifele și țesături italiene de fir de o deosebită valoare, sub formă de ornate liturgice (VĂTĂȘIANU, *Istoria artei*, I, pp. 474—475, fig. 443; pp. 945—946, fig. 908—909).

³ ȘTEFĂNESCU, *Bucovine et Moldavie*, pp. 46—48, pl. X—XI.

⁴ TAFRALI, *Le trésor byzantin du monastère de Poutna*, Paris, 1925, pp. 55—56, nr. 91—93, pl. XXXVIII, catifelele broșate cu fir sînt considerate broderii, p. 55; în *Repertoriu' monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1959, p. 307, se descrie astfel acoperămintul de tetrapod din 1504 din catifea venețiană broșată, „cîmpul ornamentat cu motive vegetale brodate”.

O ultimă serie de mijloace de informare o constituie picturile murale, miniaturile, broderiile etc. reprezentând costumul, unde apar redată fidel un număr de țesături de import. Acestea ne-au servit într-o largă măsură și la datarea celor păstrate. Legând toate aceste izvoare între ele, se pot deosebi în secolele XV—XVII două grupe principale de textile aduse din alte țări: catifelele broșate produse în Italia, care domină în tot cursul secolului al XV-lea și în prima jumătate a celui următor și mătásurile cu fir, provenind din Orientul Apropiat (Asia Mică, Persia, Siria). Acestea din urmă își fac apariția sporadic în a doua jumătate a secolului al XV-lea fiind mai răspândite în veacurile următoare, pînă la începutul secolului al XIX-lea. În aceeași vreme țesăturile aduse din Italia continuă să pătrundă încă în mediul curților domnești, fiind cumpărate direct sau prin intermediul neguțătorilor turci, numai de la Veneția. În veacul al XVIII-lea, mătásurile franceze de Lyon iau locul celor italiene.

Cercetarea arhivelor italiene cu ani în urmă a dus la descoperirea registelor ținute de notarii orașului Genova, în legătură cu neguțătorii italieni, care făceau comerț în orașele din bazinul Mării Negre în secolele XIII—XIV¹. Vicina², vestitul oraș dunărean, a cărui localizare încă n-a putut fi exact determinată, deținea locul principal, împreună cu Lycostomo (Chilia) și Maurocastron (Cetatea Albă). Pe portulanele corăbierilor italieni mai apăreau ca puncte secundare Constanța, Mangalia și Cernavodă³. Cercetări și descoperiri recente în acest domeniu au lărgit informația legată de însemnătatea economică a acestor orașe în etapa care a precedat constituirea statelor feudale⁴. Încă din această primă etapă a orînduirii feudale românești, se întîlnesc în orașele de la Dunărea de Jos mărfurile occidentale alături de cele bizantine și orientale.

¹ BRĂTIANU, *Actes des notaires Génois de Péra et de Caffa de la fin du treizième siècle* (1281—1290), Bucarest, 1927; IDEM, *La Mer Noire*, în loc. cit., pp. 36—69.

² J. GUILLAND, *La correspondance inédite d'Athanase Patriarche de Constantinople* (1289—1293); (1304—1310); în *Mélanges Ch. Diehl*, I, Paris, 1930, p. 132; LAURENT, *La domination byzantine aux bouches du Danube sous Michel VIII Paléologue*, în „Revue historique du sud-est européen”, 1945, XXII, pp. 184—194; CIMPINA, op. cit. în loc. cit., 1953, I, pp. 79—119; *ibidem*, 1953, II, pp. 191—236.

³ M. POPESCU-SPINENI, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, București, 1938, I, pp. 70—83.

⁴ Descoperirile monetare de o mare importanță pentru înțelegerea vieții economice dunărene în etapa secolelor XI—XIII, puse în valoare în studii recente, confirmă informația scrisă; ILIESCU, *Despre hiperperii „ad sagium Vicinae”*, comunicare din 28.V.1961 la Societatea de Numismatică Română; IDEM, *Sur les hyperpers byzantins et leur rôle économique au Bas-Danube aux XIII—XIVe siècles*, comunicare din 16.XII.1963 la Asociația de studii bizantine; O. ILIESCU, G. SIMION, *Le grand trésor de monnaies et lingots des XIIIe et XIVe siècles, trouvé en Dobroudja Septentrionale*, „Note préliminaire, în *Revue des études sud-est européennes*”, 1964, II, 1—2, pp. 217—228; ILIESCU, *Le dernier hyperpère de l'Empire Byzantin de Nicée*, în „Byzantinoslavica”, 1965, XXVI, I, pp. 94—99; IDEM, *Notes sur l'apport roumain au ravitaillement de Byzance*, pp. 105—111. De asemenea, materialele ceramice și alte obiecte, împreună cu descoperirea unor monumente în aceeași zonă dovedesc viața activă a orașelor situate în zona Dunării de Jos din secolul al X-lea pînă la sfîrșitul secolului al XIV-lea, căreia îi pune capăt cucerirea turcească. Cele mai multe dintre așezări au fost ruinate, unele dispărînd total, iar altele fiind aduse la nivelul unor sate. În această etapă (secolele X—XIV), așa cum reiese din materialele recente, Bizanțul a jucat un rol esențial în viața culturală și artistică a acestei zone; vezi CORINA NICOLESCU, *Aspecte ale relațiilor culturale cu Bizanțul la Dunărea de Jos în secolele X—XIV*, în *SMIM*, 1962, V, pp. 8—55.

Postavurile, mătăsurile, bumbacul și inul sînt produsele negociate aici de reprezentanții marilor negustori din Florența și Genova. La sfîrșitul secolului al XIII-lea și în veacul următor, de cînd datează cele mai vechi știri despre comerțul genovez la gurile Dunării, rolul negustorilor italieni este cu mult mai important în raport cu veacurile următoare pentru considerente locale, de ordin istoric. Producția indigenă de pînzeturi și postavuri este redusă la o îndeletnicire casnică, dezvoltîndu-se ca meșteșug orășenesc, abia în veacul al XIV-lea. Din cauza tătarilor, drumurile de uscat nu sînt încă deschise mărfurilor din Flandra și din orașele hanseatice, situație care se modifică în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, după afirmarea țărilor române ca state independente. În veacul următor, relațiile comerciale pe uscat se intensifică, iar neguțătorii români iau parte activă la viața economică, încercînd să înlăture treptat concurența străină. La aceasta se mai adaugă faptul transformării Mării Negre într-un lac turcesc și diminuirii treptate a rolului negustoriei italiene în viața economică a Europei orientale.

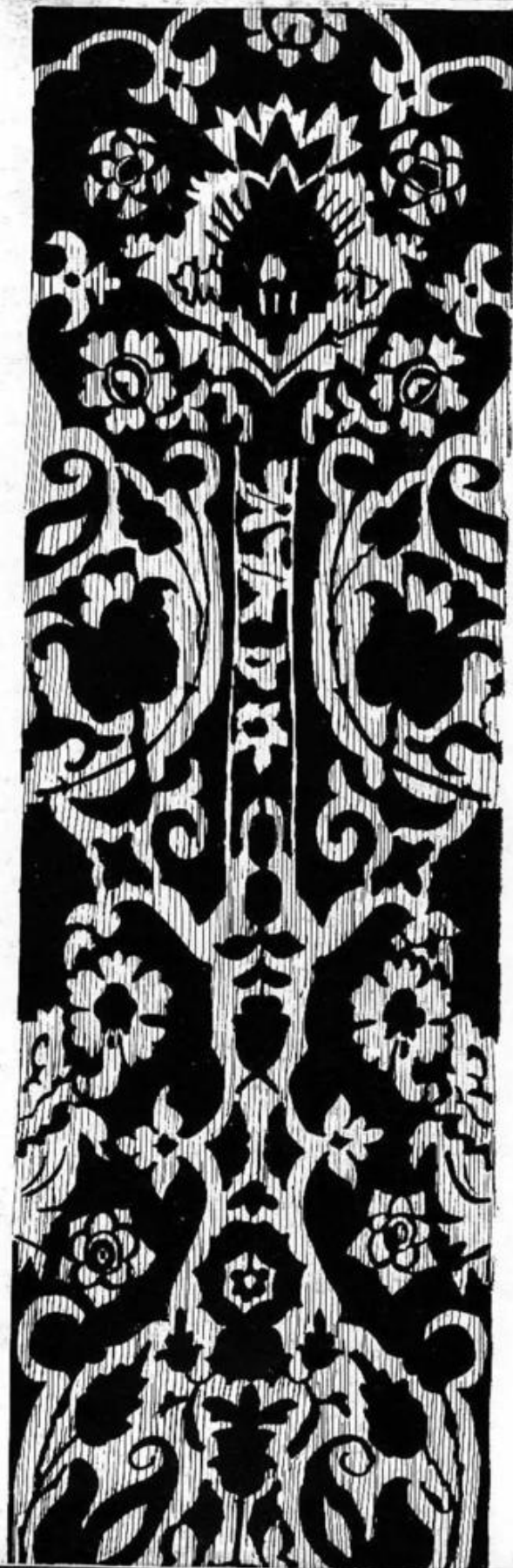
Cele mai vechi și mai bogate știri despre comerțul genovez, datînd din anul 1281, s-au păstrat în legătură cu țesăturile aduse la Vicina. Din registrul tranzacțiilor încheiate de negustorii genovezi în luna iulie 1281, ținut de notarul Gabriele di Predono din Pera, se pot stabili natura și volumul țesăturilor aduse din Italia la gurile Dunării¹. Din păcate, calculele făcute reprezintă doar o mică parte din volumul total al acestui comerț, fiind vorba doar de actele înregistrate de un singur notar din Pera într-o singură lună a unui an. Din treizeci și unu de acte înregistrate de Gabriele di Predono, zece au ca obiect postavul lombard, iar printre expeditorii de postav, în luna iulie 1281, figurează Donato di Donati, care aduce la Vicina circa 1 000 de suluri de postav într-o lună². În afară de stofele lombarde, neguțătorii italieni importau aici țesături flamande și mătăsuri orientale. Cu optzeci de ani mai tîrziu, alt notar genovez, Antonio di Podenzolo, a lăsat un registru similar cu acela al lui Gabriele di Predono, privind comerțul cu Lycostomo (Chilia) între 25 octombrie 1360 și 9 iunie 1361. În orașul Chilia se negociază exact aceleași mărfuri locale — îndeosebi cerealele, ceara, mierea, ca la Vicina în secolul precedent. Volumul acestui comerț este considerabil de mare, reprezentînd 10 000 de hiperperi de aur numai pentru lunile martie-mai³, ceea ce înseamnă în același timp o treime din venitul anual al vamei bizantine de la Constantinopol. Aceeași sumă este cerută ca tribut de Murad I Imperiului bizantin la 1379. E de

¹ CIMPINA, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 198, nota 2; se face analiza, în cantități și în bani, a mărfurilor aduse în secolul al XIII-lea la gurile Dunării, în raport cu veacurile următoare. Din același studiu rezultă că aici se stabiliseră chiar temporar sau definitiv, venind din Pera sau chiar din Italia, unii negustori italieni. Un Panteleone „de Vicina”, un Tomasiuo di Camarino din Ancona, locuitor al Vicinei, sau un Gandolfo de Quarto din Pera apar în registrul tranzacțiilor, încheiat în luna iulie a anului 1281, ținut de notarul genovez Gabriele di Predono din Pera.

² *Ibidem*, pp. 214—215; acest calcul este făcut pe baza datelor rezultate din registrul lui Gabriele di Predono, care sînt considerate a reprezenta doar a zecea parte din volumul real al comerțului italian la Vicina.

³ ILIESCU, *Notes sur l'apport roumain au ravitaillement de Byzance*, pp. 105—116; registrul a fost descoperit în Arhivele de stat din Genova.

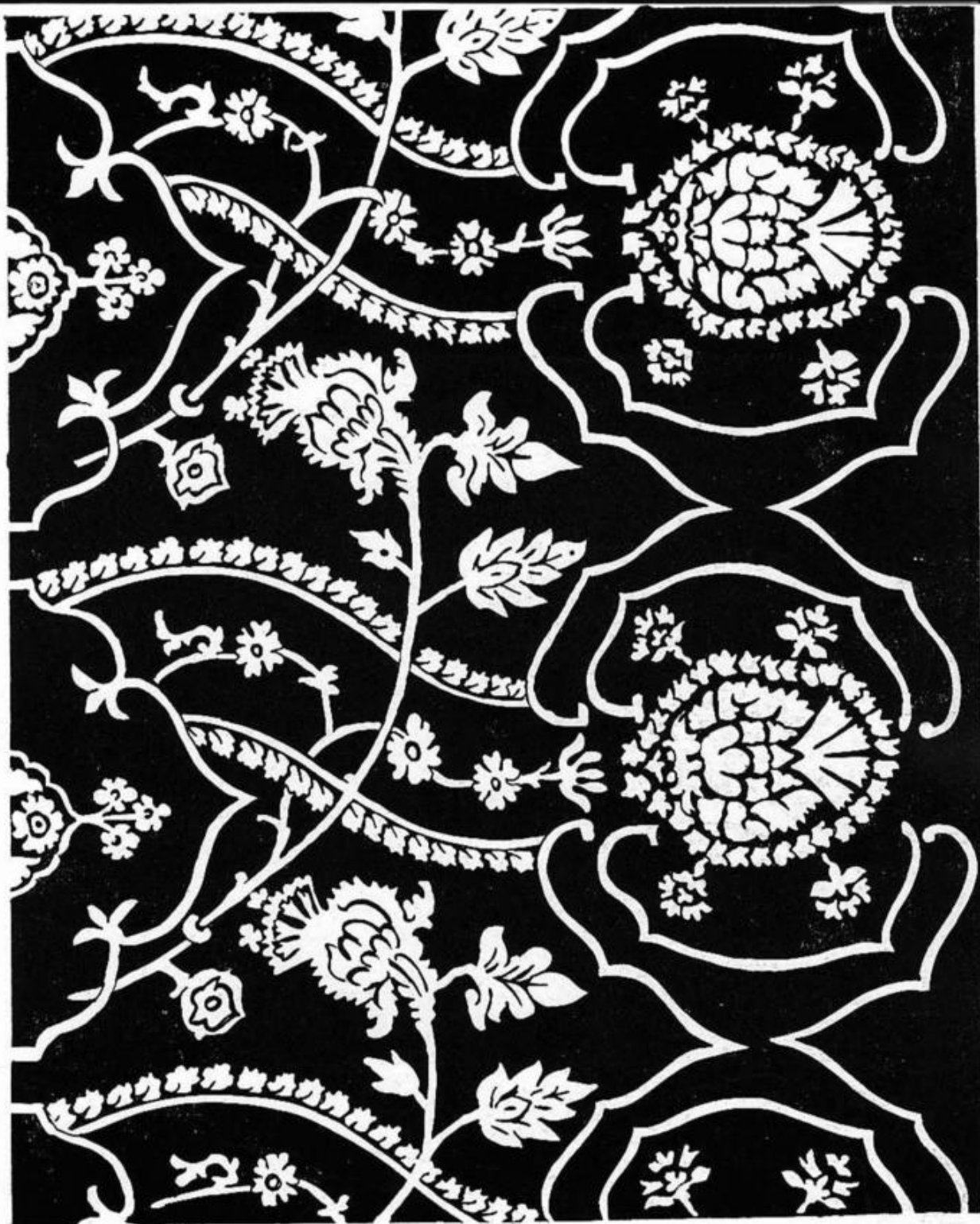

III a

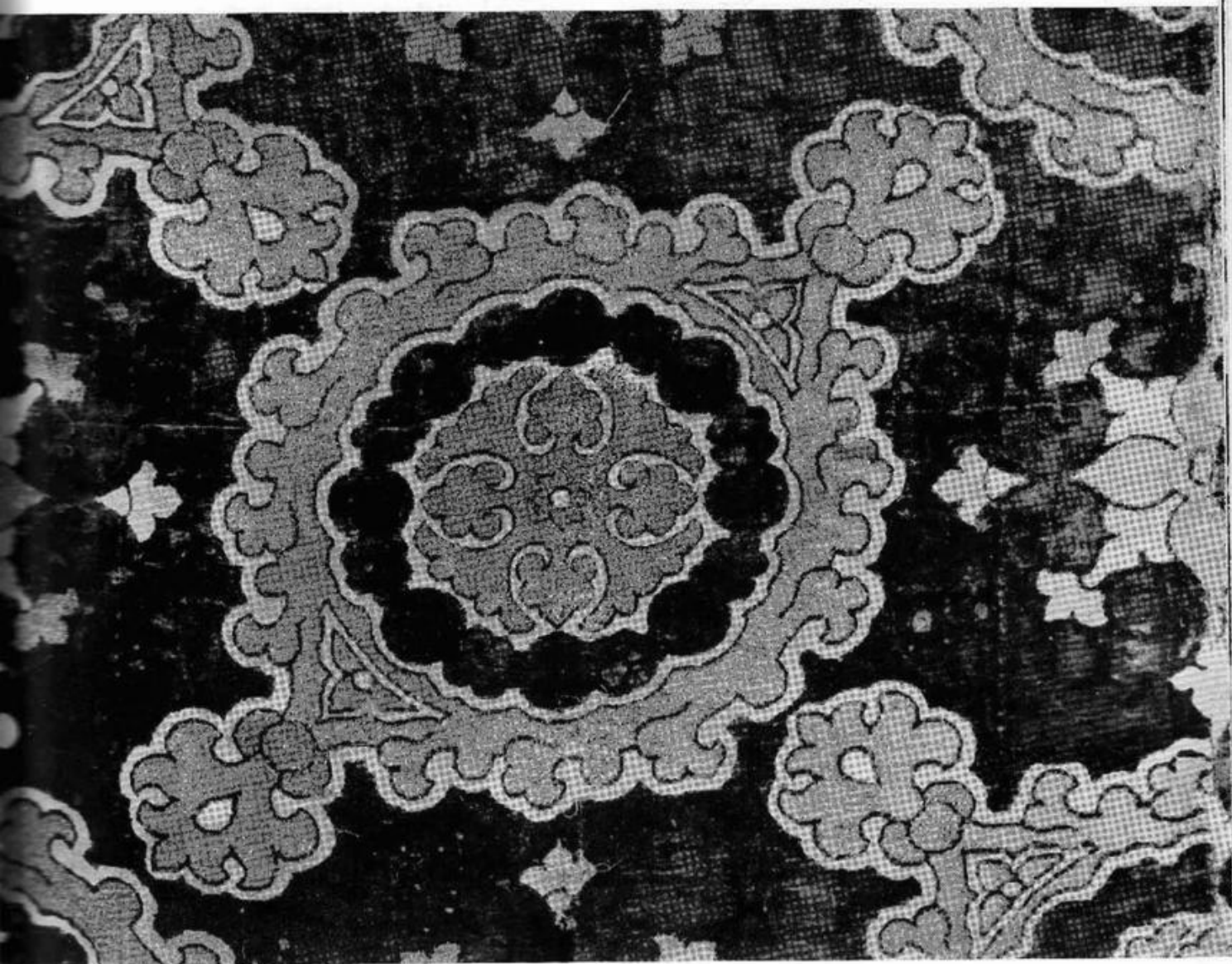
III b

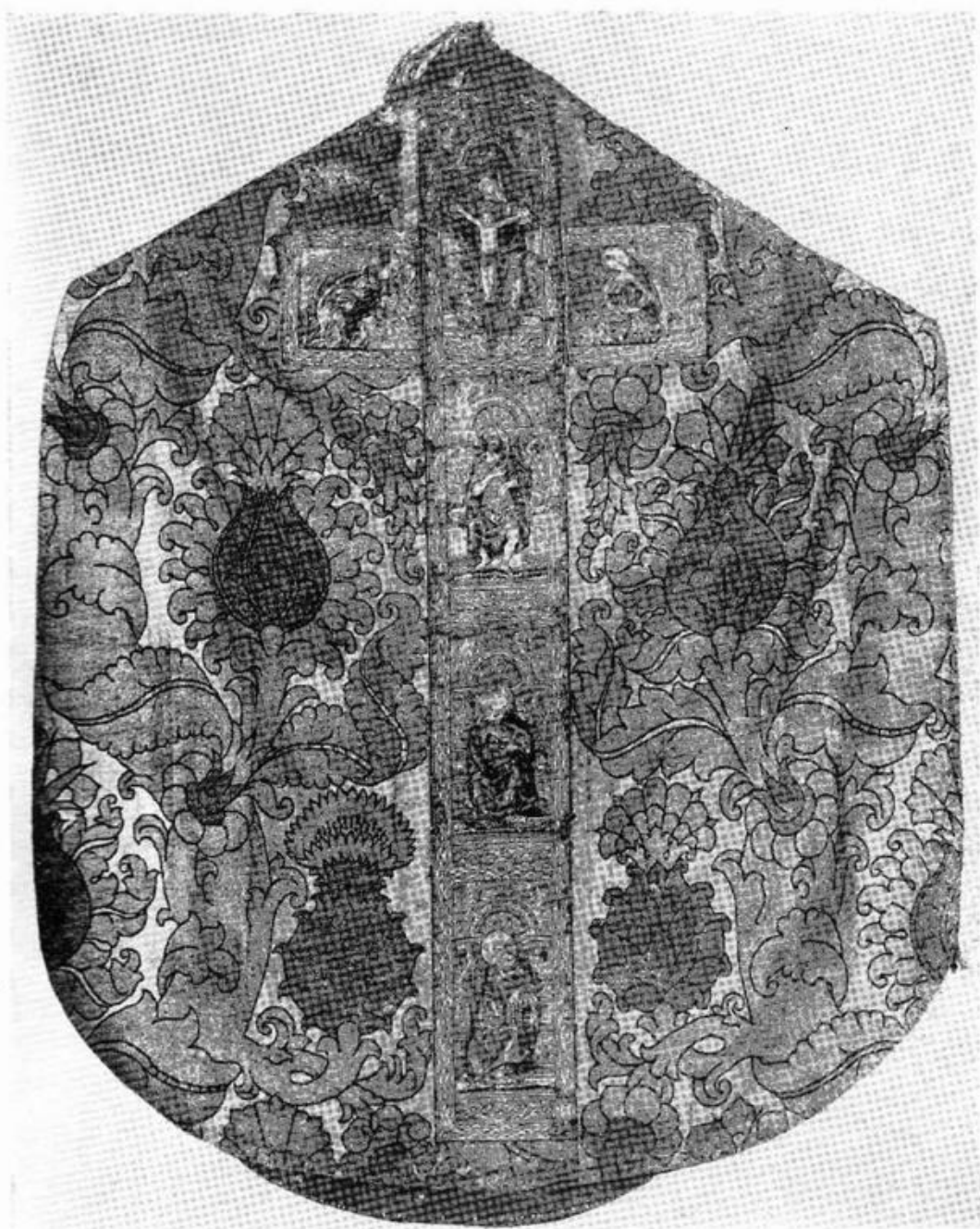

IVa

IVb

A

presupus că în schimbul acestor mărfuri locale, la Chilia ca și la Vicina, cu aproape un veac în urmă, se aduceau cantități mari de stofe apusene, mai ales din Italia.

După cucerirea Constantinopolului de către turci, comerțul italian și-a restrâns simțitor volumul, dar nu a încetat total. În secolele XV și XVI sînt cunoscuți cîțiva negustori italieni care au trecut pentru afaceri în țările române, în unele cazuri stabilindu-se aici. La 1469, se judeca la București un litigiu între un negustor italian Gaspar, un brașovean și patru greci¹; în veacul următor sînt menționați ca negustori localnici Pascal și Ioan de Marini Poli, Nicolae Piroga, Gaspar Mazza, Nicoresi etc.². Doi neguțători italieni din Ragusa, Tomaso și Giacomo Alberti, veniți în timpul lui Petru Cercel și stabiliți în Țara Românească, făceau comerț cu blănuri între Rusia, Țara Românească și Italia³.

În această nouă etapă a comerțului italian, catifelele și mătășurile se aduc mai ales de la Veneția. Uneori domnitorii trimit soliile lor în marele oraș al Italiei cu misiuni diplomatice, unde acestea cumpără însă și brocarturi sau podoabe prețioase⁴. În secolele XVI—XVII, Veneția rămîne unicul centru italian legat de țările române prin Ragusa⁵ sau pe calea ocolită a intermediarilor turci de la Istanbul. Sivori relatează că în vremea lui Petru Cercel se trimiteau din Țara Românească piei de bou și ceară, la Ancona. Aceste mărfuri luau calea uscatului prin Serbia și Dalmația sau erau transportate pe corăbii, pe Dunăre, pînă la mare, iar de aci prin Constantinopol și Varna, pe calea ocolită a Ragusei, ajungeau apoi la Ancona. În schimbul acestor produse se aduceau din Italia, ca și în trecut, „stofe de lînă, mătăsuri și brocarturi, folosite pentru veșmintele bărbaților și femeilor de seamă, care se îmbrăcau cu multă strălucire”⁶. În veacul al XVII-lea relațiile cu Veneția continuă, condițiile acordurilor comerciale fiind discutate prin intermediul baililor de la Constantinople. În unele cazuri, negustorii din Țara Românească cumpărau mărfuri direct de la Veneția. În scutirea de vamă pentru niște mărfuri cumpărate pentru Mihai Viteazul⁷, sînt menționate și o serie de obiecte de îmbrăcăminte, și anume catifeaua neagră, postavurile de toate felurile și de toate culorile, pieile de leopard, în afară de săbii turcești, pahare, culori

¹ BOGDAN, *Relațiile cu Brașovul*, pp. 356—357.

² IORGA, *Scrisori de negustori*, pp. 25—30.

³ LEHR, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 257.

⁴ Ștefan cel Mare și fiul său Bogdan al III-lea au trimis soli la Veneția ca să le aducă țesături scumpe. Ei cumpărau printre altele „brocart de aur, mătase și giuvaere pentru curte” („Arhiva” Iași, IX; NISTOR, *Handelsbeziehungen*, p. 201; HURMUZAKI, VIII, pp. 45—46). Un raguzan, medicul lui Neagoe Basarab, venit aici în solie, aduce domnului mărfuri de la Veneția (IORGA, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, p. 85).

⁵ P. P. PANAITESCU (GRECU), *Relațiile Țării Românești și ale Moldovei cu Ragusa (sec. XV—XVIII)* în „Studii”, 1949, pp. 105—124; FR. PALL, *Relațiile comerciale dintre brașoveni și raguzani*, în „Revista arhivelor”, 1958, I, pp. 93—120.

⁶ PASCU, *Petru Cercel*, pp. 115, 180.

⁷ Hotărîrea senatului venețian din 18.III.1600, prin care scutește de vamă mărfurile cumpărate pentru Mihai Viteazul (HURMUZAKI, VIII, p. 203).

de pictură etc. Veneția însăși este interesată în comerțul cu Țara Românească, fiind dispusă să acorde o serie de avantaje negustorilor români¹. În ultima treime a secolului al XVII-lea, Țara Românească intensifică legăturile cu Veneția. Constantin Brîncoveanu a dăruit Mănăstirii Dintr-un Lemn o splendidă ferecătură de aur cu pietre prețioase și perle, pentru icoana Maicii Domnului, semnată de artistul venețian Gerolamo Campagnani². Boerii Cantacuzini își aduceau lucruri de artă de la Veneția. O serie de obiecte de argintărie dăruite mănăstirilor Cotroceni, Radu Vodă, Dintr-un Lemn, Surpatele și Comana, de paharnicul Șerban Cantacuzino poartă marca unui meșter venețian³. Dverele de catifea cu fir, în al căror decor sînt dispuse elemente de Renaștere tirzie, într-o compoziție amintind covoarele de rugăciune, erau comandate probabil tot la Veneția⁴.

Călătorii care au străbătut țările române în această vreme subliniază prezența mărfurilor și a negustorilor italieni în piețele principalelor centre comerciale — Iași, București, Tîrgoviște etc. — alături de greci, români, turci, sirbi etc.⁵. Același proces se petrece și în Moldova, unde comerțul de vite și ceară se continuă cu Veneția și în secolele XVI—XVII⁶, aducîndu-se, în schimb, țesături. Avînd acordul dogelui, la 1560 Alexandru Lăpușneanu intră în tratative cu un negustor venețian, Iosif de Francisci, căruia îi comunică condițiile plății pentru vitele trimise. În afară de plata în galbeni curați, se cer în schimb diferite feluri de țesături prețioase: carmasiu, damasc, atlas, catifele, postav etc.⁷. Moldova folosea pentru negoțul cu Veneția atît drumul de uscat prin Transilvania, Ungaria și Austria, cît și cel maritim ocolit, prin Istanbul. Mari cantități de mărfuri plecau din Moldova, uneori negociate chiar direct de domnitori, cum este cazul lui Alexandru Lăpușneanu. Alteori, negustorii erau susținuți de domn, fiind obligați să aducă mărfuri venețiene de lux, pentru curte⁸. De altfel, în enumerarea materialelor din care sînt confecționate veșmintele domnilor și ale boierimii apar încă frecvent stofele italiene.

¹ În instrucțiunile din 24.I.1629 trimise de la Veneția bailui din Constantinopol, este privită favorabil propunerea noului domn de a face comerț cu ceară, piei și altele, dîndu-i-se asigurarea că cei care vor veni în statul Venețian vor fi bine tratați și li se vor mări avantajele pentru acest comerț. (HURMUZAKI, VIII, p. 417; vezi tratativele care au urmat, IDEM, IV, 2, p. 448; IDEM, VIII, p. 425).

² SP. CEGĂNEANU, *Ceva despre proveniența și arta vechilor noastre argintării*, în *BCMI*, 1911, IV, pp. 30—31, fig. 1; *Trésors de l'art ancien en Roumanie*, Petit Palais, Paris, 25 mai—1er septembre 1970, nr. 488—491, și figurile purtînd același număr.

³ NICOLESCU, *Argintăria laică și religioasă în Țările Române (sec. XIV—XIX)*, București, 1968, pp. 154—156, nr. 171—173, fig. 106—107; p. 179, nr. 203, fig. 130.

⁴ Toate aceste obiecte se păstrează în colecția Muzeului de artă al Republicii Socialiste România.

⁵ La 1632, Paul Strasburg, vizitînd orașul București, notează: „toate drumurile și piețele orașului erau pline de mărfuri scumpe, pe care le expuseseră spre vînzare italieni, greci, români, turci și sirbi („Arhiva pentru filologie și istorie”, Blaj, 1867, I, 1, p. 13). La fel notează Niccolo Barsi da Lucca; vezi GIURESCU, *Le voyage de Niccolo Barsi en Moldavie (1633)*, în *Mélanges de l'école roumaine en France*, 1925, I, pp. 311, 314—315; BAKSIČ, *op. cit.*, p. 106; *Codex Bandinus*, p. 204.

⁶ LEHR, *op. cit.*, în *loc. cit.*, pp. 278—283; din Moldova se exportau la Veneția vite, circa 15 000—20 000, piei de animale și ceară.

⁷ HURMUZAKI, VIII, pp. 88—89.

⁸ La 7.X.1584, Petru Schiopul scrie bailui Veneției despre nedreptatea făcută unui negustor moldovean Simeon, care trimitea în Italia un vas încărcat cu 12 000 de piei de animale, ceară, lînă și alte mărfuri, ca să cumpere în schimb mărfuri italienești necesare curții domnești (ESARCU, *Documente inedite despre România*, în „Columna lui Traian”, 1874, V, 9, p. 239); LEHR, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 280.

Folosind informațiile scrise care privesc relațiile comerciale ale țărilor române cu Italia, constatăm că sfârșitul secolului al XIII-lea și veacul următor reprezintă cea mai activă etapă a negoțului de stofe, până la căderea Constantinopolului și a orașelor Mării Negre sub turci. Deschiderea în secolul al XIV-lea a căilor comerciale de uscat determină înflorirea economică a orașelor din sudul Transilvaniei — Brașovul și Sibiu — ca puncte esențiale în comerțul Europei centrale și vestice cu Orientul Apropiat. O serie de țesături din Italia încep să fie aduse în țările române și pe această cale. În privilegiul din 1431, dat de Dan al II-lea brașovenilor¹, în afară de stofele flamande, germane și boeme, este introdus „postavul frîncesc” adică italian. În registrul de vamă al Brașovului, din anul 1503, sînt menționate postavurile de Bergamo și de Verona, care se vindeau cu bucata, la prețuri ridicate față de țesăturile locale². Mai târziu, abia la 1542, în comerțul pe uscat, prin Transilvania, postavul italian apare tot mai rar, adus de la Bergamo,³ deoarece comerțul negustorilor brașoveni este mai strîns legat de orașele Europei centrale și de produsele Țărilor de Jos. În afară de țesăturile aduse din centre de proveniență cunoscute, documentar mai apar o serie de materiale, care după denumirea lor sînt tot de proveniență italiană. Așa sînt diferitele variante ale postavului roșu, denumit în izvoarele românești „corcîrlat”, sau „ciorcîrlat”⁴ (este vorba de „scarlato”, „scharlach” sau „écarlate”⁵, care apare printre mărfurile brașovene vîndute în țările române⁶, „cîrmîziu” sau „purpuriu”, „drappi d'oro” sau „olosericum”, „camocat” (*camocatto*), „camelot” (*camelotto*). Unele dintre aceste țesături scumpe, la origine de proveniență orientală, figurează printre „mărfurile tătărești” fiind aduse direct din Orient, altele erau însă imitații italiene, făcute mai ales la Veneția. Această trecere în revistă a știrilor, pe care izvoarele scrise le pot oferi în legătură cu circulația stofelor italiene în țările române în secolele XIII—XVII, se leagă direct de realitatea pe care o oglindesc documentele de artă. Picturile murale, miniaturile și broderiile reprezentînd portretele donatorilor în costum de ceremonie redau aspectul stofelor pomenite în izvoarele scrise. Atît

¹ BOGDAN, *op. cit.*, pp. 32—35.

² MANOLESCU, *op. cit.*, p. 151; în registrul din 1503 apar următoarele postavuri italiene: postav de Bergamo 1 bucată = 300 de aspri; postav de Verona 20 de bucăți = 1 250 de aspri; postav de Verona 2 bucăți = 425 de aspri; postav de Verona 86 de bucăți a 300 de aspri = 25 800 de aspri; postav italian nespecificat 3 bucăți a 1 500 de aspri = 4 500 de aspri.

³ În anul 1542 se importau de la Bergamo 9 coți valorind 200 de aspri și „ciocîrlat” în valoare de 1 800 aspri (MANOLESCU, *op. cit.* p. 153).

⁴ Între obiectele de îmbrăcăminte ale boierului Duca din Greci fugit în Transilvania în 1462—1463 apar și „șase coți și jumătate de ciocîrlat” (BOGDAN, *op. cit.*, pp. 297—298).

⁵ *Ecarlate*, un tip de postav de lînă apreciat, vopsit cu cîrmîz; la origine a fost numai roșu, apoi denumirea s-a extins și asupra postavurilor de alte culori; vezi ENLART, *Manuel*, III, p. 7; M. LELOIR, *Dictionnaire du costume et de ses accessoires des Armes et des Étoffes des origines à nos jours*, Vanves (Seine), 1961, ed. II, p. 136, écarlate, la origine cuvîntul a însemnat culoarea roșie obținută din folosirea cîrmîzului sau coceniliei, apoi s-a extins la orice stofă de lînă de calitate superioară și frumoasă. Cînd era vopsită în roșu se numea écarlate vermeil. În secolul al XIV-lea a existat écarlate alb și apoi verde. Mai târziu, termenul și-a restrîns din nou conținutul numai la stofă roșie.

⁶ MANOLESCU, *op. cit.*, pp. 153—155.

materialele păstrate în Muzeul de Artă și în colecțiile mănăstirești, cât și cele descoperite în morminte confirmă și exemplifică direct toate aceste informații*.

I Cea mai veche țesătură italiană păstrată în țara noastră datează de la sfârșitul secolului al XIV-lea, provenind din vestitul centru de la Lucca. Este o casulă, din colecția Muzeului Brukenthal, care a aparținut înainte de Reformă bisericii Sf. Maria din Sibiu¹. După datele importante furnizate de un inventar al bunurilor bisericii de la sfârșitul secolului al XIV-lea și un altul din 1442, în tezaurul acestei biserici existau o serie de ornate, cărora la această dată li se dă epitetul de „vechi”². Din descrierea sumară a decorului unora dintre ele, alcătuit din struți, lei, țapi și leoparzi, reiese că țesăturile de Lucca se foloseau la acea vreme pentru veșmintele bisericii catolice Sf. Maria.

II Din prima jumătate a secolului al XV-lea s-au păstrat numai fragmentar veșmintele aflate în mormântul lui Alexandru cel Bun de la mănăstirea Bistrița, care sînt catifele broșate cu fir, tăiate în două nivele, de diferite concepții decorative. Una pare mai degrabă de proveniență venețiană, fiind decorată cu vreji șerpuiind, din care se desprind palmete ascuțite de tip musulman; a doua se înscrie în grupul celor decorate cu un vrej sinuos pe toată lățimea țesăturii, prinzînd cîte o rozetă mare cu un fruct de ananas. Ultima aparține grupului denumit „giardino”.

III, IV

VI, VII
VIII, IX
X

Catifelele italiene sînt cu mult mai bine conservate, mai sigur date și mai numeroase către ultima treime a secolului al XV-lea și la începutul veacului următor. Acestea se găsesc în marea lor majoritate în tezaurul mănăstirii Putna, iar altele, mai puține, provenind de la mănăstirea Bistrița, ctitoria fraților Craiovești, au fost aduse de Al. Odobescu la Muzeul național de antichități și se păstrează azi în Muzeul de artă. O ultimă serie sînt veșmintele bisericesti (casule, dalmatice și pluviale) păstrate în Muzeul Brukenthal din Sibiu (fig. 1) și în colecția Bibliotecii Batthyáneum din Alba Iulia, provenind din vechiul tezaur al bisericii episcopale.

În portretele murale reprezentînd pe Ștefan cel Mare și curtea sa din bisericile Voroneț³ (fig. 2), Rădăuți⁴ (fig. 3), Sfîntul Nicolae din Dorohoi (1495)⁵, Do-

* Menționăm că numerotările romane și arabe de pe rama albă reprezintă numărul planșelor alb-negru și respectiv planșelor color (legende alb-negru la p. 275, iar legende color la p. 273).

¹ VATAȘIANU, *op. cit.*, pp. 474—475, fig. 445; J. BIELZ, *Ein Messgewand aus luccesischen Seidenbrokat*, Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum, II 1932, p. 43.

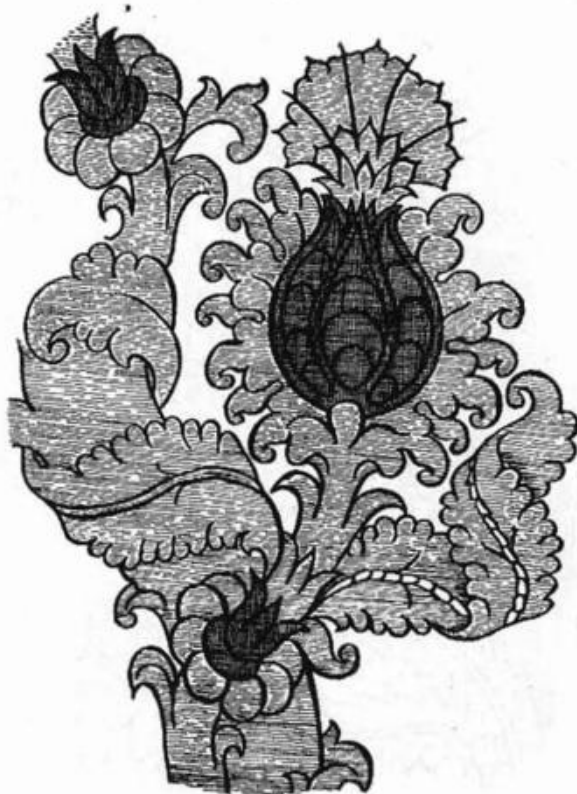
² L. REISSENBERGER, *Die evangelische Pfarrkirche A. B. in Hermannstadt*, Sibiu, 1884, p. 57; în secolele XIV—XV, biserica poseda 14 dalmatice, 36 de casule, 19 pluviale și 22 de alte paramente (diferite).

³ IORGA, *Portretele*, pl. 22. Catifeaua reprezentată în veșmintul lui Ștefan cel Mare este împodobită cu un vrej mare de acant, șerpuiind pe toată lățimea țesăturii, cu ramuri care prind fructe, de rodie, garoafe etc.; se aseamănă cu veșmintele de la biserica Sf. Maria din Sibiu păstrate în Muzeul Brukenthal și cu un fragment de catifea albastră din colecția mănăstirii Putna. Unele catifele florentine din secolul al XV-lea, similare publicate de ANTONIO SANTANGELO, *Tessuti d'Arte Italiani dal XIII al XVIII secolo*, Milano, 1959, tav. 42, 44, 51, și M. CALBERG, *Broderies historiques du moyen âge et de la Renaissance*, Liège, f. a. pl. 23—24.

⁴ IORGA, *op. cit.*, pl. 20. Catifelele reprezentate în tabloul votiv din biserica Sf. Nicolae din Rădăuți sînt de tipul „luxuriant”. Motivul este format din vreji de acant îngemănați, încadrînd rozete mari cu șase petale. Sînt asemănătoare fragmentelor de veșminte păstrate la Putna, azi transformate în vâluri de timpă și catasarachion. Doamna Anastasia, zugrăvită în pronaosul bisericii de la Rădăuți, poartă un veșmînt din aceeași catifea.

⁵ IORGA, *op. cit.*, pl. 13; veșmintul lui Ștefan cel Mare, ca și cel al Mariei Voichița, este de catifea venețiană, decorată cu palmete de stil musulman, care se îngemănează formînd romburi, în care

Fig. 1. Catifea italiană similară cu cea folosită la curtea lui Ștefan cel Mare. Detaliu dintr-un veșmînt liturgic păstrat la Muzeul Brukenthal din Sibiu. Secolul al XV-lea.

brovă¹ etc., mantia de tipul granaței bizantine, caftanele doamnelor și copiilor sînt din catifele florentine sau venețiene (fig. 4 — 5). Șendrea, ctitorul de la Dolhești Mari², logofătul Tăutu în biserica din Bălinești³ Luca Arbore și familia sa în biserica Arbore⁴ poartă bogate caftane din catifele italiene. Mantia Mariei de Mangop, reprodusă în portretul brodat de la Putna, este făcută dintr-o țesătură italiană decorată cu palmete lobate, încadrînd un fruct de rodie⁵ (fig. 6); din același grup este și mantia reprezentată în portretul lui Ștefan cel Mare din manuscrisul de la Humor⁶. În pic-

sînt înscrise garoafe mari și pinze de anghinare. Motivul se regăsește pe fragmentele de costum din colecția mănăstirilor Putna și Moldovița.

¹ *Ibidem*, pl. 43; la Dobrovăț, Ștefan cel Mare și fiii săi poartă granață de catifea decorată cu vreji care se îmbină descriind motive mari în formă de inimă, în care se înscriu fructe de rodie și vreji de stil musulman. Catifeaua se încadrează în tipul venețian; vezi FLEMMING, *Das Textilwerk*, tf. 70, un fragment înrudit de la începutul secolului al XVI-lea, aflat în Muzeul de artă decorativă din Dresda.

² ȘTEFĂNESCU, *Nouvelles recherches*, pl. 10, album; motivele de brocart italian de pe veșmînt sînt în parte șterse, dată fiind starea de conservare a picturii.

³ Motivele de pe țesătura veșmintelor se văd mai clar în portretul soției logofătului Tăutu.

⁴ *IDEM*, *Bucovine et Moldavie*, pl. LXII, album.

⁵ ȘTEFĂNESCU, *op. cit.*, pl. XII, I, album; GABRIEL MILLET, *Broderies religieuses de style byzantin*, text și album, Paris, 1939—1947, pl. CLXII, pp. 80—81, compară catifeaua din care este făcut caftanul Mariei de Mangop cu diferite alte brocarturi similare din colecțiile străine sau reproduse în tablourile italiene.

⁶ IORGA, *op. cit.*, pl. 18; manuscrisul face parte azi din colecția mănăstirii Putna. Exemplar similar la FLEMMING, *op. cit.*, tf. 70, 2—3.

Fig. 2. Catifea italiană. Detaliu din veșmîntul lui Ștefan cel Mare, reprodus în pictura mănăstirii Voroneț (jud. Suceava). Sfîrșitul secolului al XV-lea.

turile murale din biserica Arbore, sfinții sînt înveșmîntați în costume de croială bizantină din catifele italiene (fig. 7). Domnitorii și boierii din Moldova și Țara Românească în secolul al XVI-lea sînt reprezentați în costume făcute din mătăsuri venețiene¹ (fig. 8).

Între catifelele păstrate în colecțiile mănăstirii Putna, Moldovița, Sucevița și în Muzeul de artă, Muzeul Brukenthal și Biblioteca Batthyáneum din Alba Iulia, sub raportul tehnicii și al ornamentației, se pot distinge mai multe grupe. Cele mai multe, din catifele tunse („*velours coupé*”), sînt broșate cu fir de argint aurit,

¹ IORGA, *op. cit.*, p. 38; Neagoe Basarab în pictura de la Argeș (*ibidem*, pl. 48); Radu Paisie în bolnița Coziei (catifea decorată cu un vrej sinuos, care prinde rozete mari cu fructe de rodie, asemănătoare ca compoziție generală cu cea de pe caftanul albastru de la Bistrița; *ibidem*, pl. 49); Marcu din bolnița Coziei (catifea cu decor mărunt de flori afrontate pe suprafața țesăturii; același tip de catifea cu motive mărunte, caracteristice mai ales către mijlocul și în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, și în costumul lui Marcu în pictura de la Argeș, (*ibidem*, pl. 50); Petru Rareș într-o pictură de la Muntele Athos (*ibidem*, pl. 47). Catifelele venețiene de tipul celor păstrate la Putna apar în tabloul votiv de la Snagov (*ibidem*, pl. 55, 56); Alexandru Lăpușneanu și fiii săi într-o pictură de la Muntele Athos, poartă veșminte de brocart venețian (*ibidem*, pl. 58, pl. 61); exemplar similar păstrat în Italia (SANTANGELO, *op. cit.* tav. 63); în tabloul votiv de la Slatina, repictat în secolul al XIX-lea, Lăpușneanu și familia sa (IORGA, *op. cit.*, pl. 59–60) sînt înveșmîntați în mantii de catifea italiană, al cărei desen se regăsește într-o catifea florentină din Muzeul Brukenthal și Muzeul de artă decorativă de la Paris (SANTANGELO, *op. cit.*, tav. 73); tunicile purtate de Petru Cercel și Mihai Viteazul în portretele de la Căluș sînt tot italiene, (IORGA, *op. cit.*, pl. 69–70); țesături mai tirzii în care apar motive heraldice, mai ales coroane imbinat cu frunze de acant sau motive florale mărunte, se regăsesc în nenumăratele portrete din secolul al XVII-lea: Mihai Turcitul din biserica Domnească de la Țirgoviste (*ibidem*, pl. 68); portretele de la Hurezi (*ibidem*, pl. 84) etc.

Fig. 3. Catifea italiană.
Detaliu din veșmintul
Mariei Voichița repro-
dus în pictura biseri-
cii domnești din Ră-
dăuți (jud. Suceava).
Sfârșitul secolului al
XV-lea.

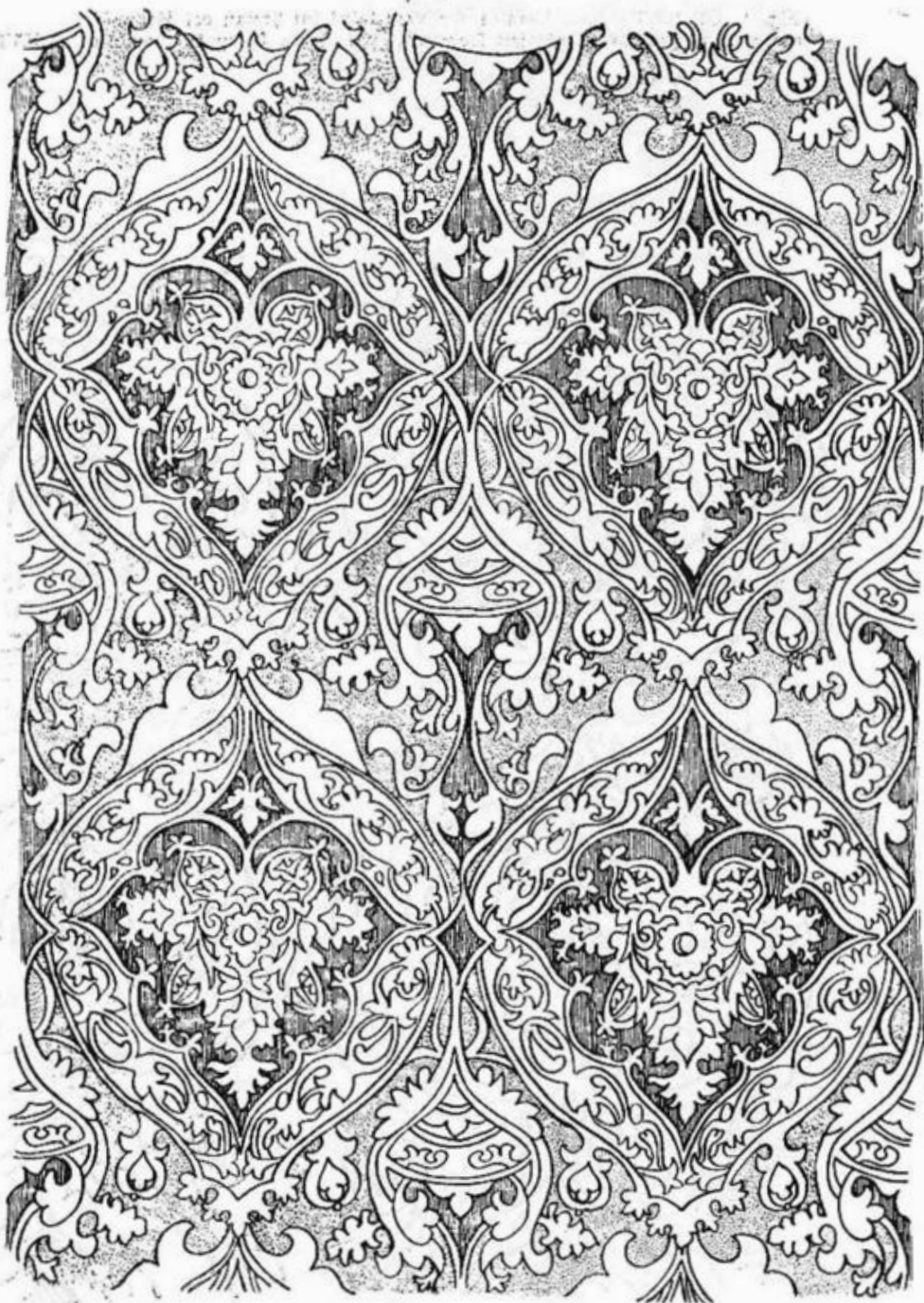

Fig. 4. Catifea italiană. Detaliu din veșmintul lui Ștefan cel Mare, reprodus în pictura mănăstirii Dobrovăț (jud. Iași). Începutul secolului al XVI-lea.

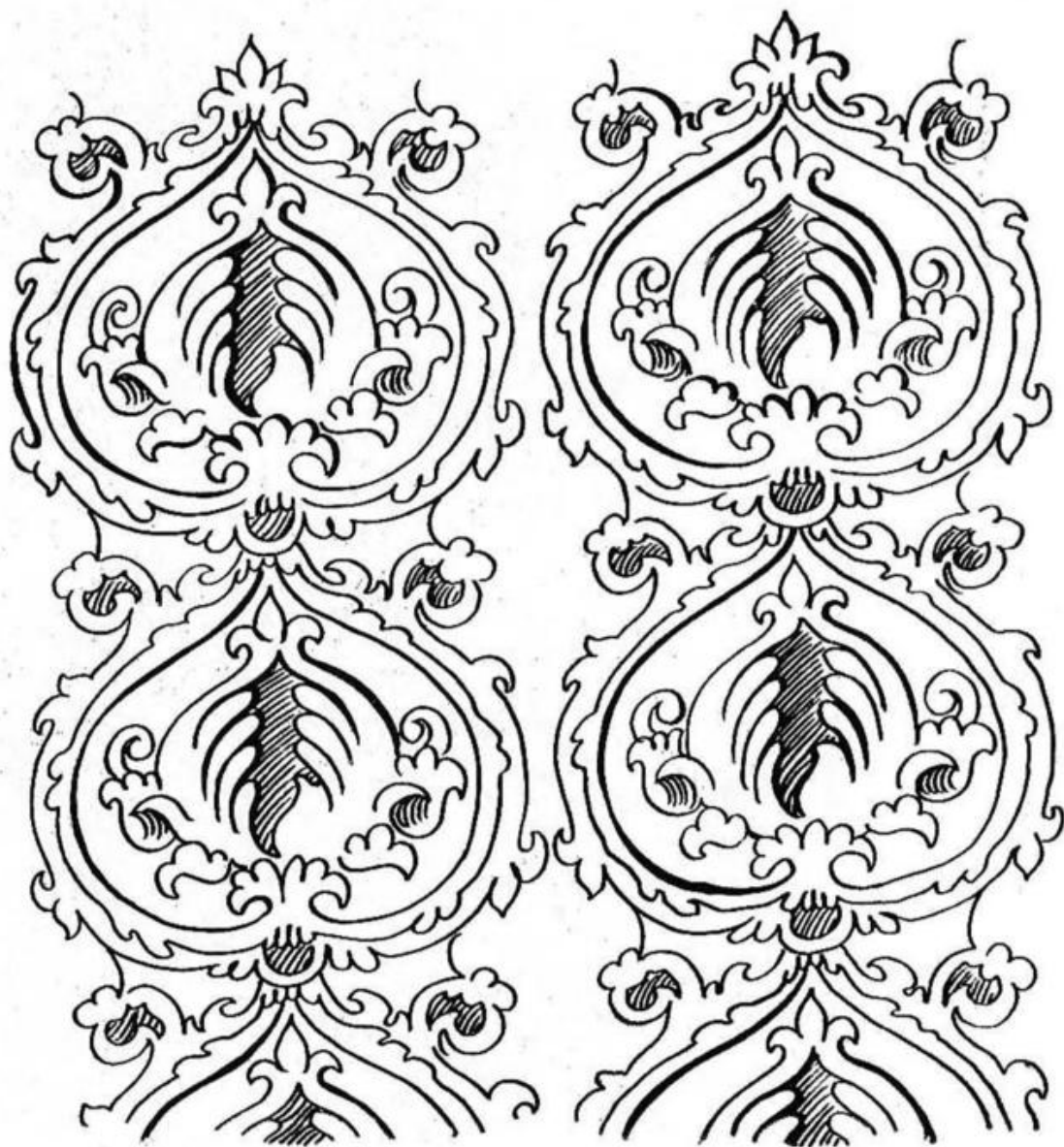

Fig. 5. Catifea italiană. Detaliu din veșmîntul lui Petru Rareș, reprodus în pictura mănăstirii Dobrovăț (jud. Iași). Începutul secolului al XVI-lea.

răsucit pe un fir de borangic. Al doilea grup, mai restrîns, cuprinde țesături de aur („drappi d'oro”), cele mai scumpe, în care firul este petrecut pe toată lățimea, iar motivele sînt doar conturate cu catifea. Unele dintre veșmintele liturgice din colecția Muzeului Brukenthal, pluvialul episcopului Andrei Báthory de la Biblioteca Batthyáneum, cîteva țesături de la Putna și acoperămintul de mormînt al lui Ștefan cel Mare se încadrează în această categorie. Mai reduse numeric sînt catifelele netăiate („épeinglê”) sau de tipul „ciselê”, în care motivele sînt create din catifea tunsă pe fondul de catifea netunsă.

Sub raportul ornamentației, cele de la Putna¹ sînt de tipul „luxuriant”, XI, XII
 decorate cu motive vegetale, formate din vreji sinuoși de acant dispuși simetric, încadrînd rozete mari cu un fruct central de rodie. Alteori motivul este
 format dintr-un singur vrej, șerpuiind pe toată lățimea țesăturii; din el se des- XIII
 prind ramuri cu flori de garoafă, fructe de ananas sau rozete cu cinci sau șapte XIV
 petale, care au la mijloc un fruct de rodie. Veșmintele de la Muzeul Brukenthal
 și un fragment de la Putna se leagă de atelierele orașului Florența. Tipul florentin
 se întîlnește mai des și în reprezentarea costumelor din tablourile votive ale lui XV-XVI
 Ștefan cel Mare.

¹ NICOLESCU, *Tezaurul de broderii și țesături al mănăstirii Putna, Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 1966, XLII, nr. 7-8, pp. 455-458. IDEM, *Țesături italiene de artă în țările române sec. XV-XVI*, comunicare prezentată la cea de-a III-a sesiune a Consiliului Muzeelor, decembrie 1966.

Fig. 6. Catifea italiană. Detaliu din veșmintul Mariei de Mangop, reprodus în broderia de la mănăstirea Putna (jud. Suceava). 1477.

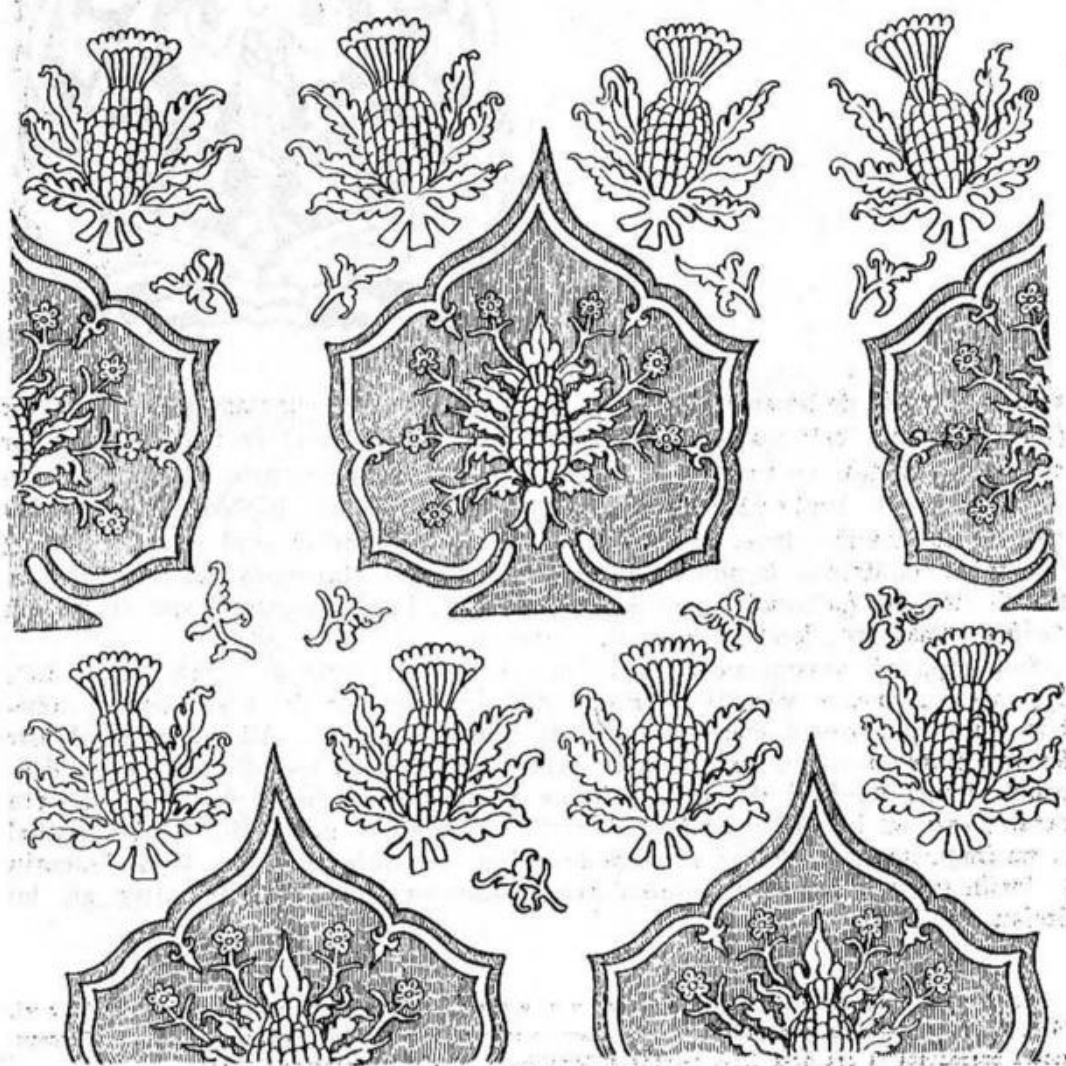

Fig. 7. Catifea italiană cu motive chinezești. Detaliu din veșmintul unui sfânt reprodus în pictura bisericii Arbore (jud. Suceava). Începutul secolului al XVI-lea.

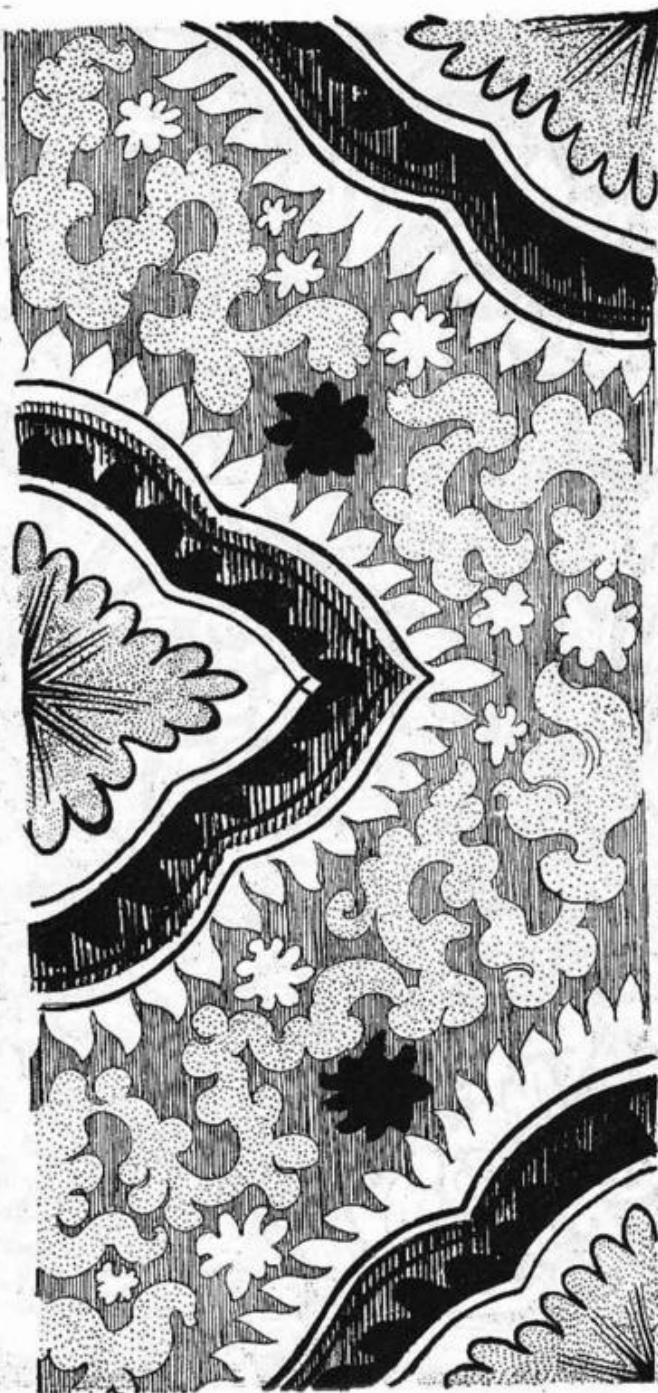

Fig. 8. Catifea italiană. Detaliu din veșmintul lui Radu cel Mare, reprodus în pictura murală de la mănăstirea Govora (jud. Vâlcea). Sfârșitul secolului al XV-lea.

În tezaurul Putnei există un grup de catifele cu totul deosebite, între care semnalăm pe cea folosită ca acoperământ de mormânt pentru Maria Voichița. Această catifea este decorată cu cununi de spice de grâu, care șerpuiesc, îmbinându-se în jurul unor vase de tipul cantarelor antice, din care ies buchete de visc. Motivul aproape identic, avînd în centru, în locul vasului, stema lui Matei Corvin, se întîlnește pe catifelele comandate de regele Ungariei la Florența, după desenele artistului Antonio del Pollaiuolo. Acoperământul de mormânt al lui Ștefan cel Mare este decorat cu doi lujeri de acant șerpuind de-a lungul țesăturii, prinzînd flori de lotus, de arun și de garoafă. În spațiile create din îmbinarea lujerilor sînt mănunchiuri de cîte cinci spice strînse într-o cunună. Din aceeași bucată Ștefan cel Mare a dăruit Putnei, la anul 1502, un acoperământ de analog. Claritatea compoziției și calitatea desenului ne îndreptățesc să socotim că și acest brocart a fost țesut după desenul unui mare artist florentin. De altfel, sînt cunoscute o serie de cartoane executate de artiști renumiți, ca Pisanello, Antonio del Pollaiuolo, Jacopo Bellini ș.a. pentru catifelele scumpe și luxoase realizate în vestitele ateliere florentine¹. Din grupul țesăturilor din secolele XV—XVI, care prin unele detalii și ornamentație se apropie mai mult de stilul catifelelor venețiene, influențat mai puternic de arta Orientului Apropiat, fac parte cele două veșminte aparținînd boierilor Craiovești de la mănăstirea Bistrița (jud. Vîlcea). În colecția Putnei și la Moldovița se păstrează în număr mai mare catifele de origine venețiană, provenind din vechi veșminte domnești.

În marea lor majoritate, catifelele păstrate sînt de culoare roșie-vișinie sau zmeurie. Face excepție numai caftanul de la Bistrița, atribuit lui Neagoe Basarab, de o splendidă nuanță albastră, rar întîlnită, împreună cu fragmentul de la Putna, albastru-verzui, și cu cel găsit în mormîntul lui Neagoe, azi în biserica episcopală de la Argeș. Vălul de tetrapod dăruit Putnei de Maria Voichița, ca și pocrovățul de la Bogdan al III-lea din biserica Sîntiliei au fondul verde și motivele zmeurii. Catifelele de provenință venețiană sînt caracterizate prin motive de fernerie, vreji fini, formînd un fel de arabescuri, care prind palmete lungi și subțiri, întîlnite mai ales în ornamentația musulmană de stil „rumi”. De la sfîrșitul secolului al XVI-lea și din cel următor, s-au păstrat mai puține catifele și mătăsuri italiene, în raport cu epoca precedentă, totuși suficiente pentru a cunoaște circulația și întrebuintarea lor. În mormîntul lui Gligorcea s-a găsit un giulgiu, făcut dintr-o mătase damasată italiană, decorată cu rozete mari, încadrînd fructul de rodie, de un tip mai vechi. Componenta și motivele sînt asemănătoare cu mătasea folosită ca fond pentru epitaful dăruit la anul 1516 mănăstirii Voroneț de Gavril Troțușan, păstrat la Putna². Motivele de acest gen au supraviețuit vreme mai îndelungată în decorația mătăsurilor, dispărînd în catifelele secolului al XVII-lea. Ele apar

¹ SANTANGELO, *op. cit.*, pp. 28, 43, fig. XV—XVI.

² ȘTEFĂNESCU, *Broderiile de stil bizantin și moldovenesc din timpul lui Ștefan cel Mare*, în „Cultura moldovenească din a doua jumătate a secolului al XV-lea”, București, 1964, p. 498, fig. 21—22.

XXXVII în această vreme folosite drept căptușeli pentru broderiile moldovenesti¹. Catifelăle și mătăsurile cu desenul floral mărunț s-au păstrat în mormîntul de la Drago-
XXXVIII—mirna² și la Sucevița³, iar o serie de văluri de la mănăstirea Cotroceni, din
XXXIX—veșminte domnești, sînt mătăsuri broșate cu fir, de proveniență venețiană, dăruite
XL. de Șerban Cantacuzino ctitoriei sale.

¹ Un epitrahil dăruit de Ștefan Tomșa mănăstirii Putna este căptușit cu o mătase albă cu nuanțe verzui fiind asemănătoare cu cea a giulgiului lui Gligorcea. De asemenea, unele dintre broderiile dăruite de Vasile Lupu mănăstirii Trei Ierarhi (1638—1640) sînt căptușite cu mătase vișinie, tipică secolului al XVII-lea.

² Rochia găsită în mormîntul de la Dragomirna este de mătase ruginie, la origine roșie, presărată cu flori de crin.

³ Marginea acoperămîntului de mormînt al lui Simion Movilă.

3. POSTAVURILE ȘI MĂTĂSURILE ADUSE DIN ALTE ȚĂRI OCCIDENTALE

În afară de catifelele și mătăsurile aduse din Italia pe care le cunoaștem de la secol la secol, pe baza materialelor păstrate, a reprezentării lor în picturile murale și a menționării în documente, se mai foloseau pentru costumul de curte și al celor avuți postavurile și catifelele produse în Flandra, Anglia, Silezia, Boemia etc. Cunoașterea acestora este limitată însă numai la izvoarele scrise. În privilegiul din 7 septembrie 1412 dat brașovenilor¹, și în cel din 21 iulie același an acordat moldovenilor² de voievodul Transilvaniei Stibor, se prevăd următoarele țeșături occidentale: postavul de Ypres, cel de Louvain sau de Galia, adică franțuzesc, cel de Köln și cel polonez. Cantitățile mici, folosite pentru un rînd de veșminte pentru familie, erau scutite de vamă. Postavurile și catifelele flamande erau aduse încă din secolul al XIV-lea prin Brașov în Țara Românească, deoarece privilegiul citat reprezintă confirmarea unor drepturi mai vechi, pe care neguțătorii brașoveni le-au primit de la Vladislav în anul 1368. De altfel, și acordul comercial încheiat un an mai târziu de Mircea cel Bătrîn cu brașovenii reprezintă reactualizarea unor înțelegeri anterioare³. În redacția slavă, în loc de „*pannus*” este folosit termenul de „*vilariu*”, iar în locul postavului polonez apare cel de Cehia. Vilariul, urșinicul sau barhatul sînt menționate în toate privilegiile comerciale⁴ ca fiind aduse din orașele flamande Ypres și Louvain, Köln din Germania și din Boemia. Postavurile de Flandra, în tot cursul evului mediu, figurează printre materialele curențe de

¹ FR. ZIMMERMANN, C. WERNER, G. MÜLLER, G. GUNDISCH, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, III, pp. 544–547.

² HURMUZAKI, XV, 1, pp. 7–8.

³ BOGDAN, *Relațiile cu Brașovul*, pp. 3–6.

⁴ Varianta latină păstrată într-o reconfirmare din 25.VIII.1431 (HURMUZAKI, XV, 1, pp. 8–10).

îmbrăcăminte cu denumirea de „fleindriș”, avînd un preț ridicat¹. Chiar mai tîrziu, în secolul al XVII-lea, „feleandresul” apare printre mărfurile unui negustor ieșean². Printre postavurile aduse de bistrițeni în Moldova, pe la Baia sau Moldovița, sau de brașoveni, pe la Troțuș, apar, ca și în Țara Românească, cel flamand de Ypres³ și Louvain, cel german din Köln și postavul zis polonez, produs în Silezia. În confirmarea privilegiului acordat brașovenilor la anul 1458, se mențin o parte din aceste mărfuri⁴. Dispare, de exemplu, postavul de Ypres și apare cel de Buda, iar „postavului polonez” i se spune de Cehia. Astfel de stofe erau, desigur, aduse pentru consumul intern, nu tranzitate, deoarece știm din diferite alte izvoare că ele intrau uneori în valoarea de schimb a unei proprietăți⁵. În tratatul comercial încheiat de Ștefan cel Mare la 1460 cu liovenii, pe lângă postav este prevăzut „harsul” — tot o stofă de lînă, și catifeaua cu denumirea orientală de „barhat”⁶. În timpul lui Vlad Dracul a fost omorît Zenval, denumit într-un document „om bun al domniei mele”, care este jefuit în drum spre Brașov, în afară de o sumă mare de bani, și de „hainele de Ypria”, cu care era îmbrăcat⁷. În țările române erau cunoscute însă și stofele provenind din alte centre europene; de exemplu, postavul de Londra, ca și acela de Malines⁸. În București, trei mari negustori aduc în acest an, prin Brașov, cinci transporturi de postavuri flamande de Mecheln, Maestricht, de Köln, Nürnberg și Zborelec. Valoarea lor se ridică la suma de 24 025 de aspri. La 1500, ei importau prin Brașov trei transporturi de postav de Nürnberg, tranzitînd mărfuri orientale⁹. Din registrul vamal din anul 1503, știm proveniența și valoarea exportului de postavuri străine de la Brașov în celelalte două țări române. Constatăm, în genere, că în secolul al XVI-lea, sașii aduc postavuri germane, din Aachen, Breslau, Köln, Nürnberg, Speyer, Werden. Postavul cel mai scump este însă cel

¹ LEHR, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 233; la 1619 un cot de postav felendres (adică de Flandra) costa 270 de aspri.

² TURCU, *Catastihul*, pp. 176—177.

³ Postavul de Ypres, comparat pentru finețea sa cu o pînză de păianjen, era numit „Yraigne”, cîntat în secolele XIII—XIV (ENLART, *op. cit.*, p. 6).

⁴ Reinnoirea privilegiului acordat de Alexandru cel Bun brașovenilor făcută de Alexandru al II-lea la 3.VIII.1449 (BOGDAN, *Documente moldovenești*, pp. 25—29; IDEM, *Relațiile cu Brașovul*, pp. 36—39).

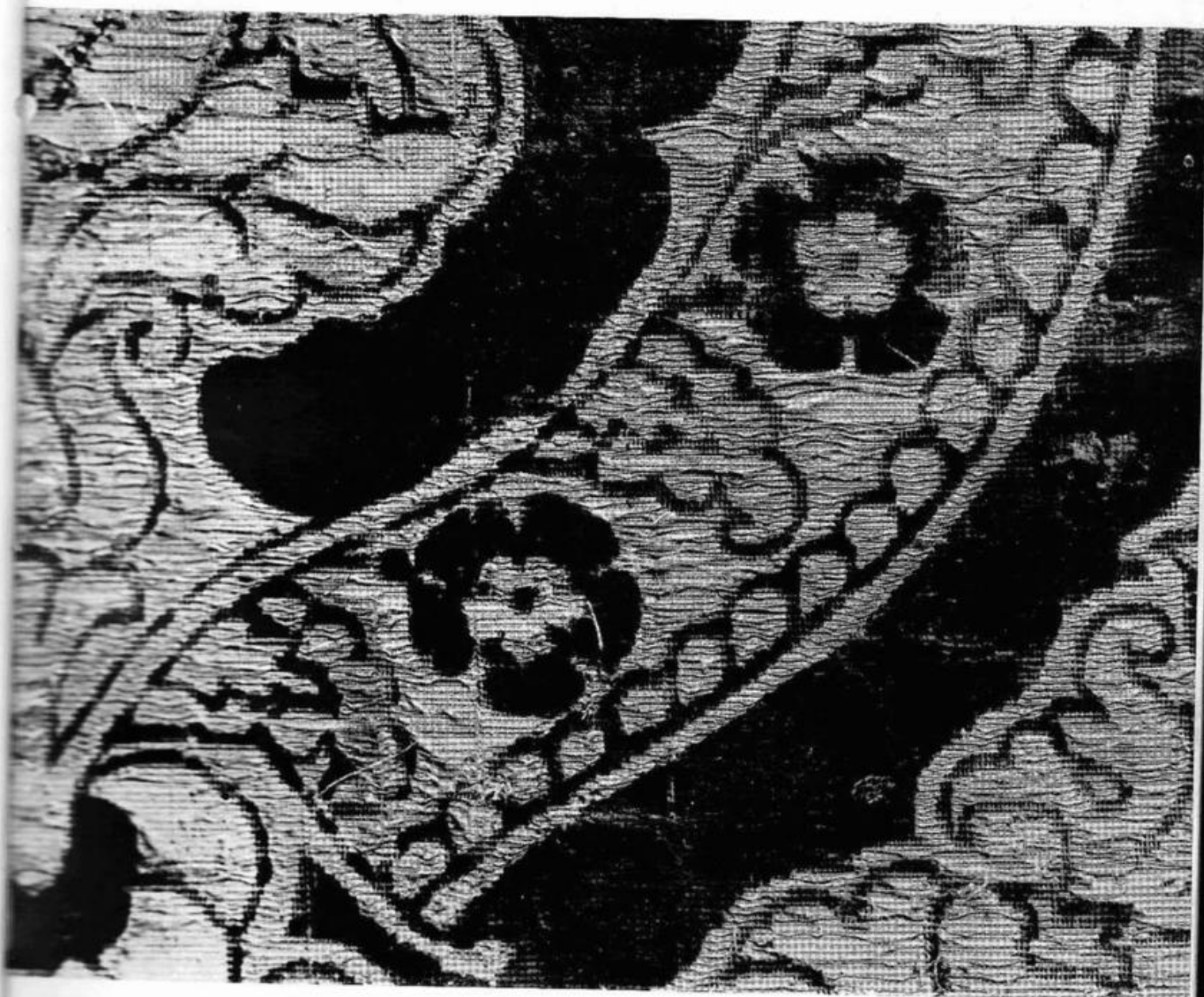
⁵ Vlad Călugărul cumpără satele Velea și Izvîrta cu morile, plătind 200 de florini, 500 de aspri, 16 coți de postav de Iepreu și 24 de coți de postav aurit de Giura (*D.I.R. Țara Românească, sec. XVI, I*, pp. 42—43); la 20.VI.1507, Radu cel Mare, dînd Glavaciocului o serie de sate, amintește această danie. La 30.VII.1512, Neagoe Basarab confirmă acest act (*ibidem*, pp. 84—86).

⁶ M. COSTĂCHESCU, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare, Urice (ispisoace), surte, regeste, traduceri*, Iași, 1933, pp. 42—43.

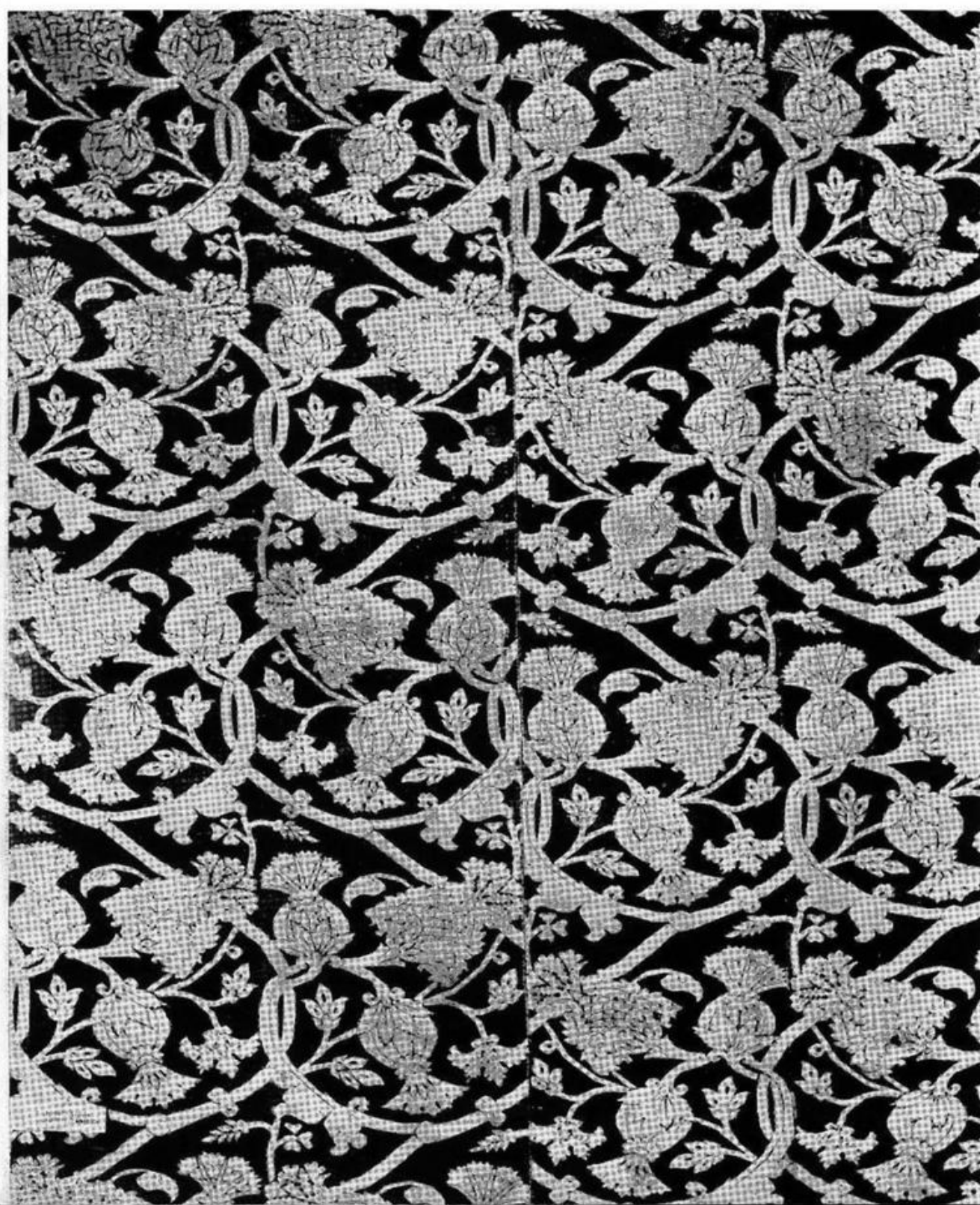
⁷ BOGDAN, *op. cit.*, pp. 81—82; Zenval este jefuit de 250 de florini, 500 de perperi, o pungă cu 300 de aspri, o sabie, o spadă, inelul de aur și pălăria.

⁸ La 1419, doamna lui Alexandru cel Bun primea în dar postav de Anglia, o noutate rară în Moldova acelei vremi (IORGA, *Studii și documente*, XXIII, pp. 211—292). La 1512, Neagoe îi confirmă pircălabului Oancea, cumpărarea unei jumătăți din satul Mălureni cu 400 de aspri, 6 coți de postav de Londra și 6 coți de postav de Mecheln (Malines) (*D.I.R. Țara Românească, sec. XVI, I*, p. 83); la 1485 un sol polonez aduce daruri lui Ștefan cel Mare, între care postav rșou „Mecheliensis” (de Malines) și o blană de biber (HURMUZAKI II, 2, p. 403).

⁹ MANOLESCU, *Aspecte din istoria negoșului bucureștean în secolul al XVI-lea*, în „Studii”, 1959, XIII, 5, p. 53, 59.

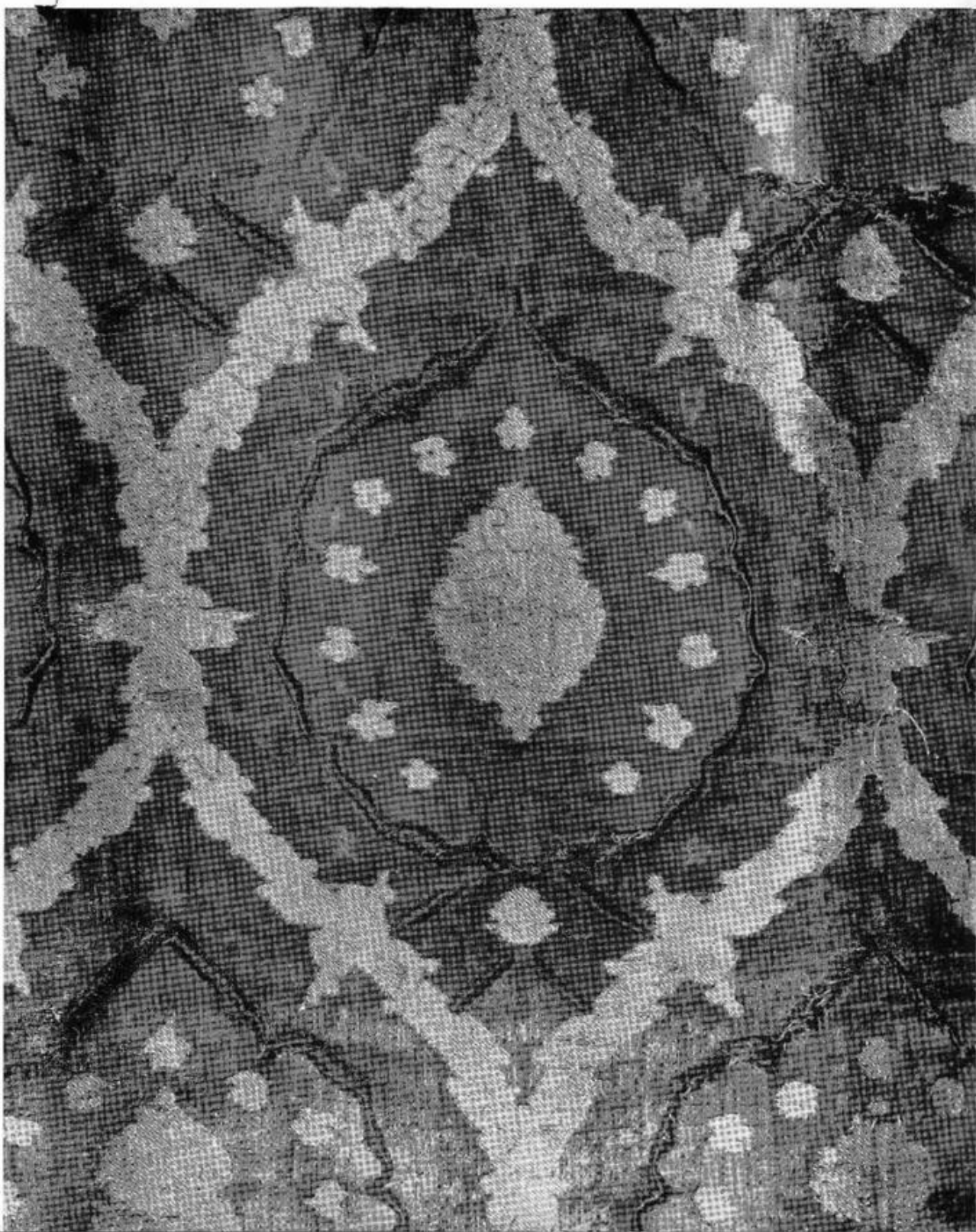

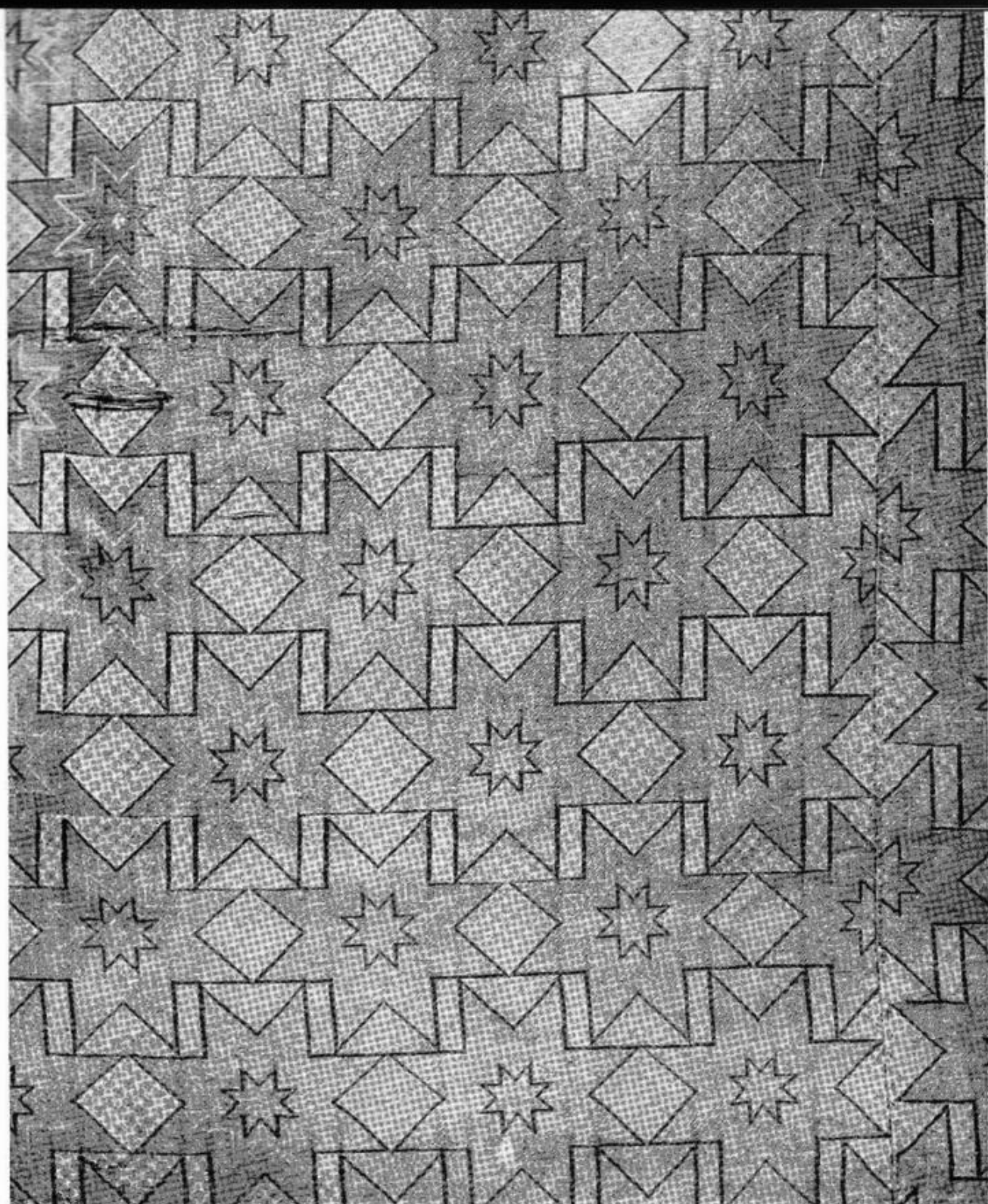

de Brugge, valorind 2.000 de aspri bucată; se mai importau, de asemenea, stoffe de la Malsricht și Mecheln, ca și postavuri de Zborelec¹. În cursul veacului al XVI-lea, se mențin cam aceleași materiale, aduse din orașele enumerate mai sus. Uneori mai apar centre noi, dar de ordin secundar, mai ales boeme și germane; de asemenea, este menționat deseori postavul de Liov². Postavul de Brugge în cantitate mică își menține meritu prețului cel mai ridicat. În aceleași registre, în afară de postavurile a căror proveniență expresă, dintr-un centru determinat, este menționată, apar de asemenea și alte produse, care se aduc, desigur, tot din Europa occidentală sau centrală³. În acest ultim caz, se specifică doar calitatea. Astfel sînt catifeaua sau granatul, purpuriul, cîrmiziul, ciocirlatul, sub care se ascund, în fond, diferite denumiri ale unor produse scumpe, probabil de proveniență italiană. Alături de postavuri, care dețineau locul principal cantitativ și valoric în comerțul Brașovului cu țările române, mai apar și alte materiale care serveau la îmbrăcăminte sau chiar obiecte confecționate. De exemplu, în afară de pînza locală, despre care s-a vorbit anterior, produsă în Transilvania, este menționată în cîteva rînduri pînza de Augsburg⁴ și aceea de St. Gallen⁵, iar în Moldova pînza litvană, pînza nemțească și pînza de Krosno⁶. Catifeaua, taftaua aurită, îmbrăcăminte (fără să știm ce fel de obiecte) și pălării franțuzești sînt de asemenea printre mărfurile curente, importate de negustorimea țărilor române⁷. Alexandru Lăpușneanu aduce din Prusia, obiecte de îmbrăcăminte, mai ales de caracter militar, pentru curtea sa: 30 de cămăși de zale, 30 de perechi de cizme de paradă, 100 de coifuri, o cingătoare și o șa cu harnașament de catifea și hamuri⁸. Din Germania și Austria, Matei Basarab a adus multe lucruri pentru folosul curții sale. În afară de nenumărate obiecte de argint aurit, dintre care unele se păstrează încă și azi⁹, domnul

¹ MANOLESCU, *Comerțul cu Brașovul*, p. 151.

² *Ibidem*, pp. 152—159; se dau tabelele diferitelor mărfuri, cu valoarea, cantitatea și proveniența lor, așa cum se desprind din registrele vamale ale anilor 1529—1530, 1542—1543, 1545—1551 și 1554.

³ În socotelile Brașovului III B 17 din anii 1576—1582, într-un registru de încasări de datorii pentru postavuri apar următoarele localități de proveniență: Lund, Breslau, Iglau, Lemberg (*Industria textilă din Brașov*, p. 46, nr. 27); la 1571 figurează o datorie pentru 2 coți de postav de Swoboda (IORGA, *Studii și documente*, XXIII, p. 355); Stancul din Gherghița importă de la Brașov „12 bucăți postav de Górlitz”, în afară de „9 bucăți postav cenușiu” (QUELLER, I, p. 71).

⁴ MANOLESCU, *op. cit.*, p. 153, anul 1542.

⁵ *IBIDEM*, p. 153, anul 1529—1530.

⁶ IORGA, *Istoria comerțului*, I, p. 99, privilegiul din 29.VI.1456, acordat liovenilor de Petru Aron; privilegiul dat de Ștefan cel Mare liovenilor (BOGDAN, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 271).

⁷ Privilegiul citat din 1412 al lui Stibor, ca și cel din 1413 de la Mircea cel Bătrîn, prevede pălării „mitris” sau „șapci franțești”.

⁸ IORGA, *Studii și documente*, XXIII, pp. 84—89.

⁹ VERESS, X, pp. 193—195, scutire de vamă din 1.XII.1646. În colecția Secției de artă veche românească a Muzeului de artă, se păstrează pocale și cupe din secolul al XVII-lea lucrate în vestitele ateliere germane de la Augsburg și Nürnberg (NICOLESCU, *Argintăria decorativă și de uz casnic (sec. XVI—XVII)* Studii muzeale, 1957, I, pp. 49—52, fig. 7—9); *IDEM*, *Argintăria laică și religioasă*, Cat. nr. 5, p. 60, fig. 5; nr. 6, p. 60, fig. 6; nr. 8, p. 62, fig. 8; nr. 12, p. 64, fig. 12; nr. 46—47, p. 78, fig. 35—36; nr. 61, p. 89, fig. 46; nr. 63, p. 92, fig. 48; nr. 64, p. 93, fig. 49; nr. 69, p. 54, fig. 96; nr. 70—71, p. 98—99, fig. 55—56; nr. 90, p. 107, fig. 62; nr. 167, p. 151, fig. 101; nr. 191—192, p. 168, fig. 115.

cerea scutirea de vamă pentru țesături de aur și argint (324 de suluri), țesături imitație de aur, catifea cafenie-închisă (11 bucăți), catifea neagră și roșie (108 coți), atlas și damasc de diferite culori (1 400 de coți), și postav pentru hainele darabanților. În veacul următor, comerțul de țesături cu Occidentul va evolua mai ales spre Franța. Din această vreme, în colecțiile Muzeului de artă ca și în colecțiile mănăstirești (Putna, Sucevița, Agapia etc.) se găsesc veșminte bisericești, făcute în cea mai mare parte din mătăsuri de Lyon. Cel mai bogat și important tezaur pentru țesăturile occidentale franceze și italiene de stil baroc se păstrează însă în colecția Bibliotecii Batthyáneum din Alba Iulia, unde sînt peste o sută de ornate liturgice, diferite, datînd din secolul al XVIII-lea.

Tot din Occident, în afară de țesăturile flamande, italiene și franțuzești, s-au importat o serie de obiecte mai mărunte, ca pălăriile de pîslă sau de paie, folosite în mediul curților domnești și al orășenimii bogate. Căciula era obișnuită pentru țărănime și tîrgovețime. Din secolul al XVII-lea, cînd apar ca meseriași ișlicarii, pălăriile, chiar pentru boierime, se fac în țară¹. Cele mai caracteristice pălării apusene, menționate și în tratatele comerciale, sînt acele „pălării frîncești”, adică din Italia. În 1452, un negustor italian, Petro de Gravorigo, avea în depozit la Suceava o sută de pălării îmblănite („*capelii pilosi*”)², iar Alexandru cel Bun primea în dar mitre de cocîrlat³, adică pălării de postav roșu de mare lux („*escarlato*”), de tipul celor purtate la acea vreme tot în Italia.

¹ IORGA, *Istoria meșteșugurilor*, p. 43; PASCU, *Meșteșugurile*, p. 219.

² IDEM, *Acte și fragmente*, II, pp. 16—21, 27, 30.

³ IDEM, *Istoria comerțului*, I, p. 84.

4. ȚESĂTURILE ORIENTALE

Un alt aspect, la fel de interesant pentru cunoașterea țășăturilor folosite la îmbrăcăminte, îl constituie cercetarea celor provenind din Orientul Apropiat. Aceleași categorii de izvoare documentare și iconografice folosesc la identificarea lor, la care se adaugă materialele păstrate, mai numeroase chiar decât cele italiene. Toate acestea duc la întocmirea unui tablou destul de complet al mătăsurilor prețioase și pînzeturilor fine de bumbac, aduse din Orientul Apropiat.

Este cunoscut faptul că larga dezvoltare a țesăturilor de mătase își datorește începutul inițiativei lui Constantin cel Mare, care a întemeiat primele ateliere la Constantinopol. Aici, pînă în secolul al VI-lea, s-a lucrat cu fire de mătase importate din Persia. În timpul lui Justinian însă, prin doi călugări pelerini, viermele de mătase este introdus la Constantinopol. Existența dudului, copacul necesar pentru dezvoltarea viermilor de mătase, mai ales în Siria, duce la înmulțirea centrelor de producere a mătăsii. Trapezuntul, Damascul, Antiohia și Hereke sînt cunoscute ca centre, în afară de capitală¹. Tradiția acestui meșteșug va fi continuată de arabi și de turci, după ce bizantinii pierd stăpînirea asupra acestui teritoriu. Din această lume veneau țesăturile de mătase cu fir, despre circulația cărora în zona dunăreană există dovezi încă de la sfîrșitul secolului al X-lea. Cea mai veche mențiune despre aducerea țesăturilor din lumea bizantină s-a păstrat în cronica rusă, care sintetizează în cîteva știri viața economică din secolul al X-lea la gurile Dunării. La Pereiaslaveț, reședința vremelnică a principelui kievean Sveltoslav, „se adună toate bunurile de la greci, aurul, țesăturile, vinul și fel de fel de fructe...”². Descoperirea unor fragmente de țesături cu fir de argint aurit, de

¹ EBERSOLT, *Arts somptuaires*, pp. 9-17.

² *Повесть временных лет*, ed. D.S. Likhatchev, I, Moscova-Leningrad, 1950, p. 244; trad. rom. *Cronica lui Nestor (Povesti vremeni let)*, în *Izvoarele istoriei românilor*, vol. VII, ed. Popa Lișseanu, București, 1936, p. 73.

proveniență bizantină, în câteva morminte de la Dinogetia¹ ne confirmă informația cronicii ruse. Țesăturile bizantine au pătruns de timpuriu și în Transilvania, deoarece într-un inventar al bisericii Sf. Maria din Sibiu din secolul al XIV-lea, printre casulele „vechi” este menționată una care purta o inscripție grecească².

În comerțul cu țesături orientale din țările române se pot distinge două etape principale. Într-o primă perioadă, începând din secolul al XIII-lea până către sfârșitul secolului al XIV-lea, neguțătorii italieni, mai ales genovezii³, sînt cei care aduc împreună cu postavurile lombarde mătăsurile și țesăturile cu fir de aur din Orientul Apropiat, pe piețele orașelor dunărene pînă la Suceava și Tîrgoviște, în schimbul cerealelor, mierii, cerii și pieilor de vite. Între produsele orientale denumite în secolul al XIV-lea „mărfuri tătărăști”, apar încă din veacul al XIII-lea țesături produse în atelierele bizantine din Siria și Asia Mică, pe care le vor moșteni în marea lor majoritate cuceritorii turci. În acest circuit general al schimburilor cu Orientul Apropiat pe care l-au întreprins corăbierii italieni, orașele dunărene și pontice au avut un rol de mare însemnătate. Vicina a concentrat în ultima treime a secolului al XIII-lea nu numai comerțul cu țesături occidentale, aduse mai ales din Lombardia și Flandra, dar tot aici din Asia Mică se aduceau produse ale atelierelor bizantine. Descoperirile recente monetare și calculele volumului de postavuri vehiculate aici de corăbierii genovezi, menționați în registrele notarilor din Pera, stau la baza acestei afirmații. Întocmai ca și postavurile, țesăturile orientale sînt cunoscute din registrele notarului genovez Gabriele di Predono, din anul 1281. Sandalul sau sandalul era o țesătură fină de mătase, decorată cu motive figurative sau zoomorfe⁴. Becheranul sau bacheranul, o țesătură comună de in, se producea la Bukara, fiind răspîdită în Armenia, Persia, insula Cipru etc.⁴

În afară de firele de mătase găsite la Dinogetia, cele mai vechi fragmente de țesături de mătase au fost aflate în mormîntul de la Argeș. Starea lor fragmentară, denaturarea totală a culorilor nu ne îngăduie să le determinăm proveniența. Este vorba de două calități de mătase, fără amestec de fir metalic, decorate cu motive geometrice mărunte realizate din țesătură. Dar în imaginile costumului lui Mircea cel Bătrîn se descoperă folosirea mătăsurilor bizantine, țesute cu fir de aur, asemănătoare aceloră purtate în aceeași vreme de principii bizantini și despoții sau țarii din Serbia și Bulgaria. Costumul lui Mircea cel Bătrîn și al fiului său, reprezentat în tabloul votiv din naosul bisericii principale, este decorat cu cercuri, evocînd concepția decorativă a țesăturilor bizantine din secolele X—XIV, iar pe mantia purtată în portretul din bolnița Coziei apar vulturii bicefali. Țesăturile bizantine de mare lux, rezervate mai ales familiei imperiale și despoților, sînt decorate cu anumite motive simbolice și heraldice de origine orientală: vulturul bicefal, uneori cu un inel în cioc, lei sau păunii afrontați de o parte și de alta a arborelui vieții — „hom-ul”, — scene de vînătoare sau cruci înscrise în cercuri etc. Astfel de țesături s-au păstrat

¹ BARNEA, *Meșteșugurile*, în *loc. cit.*, p. 115.

² VĂTĂȘIANU, *Istoria artei*, pp. 474—475; REISSENBERGER, *Die evang. Pfarrkirche A. B. in Hermannstadt*, p. 57.

³ VON FALKE, *Seidenweberei*, II, p. 6; sandalul este același cu *zendato di Tripolis*.

⁴ HEYD, *Histoire du commerce du Levant au moyen-âge*, Leipzig, 1886, II, p. 703.

mai ales din secolele XI—XII în tezaurele vechilor catedrale occidentale, aduse din lumea bizantină ca învelitoare de moaște sau veșminte liturgice¹. Concepția decorativă a țesăturilor bizantine se continuă încă lungă vreme în țările române, în veșmintele liturgice. În pictura murală, până în secolul al XVII-lea sacosele arhieresti sînt decorate cu ornamente care au la bază crucea înscrisă în cerc. De asemenea în tezaurele mănăstirilor Putna și Sucevița² se păstrează veșminte liturgice întregi sau doar fragmente țesute din mătase și fir în același spirit. Unele dintre ele, în locul crucilor sau motivelor heraldice imperiale, sînt împodobite cu portrete de sfinți ierarhi sau cu bustul lui Isus Cristos în costum de arhieru. Aceste țesături, supraviețuiri tîrzii ale tradiției bizantine, se încadrează ca tehnică în grupul mătăsurilor broșate cu fir, denumite „kamha“, produse în Imperiul otoman. Probabil că ele erau lucrate la comandă, de meșteri greci, în ateliere speciale, deoarece numele figurilor este indicat cu litere grecești iar subiectele sînt întotdeauna creștine.

Pentru veacurile următoare, posibilitățile de a cunoaște circulația țesăturilor orientale în țările române sînt tot mai numeroase, datorită izvoarelor scrise și materialelor păstrate. Tratatetele de negoț, listele vamale, testamentele și foile de zestre înregistrează variatele țesături orientale, care se pot identifica cercetînd materialele existente, în comparație cu cele din colecțiile muzeelor turcești sau occidentale. În tratatele comerciale din secolele XIV—XV, pe care Țara Românească și Moldova le încheie cu Polonia sau cu Brașovul, țesăturile orientale apar între „mărfurile tătarești“, iar în veacul următor ca „lucruri turcești“ (*res turcales*)³. Cucerirea țărilor din bazinul Mării Negre de către turci și transformarea ei într-un adevărat lac turcesc are drept urmare înlăturarea treptată a neguțătorilor italieni din vechile centre maritime. Începînd din a doua jumătate a secolului al XV-lea, țesăturile orientale vor pătrunde în cantități tot mai mari în Țara Românească și Moldova, fie prin intermediul negustorilor turci, greci și armeni, fie prin români sau sași, care

¹ FLEMMING, *Das Textilwerk*, pl. 28—31; I. MÜLLER, E. STEINGRÄBER, S. MÜLLER-CHRISTENSEN, *Sakrale Gewänder*, 1955, pl. I, fig. 7—8, 34—35; într-o miniatură din jurul anului 1342, reprezentîndu-l pe amiralul Apocauos, înaltul demnitar bizantin poartă o mantie albastră, decorată cu cercuri concentrice în care apar lei afrontați (D. TALBOT RICE, *The Art of Byzantium*, London, 1959, pl. XXXIV). Țesăturile și broderiile de acest tip erau răspîndite și în Boemia. În tezaurul catedralei Sf. Vit din Praga se păstra o broderie bizantină cu cruci înscrise în cercuri, considerată a fi aparținut mormîntului lui Wenzel (ŠRONIKOVÁ, *Die Mode der Gotischen Frau*, Praga, 1955, p. 16 fig. 2; p. 17 fig. 3); reproducerea aceluiași tip de ornamentație într-o miniatură din Biblia Sf. Francisc, de la sfîrșitul secolului al XIII-lea.

² NICOLESCU, *Tissus de tradition byzantine dans les collections roumaines*, Bulletin C. I. E. T. A., Lyon (sub tipar), în acest studiu sînt prezentate toate aceste țesături, păstrate în număr mare în colecțiile mănăstirilor Sucevița, Putna și Secu. Materiale similare din alte colecții europene au fost publicate de (D. TALBOT RICE, *Post-byzantine Figured Silk*, în „Annual of the British School at Athens“, 1951, XLVI, pp. 177—181, pl. 20—21. Un fragment decorat cu medalioane, în care se înscriseră bustul lui Isus Cristos, arhieru (Inv. 648), se păstrează în colecția fundației Abegg, recent organizată într-un muzeu modern în localitatea Riggisberg, în Elveția.

³ În registrele vamale din secolul al XVI-lea ale Brașovului ele sînt trecute cu denumirea de „res turcales“ sau „res turcae“ (MANOLESCU, *Comerțul cu Brașovul*, p. 168). La 1476, Basarab Țepeluș scrie brașovenilor că „orice mărfa vine din Țara Turcească în țara noastră, fie piper, fie mătase, fie orice mărfa ...“ este liberă să treacă prin Țara Românească (BOGDAN, *Relațiile cu Brașovul*, pp. 128—129).

vor aduce din Imperiul otoman astfel de mărfuri. Relațiile economice cu turcii sînt documentate în Țara Românească și în Moldova în secolul al XV-lea. Basarab cel Bătrîn vestea pe brașoveni despre sosirea „în cetatea București a unui neguțator turec cu marfă bună și multă”¹. În Moldova, cele mai vechi legături de negoț cu turcii datează din 1456, cînd negustorii moldoveni au primit de la Mahomed al II-lea un privilegiu, datorită căruia corăbiile lor puteau merge să negustorească liber marfă cumpărată de pe piețele orașelor Adrianopol, Istanbul și Bursa. În vremea războaielor purtate de Ștefan cel Mare și de urmașii săi contra turcilor, relațiile economice se întrerup, fiind reluate însă în al patrulea deceniu al secolului al XVI-lea. În anii 1536, 1546 și 1547, brașovenii trimit în Moldova oamenii lor după mărfuri orientale². În Țara Românească, pătrunderea negustorilor turci, către sfîrșitul secolului al XV-lea și în veacul următor, se intensifică în așa proporție, încît Neagoe Basarab este obligat să ia măsuri contra lor, scriind brașovenilor în anul 1516: „iată acum noi am scos pe turcii negustori care au fost la Cîmpulung”³. Neguțătorii turci, greci sau armeni din Imperiul otoman intrau în concurență cu neguțătorii locali, care dețineau comerțul cu mărfuri orientale, fapt care, către mijlocul secolului al XVI-lea, începe să îngrijoreze tot mai mult pe brașoveni. Aceștia sînt chiar neliniștiți de afluența acestor noi negustori pe piața orașului lor, „vestit pentru mărfurile turcești”⁴, cerînd lui Radu Paisie să-i stăvilească, fapt care nu putea să-și găsească rezolvare în condițiile de dominație economică a Imperiului otoman, de atunci. Radu Paisie explică acest lucru în scrisoarea sa⁵, sfătuindu-i pe brașoveni să-i împiedice direct. Pe măsură ce aservirea politică și economică a țărilor române față de Poarta otomană sporește, constatăm și intensificarea comerțului cu mărfuri orientale. În genere însă, în secolul al XVI-lea, importul produselor din răsărit este mai intens în Țara Românească decît în Moldova, dată fiind situația politică și economică a acestei provincii față de Poarta otomană. Către mijlocul secolului al XVI-lea, neguțătorii din Țara Românească dețineau circa 95% din comerțul oriental⁶.

¹ BOGDAN, *op. cit.*, p. 124; în timpul lui Basarab Țepeluș, Dragomir al lui Manea vindea la Brașov piper și cumpăra berbeci (*ibidem*, p. 266); la 14. IV.1481, apare alături de un negustor venețian și un negustor turec (*ibidem*, pp. 169–170).

² MANOLESCU, *Schimbul de mărfuri*, în *loc. cit.*, pp. 170–171.

³ TOCILESCU, 534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul, București, 1931, pp. 253–254. Cu toate dificultățile întîmpinate, boierimea face comerț pe scară largă cu Imperiul turcesc. Un boier, Chirică, rămânea dator „pentru niște marfă turcească unor turci”; datoria era atît de importantă, încît pentru plata ei „zălogise cinci din satele sale” (*D.I.R. Țara Românească, sec. XVI, II, p. 15*).

⁴ REICHERSTORFFER, *Chorographia Transilvaniei*, vezi „Călători străini”, I, p. 216; *ibidem*, p. 218 „...Căci este piața de schimb a vecinilor și ca un fel de antrepozit comun pentru toate lucrurile. Aici la Brașov aleargă secuii, românii, armenii și grecii și se aduc mărfuri turcești din Moldova și Țara Românească pentru ca să fie «orașul» mai bogat”.

⁵ Radu Paisie, printr-o scrisoare din 17 noiembrie (1540–1544), le arată situația grea a Țării Românești aflată la discreția monopolului turcesc, motiv pentru care ei nu le poate îndeplini cererea, deoarece „țara noastră este a domnului nostru, cinstitul împărat Sultanul, precum și ei sînt și s-au învățat a se hrăni astfel”. Domnitorul propune brașovenilor ca ei singuri să stăvilească venirea neguțătorilor turci (TOCILESCU, *op. cit.*, pp. 340–341). Aceeași tendință prohibitivă și la negustorimea sibiană, prin reglementarea dreptului de depozit la 1545, pentru negustorii greci (HURMUZAKI, XVI, p. 439).

⁶ MANOLESCU, *op. cit.*, în *loc. cit.*, pp. 170–171.

Cercetarea mătăsurilor și catifelelor orientale păstrate în colecțiile românești oglindește acest proces economic. Între materialele păstrate din prima jumătate a secolului al XVI-lea domină catifelele italiene, iar în portretele murale curtea și domnul poartă încă veșminte din același material. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea însă, ca și în veacul următor, este evidentă frecvența mătăsurilor produse în Imperiul otoman, păstrate în colecții și reprezentate în picturile murale. În afară de măturile și materiale amintite mai sus, din secolele XIV—XV, există mențiuni documentare privind folosirea unor țesături orientale în Moldova și Țara Românească. Pentru această primă etapă, lista mătăsurilor țesute sau broșate cu fir se poate stabili numai pe baza izvoarelor scrise. Pentru secolele următoare însă, informația scrisă este completată de materialele păstrate în colecțiile muzeelor, precum și de picturile murale, miniaturi și broderii, unde sînt reproduse cu exactitate. Unul dintre produsele orientale, care apare documentar încă din secolul al XIV-lea printre țesăturile folosite în țările române este „kamhaua”, mătase broșată cu fir de aur, care își are originea în China, de unde s-a răspîndit în tot Orientul Apropiat. Adoptată de persani cu denumirea de „kamkha” sau „kimkha”,¹ această mătase era produsă la Herat, Nichapur și Tauris. În ateliere speciale s-a țesut kamhaua la Damasc, Bagdad și Alexandria, pătrunsă în Europa, a fost lucrată de grecii din Cipru, sub denumirea de „camuhas” și preluată de italieni cu numele de „camocatto”.² În țările române apare încă din secolul al XIV-lea, Vladislav I dăruind mănăstirii Vodița, printre alte obiecte, „o perdea de altar de camhă”.³ În 1407, printre lucrurile menționate în testamentul unui negustor din Soncherec, venit în Moldova, este și o bucată de camhă⁴, iar la 1462 Iuga vistierul dăruiește mănăstirii Moldovița trei vâluri de damasc roșu cu aur, un pocrovăț și rucavițe din aceeași camhă de Damasc, și o candelă de argint aurită.⁵ Printre mărfurile „tătărești” menționate în privilegiul lui Alexandru cel Bun acordat la 1408 liovenilor este trecută „camhaua”.⁶ Sub denumirea de „camoca” ea apare în secolele următoare frecvent, printre mărfurile tranzitate de neguțătorii din Țara Românească pe piața Brașovului.⁷ Kamhaua adusă în țările române în secolul al XIV-lea și la începutul celui următor era produsă încă în Persia sau chiar China, fiind doar tranzitată pe

¹ SĂINEANU, *Influența orientală*, II, p. 27; termenul bg. „камукa” *kamuka*, neogr. καμωνχας, rus *kamka*, pol. *kamcha*, fr. *kamokas*, echivalent cu „damasca” sau „adamasca”.

² HEYD, *op. cit.*, p. 667 și H. HAVARD, *Dictionnaire de l'Ameublement et de la décoration—XIII—XIX siècles*, Paris, I, pp. 541—542.

³ D.I.R. Țara Românească, sec. XIV—XV, pp. 27; în 1462—1463, în zapisul lui Duca din Greci, boierul lui Radu cel Frumos, este menționată „kamha” separat și apoi o plapumă de camhă (BOGDAN, *op. cit.* p. 298); la 1481, Țepeluș trimite la Brașov oamenii săi după cumpărături, între care se numără „camha” (*ibidem*, p. 168); la 18.VI.1483 un om al lui Ștefan Báthory este prădat la Săcele cînd se întorcea din Țara Românească; printre lucrurile jefuite figurează „duabus peciis kamoka” (HURMUZAKI, XV, p. 121, CCXX); pe dosul unei scrisori de la Radu cel Mare, sînt menționate de un contemporan o serie de mărfuri, printre care este trecută „kamoca în valoare de 40 de florini, alături de „taffeta” (tafta) și de „attalz” (atlas); într-o însemnare de vamă de la Brașov din 1507, este trecută „kamoka simplex” (IDEM, VI, p. 176; IORGA, *Istoria comerțului*, I, p. 133).

⁴ IORGA, *op. cit.*, I, p. 81, ZIMMERMAN, *Urkundenbuch*, III, pp. 426—427.

⁵ D.I.R. Moldova, sec. XIV—XV, I, p. 316.

⁶ COSTĂCHESCU, *Documente de la Ștefan cel Mare*, II, pp. 630—633.

⁷ MANOLESCU, *op. cit.*, în *loc. cit.*, pp. 172—173.

piețele grecești, deoarece apare rar, chiar printre țesăturile folosite în costumul turcesc, la acea dată¹. Abia în anul 1452, turcii primesc printr-un edict imperial, de la chinezi² permisiunea specială de a importa mătase, iar atelierele vestite de la Bursa se dezvoltă mai ales în a doua jumătate a aceluiași secol și în cel următor. Din diferite liste de la sfârșitul acestui veac reiese că la Bursa se produceau „kamhaua” și „ceatmaua”, prima fiind o țesătură de mătase broșată cu fir și a doua o catifea cu fir. Într-un inventar din 1504 al tezaurului imperial sînt enumerate o serie de obiecte, printre care caftane, sau alte veșminte, făcute din „kamha și ceatma de Bursa, cu fir de aur”³. O altă țesătură prețioasă menționată în documente este „camelotul”, trecut printre produsele orientale, în privilegiul acordat de Mircea cel Bătrîn brașovenilor la 1413⁴, sub denumirea de „păr de cămilă”; într-o însemnare de vamă brașoveană, un veac mai târziu, camelotul apare alături de alte țesături orientale⁵. Această stofă fină, la origine făcută din fire de păr de cămilă, a fost imitată din păr de capră, sub denumirea de „camelin”, fiind introdusă în Franța, unde se produce la Reims și Amiens, de neguțătorii și meșteșugarii francezi, care în urma cruciadelor au luat contact cu Orientul Apropiat și arhipelagul grecesc⁶. „Bucasinul”⁷, denumit de asemenea „bogasie”, o pinză fină de in sau bumbac țesută în Orient, este menționat în documente în secolul al XV-lea, menținându-se și în celelalte veacuri ca una dintre țesăturile de largă circulație în Imperiul Otoman și în țările române⁸. Basarab Țepeluș protestează la Brașov contra confiscării de către pîrcălabii cetății Bran a 200 de bogasii⁹, iar boierul Dragomir Udriște cere învoială de vamă pentru niște saci de piper și bogasii¹⁰. Lista completă a țesăturilor orientale tranzitate din Brașov la 1503¹¹ cuprinde, în afară de cele menționate mai sus, damascul, care era o țesătură de mătase cu fir ca și kamhaua, cufteria, brocartul, taftaua și atlasul. În secolul al XVI-lea și după aceea, apar tot mai frecvent țesături turcești folosite pentru costum. Lista acestora, mult mai bogată, cuprinde indecosebi „ceatmaua” (*tchatma*), „alageaua” (*aladjâ*), „serasirul” (*seraser*), „zerhaftul”, „munkkasul”¹².

¹ TAHSIN ÖZ, *Turkish Textiles and Velvets XIV—XVI Centuries*, Ankara, 1950, p. 15; Vezi și H. INALCIK, în *Enciclopedia Islamică*, I, 2, pp. 211—218 (ed. engleză).

² IBIDEM, pp. 25—27, pl. III, nr. 6478, Arhiva imperială, Topkapi-Saray.

³ IBIDEM, pp. 36—37.

⁴ BOGDAN, *op. cit.*, p. 5.

⁵ HURMUZAKI, VI, p. 176, nr. CCCXXVI; vezi și MANOLESCU, *op. cit.*, în *loc. cit.*, pp. 72—73; într-o listă de mărfuri din 1503 apare sub denumirea de „schamolala”.

⁶ HEYD, *op. cit.*, p. 701; HAVARD, *op. cit.*, p. 539.

⁷ *Bogasia* — *boccasino*, la origine o pinză simplă de in, fină ca mătasea, produsă în Egipt, apoi în Cipru (HEYD, *op. cit.*, p. 702); la turci este o țesătură comună de bumbac, de culoare închisă.

⁸ MANOLESCU, *op. cit.*, în *loc. cit.*, pp. 172—173; în textul german al unei liste de mărfuri apare sub denumirea de „bogassia” sau „bogass”.

⁹ BOGDAN, *op. cit.*, pp. 121—122, anii 1474—1476.

¹⁰ IBIDEM, p. 295, anii 1482—1492.

¹¹ MANOLESCU, *op. cit.*, în *loc. cit.*, pp. 172—173.

¹² CELAL ESAD ARSEVEN, *Les arts décoratifs turcs*, Istanbul, 1952, p. 234, dă un tabel descriptiv al diferitelor țesături vechi turcești, cu caracteristicile lor, sub raportul tehnicii și materialelor. În marea lor majoritate, astfel de țesături se regăsesc în izvoarele scrise din țările române.

Caftanele de serasir apar în zestrea diferiților domnitori sau boieri. În lista averii lui Ștefan, fiul lui Petru Șchiopul, la 1594, sînt menționate „2 caftane de seraser bun“, „on seraser tăiat lui“, împreună cu alte veșminte de materiale orientale, „2 ferege atlazu lui“, „4 dulama aclazu“, „3 dulama taftă tot“¹. Între veșmintele văduvei lui Petrascu vodă, refugiată la Brașov în 1569, sînt numeroase rochii de damasc, altele de atlas și altele caracterizate doar cu epitetul „aurită“². Prețurile acestor rochii sînt ridicate, variind de la 16 florini (galbeni) pînă la 130 de galbeni.

Cercetarea colecțiilor de textile a Secției de artă veche românească din Muzeul de artă, a tezaurelor mănăstirești din Moldova și ale unor biserici din Transilvania³ a dus la constatarea existenței unui număr mare de țesături orientale, păstrate din secolul al XVI-lea pînă la secolul al XIX-lea. Întocmai ca și catifelele italiene, astfel de țesături au constituit în marea lor majoritate zestrea mănăstirilor și bisericilor. Aici, domnitorii și boierii și-au dăruit veșmintele de serasir, kamha și ceatma, pe care negustorii le aduceau pe piețele Sucevei, Iașului, Tîrgoviștei și Bucureștiului din îndepărtatele centre orientale: Bursa, Damasc etc. sau de la Istanbul și Edirne. De aceea, în primul rînd în tezaurele mănăstirilor Putna, Sucevița, Moldovița, Secu, Agapia ș.a. trebuie să caute cercetătorul urmele costumului de curte din secolele XVI—XVIII. Țesături din aceeași familie, descoperite de Al. Odobescu în tezaurele mănăstirilor din Oltenia, au fost aduse o dată cu alte obiecte valoroase, la 1861, în cadrul Muzeului național de antichități, de la Cozia, Tismana, Bistrița etc. Azi, ele ne apar în două forme. Unele sînt vechile veșminte de curte, care în secolele XVIII—XIX au fost transformate în văluri de tîmplă, fețe de mesé, acoperăminte de iconostas ori de analog sau ornate bisericesti, întocmai ca și cele de catifea italiană. În cazuri rare, țesăturile orientale au fost folosite de la început pentru împodobirea bisericilor și confecționarea veșmintelor liturgice. În afară de colecția Muzeului de artă și tezaurele mănăstirești, cîteva mătăsuri de Asia Mică au fost descoperite în sacristia bisericii evanghelice din Sibiu și în bogata colecție de veșminte episcopale a Bibliotecii Batthyáneum, provenind din tezaurul catedralei romano-catolice din Alba Iulia. Alte materiale comune, mai ieftine, purtate de tîrgoveți se păstrează, sub formă de fragmente sau veșminte întregi, în colecția Muzeului de artă și a Muzeului de istorie a orașului București.

¹ HURMUZAKI, III, 2, pp. 90—91; IDEM, XI, p. 395.

² VERESS, I, 1929, pp. 282—283; în lista lucrurilor boierilor români din familia Socol, refugiați în 1569, se amintesc de asemenea veșminte de atlas; printre obiectele boierului Caraman Aga, refugiat la Brașov la 1592, apare o bucată de „damasc roșu pentru o manta învelită cu o taftă“ și o bucată de atlas cu floricele (IDEM, III, p. 266); printre obiectele aparținînd lui Petru Cercel sînt menționate „două văluri de atlas aurit“ (IDEM, III, p. 30); între obiectele furate piterului Diva din Nucșoara, sînt enumerate „două mintene pentru femei, una de camică verde, cealaltă de camică roșie, un dolman albastru lung de atlas, patru fețe de perină de camică roșie“ (VERESS, VII, p. 309); printre obiectele zestreii Mariei, fiica lui Petru Șchiopul căsătorită cu Zotu Tzigara, apar și țesături numeroase de origine turcească, menționate în mod special (IORGA, *Foaia de zestre a unei domnițe moldovene din 1587 și exilul venețian al familiei sale*, Acad. Rom., sect. ist., tom. VI, 1926, pp. 12—13).

³ NICOLESCU, *Țesături orientale în costumele de curte din țările române în secolele XVI—XVII*; —IDEM, *Tissus orientaux*; IDEM, *Quelques tissus orientaux*.

Pentru a da o imagine unitară asupra țesăturilor orientale care au circulat în țările române în secolele XVI—XVII, s-au inclus în catalog, în afara veșmintelor de curte și toate celelalte, care au avut inițial o altă destinație, dar uneori se regăsesc în costumele portretelor votive, reprezentate în pictura murală. Cercetarea lor contribuie la cunoașterea domeniului țesăturilor orientale, de largă răspândire în sud-estul Europei.

În genere, sînt mai bine cunoscute în lume colecțiile marilor muzee „Victoria și Albert” de la Londra¹, „Bodemuseum” din Berlin² și „Kunstgewerbe” de la Viena. Un număr important de țesături și broderii orientale, cele mai multe din secolele XVII—XVIII, se găsesc în colecțiile suedeze, fiind analizate într-un studiu de mare interes³. De asemenea, în Polonia⁴, ca și în Ungaria⁵, țesăturile și broderiile din Asia Mică, mai ales cele turcești, au circulat frecvent în secolele XVI—XVIII. Muzeele din U.R.S.S. — Ermitajul, Muzeul istoric din Moscova și Sala armelor din Kremlin — posedă un număr bogat de veșminte boierești și liturgice făcute din mătăsuri sau catifele orientale. Muzeul Benaki din Atena este renumit pentru bogata sa colecție. Cele mai frumoase și mai numeroase veșminte și țesături de Asia Mică și Persia se găsesc în colecțiile muzeelor din Turcia: Muzeul Topkapi-Saray din Istanbul, Muzeul de artă turcă de pe lângă faimoasa geamie Mevlana din Konya și Muzeul etnografic din Ankara⁶. Comparate cu țesăturile păstrate în aceste vestite muzee, mătásurile și catifelele orientale existente în țara noastră sînt de aceeași importanță și valoare artistică.

Cele mai vechi țesături de Asia Mică aflate în colecția Muzeului de artă sînt două caftane turcești, care prin comparație cu cele similare de la Topkapi-Saray, după opinia cercetătorului Tahsin Öz ar putea fi datate în secolele XIV și XV⁷. Constituind cazuri cu totul izolate, prin tehnică și ornamentație, datarea lor fiind încă discutabilă, aceste două veșminte sînt interesante pentru istoria costumului, îndeosebi prin croială. Din veacurile XVI—XVII, s-au păstrat mult mai numeroase țesături provenind din atelierele Imperiului otoman, în marea lor majoritate veșminte de curte. Sub raportul tehnicii, ele se împart în trei grupe mari. Prima categorie cuprinde catifelele tunse într-un singur nivel și broșate cu fir, denumite în turcește „ceatma”. Acestui grup îi aparține un veșmînt, transformat în felon, pe care tradiția

¹ WACE, *Brief Guide to Turkish Woven Fabrics* (Victoria and Albert Museum), London, 1923, ultima ed. 1950; *Brief Guide to Persian Woven Fabrics*, London, 1922, ultima ed. 1950. Studiul cel mai important despre țesăturile persane din diferite colecții ale lumii, NANCY REATH și SACHS ELEANOR B., *Persian Textiles and their Technique from the sixth to the eighteenth Centuries*, New Haven, Yale University Press, 1937; în această lucrare se dau precizări prețioase privind tehnica și datarea țesăturilor persane.

² VON FALKE, *op. cit.*; în acest studiu sînt citate numeroase exemple de mătásuri persane și turcești din Bodemuseum de la Berlin.

³ AGNES GEIJER, *Oriental Textiles in Sweden*, Copenhagen, 1951.

⁴ MANKOWSKI, *Polskie Thaniny i Hafty XVI—XVIII wieku*, Wrocław, 1954.

⁵ G. PALOTAY, *Osman—török-lélemek a magyar himzésben* (*Les éléments turcs—ottomans des broderies hongroises*) Budapest, 1940, pp. 70—77, capitolele privind comerțul de textile din Imperiul otoman în Ungaria și circulația veșmintelor turcești.

⁶ TAHŞIN ÖZ, *op. cit.*; ARSEVEN, *op. cit.*; pp. 227—239; capitolul despre țesături este ilustrat cu cele mai frumoase exemple păstrate în aceste mari muzee.

⁷ TAHŞIN ÖZ, *op. cit.*; p. 23, pl. I—II, nr. 4640, 4642; p. 45, pl. IV, nr. 4643.

locală de la mănăstirea Cozia îl atribuie greșit lui Mircea cel Bătrîn. În realitate este un caftan din secolul al XVI-lea. La Putna, se păstrează un vâl de timplă din catifea cu fir, probabil persană, tot din grupul ceatmalei.

³
XLI-XLII

O categorie cu mult mai bogată o constituie mătăsurile broșate cu fir, denumite în turcește „*kamha*”, iar în românește „camhă” sau „adamască”, păstrate la Putna, Sucevița și Secu. Acestea se caracterizează, sub raportul tehnic, printr-o urzeală de fir de borangic netopit, aspru (organzin), înfrățit cu un fir de mătase roșie, constituind de obicei fondul satinat, în care firele de bățatură colorate alcătuiesc motivele, țesute în coaste („*sergê*”). Firul de argint aurit, răsucit pe mătase galbenă sau borangic alb, este broșat, constituind uneori fondul motivelor colorate. Alteori, firul delimitează ornamentele¹. Coloritul acestor mătăsuri are o gamă relativ redusă, de nuanțe deschise și calde, în care variațiile reies mai ales din dozarea lor, în raport cu strălucirea firului de aur folosit cu multă subtilitate. Fondul satinat este roșuzmeuriu, mai rar de un roșu-aprins. Pentru motive se folosesc curent o tonalitate de albastru de levănțică și albul, mai rar galbenul-ruginiu, verdele și un ton trandafiriu deschis. Cel de-al doilea grup, denumit „*serasir*”, este mai luxos și mai scump datorită bogăției firului de argint aurit, care acoperă toată suprafața țesăturii, fiind petrecut neîntrerupt de la un capăt la altul („*lancê*”). O altă caracteristică tehnică a acestor țesături este o bățatură ascunsă între urzeală și băteală, de mătase colorată ca fondul, care face un fel de pat firelor de aur, avînd un rol suplimentar, fără să se vadă, de aceea popular i se zice „*tupilată*”. Pe lîngă firul de aur sau de argint, petrecut odată cu fondul, uneori se mai folosește fir metalic broșat pentru crearea ornamentelor. Efectul general al *serasirului* este deosebit de cel al *camhalelor*, deoarece coloritul este dominat de strălucirea aurului de fond, în care se detașează, obișnuit, ornamentele florale legate sau izolate, broșate cu fir și conturate cu mătăsuri colorate. Astfel de țesături, folosite mai ales pentru caftane și conțeșe, erau mai scumpe și mai apreciate decît precedentele. Din acest grup face parte luxosul conțeș de femeie, decorat cu semiluna și soarele, care datează de pe la mijlocul secolului al XVI-lea și a fost recent reconstituit în atelierul Muzeului de artă.

XLIII
XLIV
XLV

19

Sub raportul ornamentației, aceste țesături prezintă numeroase varietăți, unele legate de proveniența lor din diferite ateliere, persane sau turcești. Primul grup, care este și cel mai răspîndit printre mătăsurile purtate în țara noastră, se caracterizează prin motivul de migdală, creat de ramuri sau palmete zimțate, asemenea unor pene, șerpuind de-a lungul țesăturii. Astfel de motive vegetale își au originea în arta chineză, de unde prin intermediul Persiei au pătruns în țesăturile turcești, ca și în faianța de Iznik, fiind denumite „*hatayî*”, adică chinezești. În aceste medalioane în formă de migdală, repetate de două sau de trei ori pe lățimea țesăturii, se înscriu motivele din cel de-al doilea grup, tipic artei turcești din secolele XVI—XVII, și anume grupul denumit al celor patru flori. Ramuri fine prind lalele, zambile, capri-foi și flori de păr sau de răsură, alcătuind buchete, ca pe vâlul de timplă de la Putna cu inscripție de la Tomșa sau pe vâlurile din biserica evanghelică din Sibiu. Alteori, în mijloc este o rozetă festonată, în care sînt flori de răsură, ca pe vâlul de catifea de la Putna, sau fructe de rodie. Mătăsurile păstrate la mănăstirea Putna,

⁴
XLVI—
XLVII
XLVIII—
XLIX

¹ Sub raport tehnic aceste mătăsuri fac parte din categoria *lampas* broșat.

L în Muzeul de artă și în biserica evanghelică din Sibiu, aparținând acestui tip, se situează către sfârșitul secolului al XVI-lea sau prima jumătate a secolului al XVII-lea. Ele apar în aceeași vreme și în picturile murale. Jupanu Anastasia, reprezentată în gropnița mănăstirii Humor, poartă un caftan de acest gen¹, iar Ilisafa și Ieremia Movilă în tabloul votiv de la Sucevița sînt îmbrăcați în veșminte de mătase roșie, pe care se înscriu vreji șerpuiind, lalele și fructe de rodie². Ara, soția lui Radu Buzescu³, și Preda Buzescu în friza ctitorilor din mănăstirea Călușu⁴ poartă un conțes similar⁵ (fig. 9-10). În Tetraevanghelul de la mănăstirea Sucevița, donatorii — Alexandru al II-lea și fiul său Milnea — sînt înveșmîntați cu mătăsuri din același grup⁶. Buchete de garoafe și trandafiri încadrate de vreji care compun medalioane sînt redată în miniaturile reprezentînd pe Matei Basarab și doamna Elina⁷. Într-un liturghier moldovenesc din aceeași vreme, saccul purtat de Sf. Ioan Gură de Aur este din kamha roșie, cu același tip de ornamentație⁸. Picturile murale și miniaturile citate se situează în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și prima jumătate a secolului următor, epoca de cea mai largă răspîndire a mătăsurilor de acest tip, datate astfel cu destulă precizie de portretele votive din biserici. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea acest gen de mătase este folosit tot mai rar; se mai întîlnește în costumul uneia din fiicele lui Gheorghe Duca, din tabloul votiv de la mănăstirea Cetățuia.⁹

LV—LVI O altă categorie de mătăsuri este împodobită cu buchețele de flori sau vreji șerpuiind de-a lungul țesăturii, cu ramuri de tip „halayî”, încununată de flori sau fructe de rodie și ananas. Unele dintre acestea apar în tezaurul Suceviței, transformate din veșminte domnești, păstrînd proaspete încă tonurile calde ale fondului zmeuriu îmbîrnat cu albastrul de lavandă. Claritatea compoziției și a culorilor le situează printre cele mai valoroase mătăsuri din acest grup. La Putna se găsesc vâluri de timplă confecționate prin transformarea unor veșminte boierești, cu un decor asemănător. Compoziția acestor motive este însă mai puțin clară, iar calitatea firului

¹ ȘTEFĂNESCU, *Bucovine et Moldavie*, pl. XLI, 2.

² *Ibidem*, pl. LXXVII.

³ IDEM, *Valachie et Transylvanie*, pl. 79, 80.

⁴ Mănăstirea Călușu, începută în prima treime a secolului al XVI-lea de jupan Vladul ban, cu frații lui Dumitru pircălab și Balica spătar, a fost terminată abia la 1588 de nepoții acestora, jupan Radu vel armaș și cu frații săi, jupan Preda spătar și Stroe postelnic, așa cum indică pisația. Pictura, făcută de Mina Zugravul și rețușată parțial în 1834, culoare peste culoare datează din anul 1594, cum reiese din inscripția zugrăvită deasupra portretului lui Mihai Viteazul, DRĂGHICEANU, *Lămuriri asupra Buzestilor*, în *BCMI*, 1911, IV, pp. 119—124; ȘTEFĂNESCU, *op. cit.*, pp. 147—152. Veșmintele ctitorilor păstrează însă trăsăturile originare, cu interesante detalii de epocă.

⁵ *Scurtă istorie a artelor plastice în R. P. R., Artă românească în epoca feudală*, I, București, 1957, p. 108, fig. 83.

⁶ IORGA, *Portretele*, pl. 67 a, 68 a.

⁷ BRĂTULESCU, *Miniaturi și manuscrise din Muzeul de artă religioasă*, București, 1939, pl. LVII—LVIII; IORGA, *Portretele doamnelor*, fig. 32—33; NICOLESCU, *Miniatura și ornamentul cășii manuscrise în țările române, sec. XIV—XVIII*, București, 1963, nr. 62, fig. 42—43.

⁸ NICOLESCU, *op. cit.*, nr. 58, fig. 41; liturghierul dăruit de logofătul Teodor Ivanovici mitropolitului Varlaam pentru mănăstirea Secu, înfrumusețat de Ivanco din Rădăuți, este păstrat la Biblioteca Academiei, ms. slav. 170.

⁹ IORGA, *op. cit.*, fig. 37.

Fig. 9 Țesătură otomană, detaliu din veșmintele fraților Buzești, reproduse în pictura mănăstirii Căluia (jud. Olt). Sfârșitul secolului al XVI-lea.

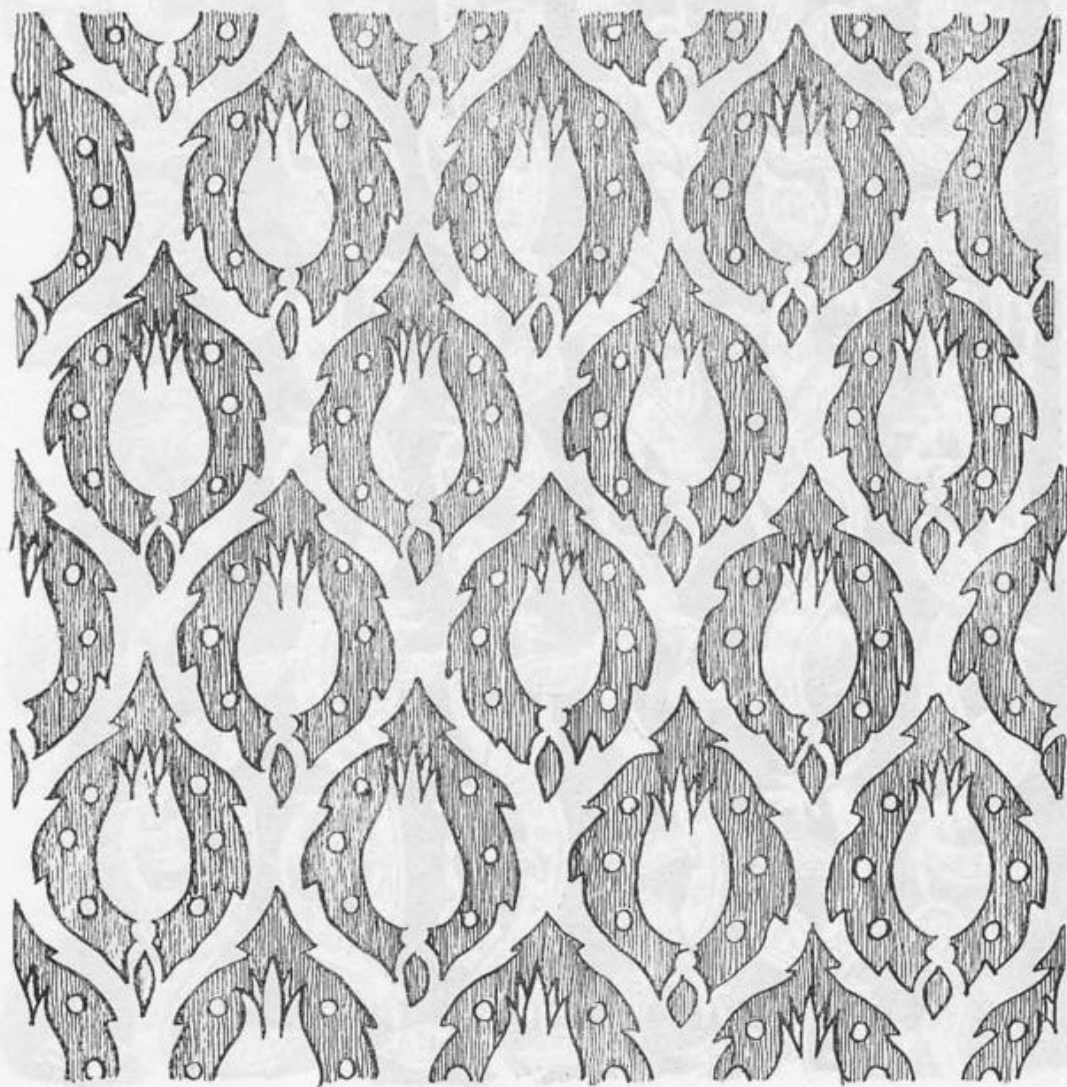
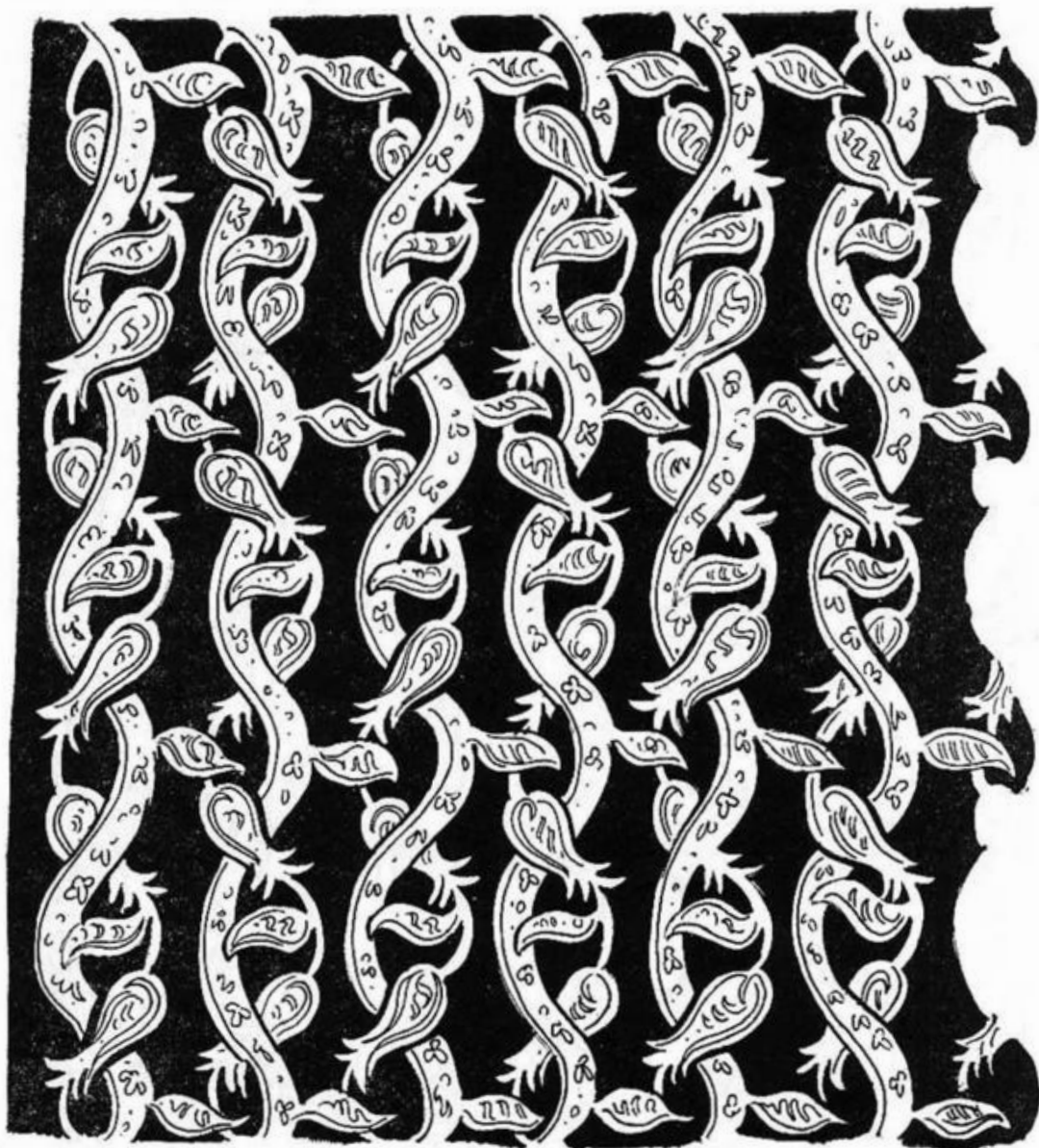

Fig. 10. Țesătură otomană, detaliu din veșmintele fraților Buzești, reproduse în pictura mănăstirii Căluș (jud. Olt). Sfârșitul secolului al XVI-lea.

metalice și finețea mătăsii sînt inferioare în raport cu ale celorlalte; ele se situează în secolul al XVII—lea¹, fiind lucrate probabil în atelierele care existau în arhipelagul grecesc. Mai puțin obișnuită este concepția decorativă a unor fragmente de veșminte refolosite într-un sacos de la Sucevița, în care apar lalele, tratate la o scară mare, aproape cît toată lățimea țesăturii². De asemenea rare, constituind cazuri izolate, care nu se încadrează în grupele curențe, sînt cîteva mătăsuri păstrate la mănăstirea Secu. Un felon existent în veșmintăria mănăstirii, transformat dintr-un conțes boieresc, este ornamentat cu stele îngemănate, al căror contur țivit cu mătase roșie constituie un fel de arabescuri pe fond de aur. Concepția decorativă este de inspirație arabă; comparînd-o cu aceea a unei rochii de copil, aproape identică, din colecțiile Muzeului „Victoria și Albert”, se poate situa în veacul al XVI-lea. În colecția aceleiași mănăstiri este expus un vâl făcut dintr-o mătase albastră-indigo, cu mari motive stelare, încadrate de nori chinezești („tschi”) ³, care se datează probabil din același veac. Conțesul de serasir și mătase verde, păstrat la Muzeul de artă, este decorat cu semilune, cît lățimea țesăturii, avînd de o parte și de alta stele. Șalvari dintr-un serasir similar, considerați a fi aparținut lui Soliman Magnificul, se păstrează în Muzeul Topkapi-Saray din Istanbul⁴. Țesături decorate cu nori și trei puncte, motiv de origine chinezească („tchalamina”), apar în portretele de la Căluș dă-tînd din anul 1585, folosite pentru căptușeala mantiei lui Mihai Viteazul⁵ și în costumul unui copil (fig. 11), iar în colecția Bibliotecii Batthyáneum se păstrează un pluvial și o casulă de același tip, îmbinat cu elemente florale. Mai rare sînt catifelele decorate cu rozete. În pictură, acest motiv apare într-un singur caz, pe caftanul spătarului Stroe, reprezentat în naosul bolniței de la Cozia (1545)⁶. Seria mătásurilor orientale din secolul al XVII-lea se încheie cu cîteva exemplare de origine persană, caracterizate prin motive florale tratate naturalist (flori de mac, păpădie etc.). dispuse la distanțe egale pe întreaga lățime a țesăturii.

LXVII—
19

LXVIII

LXIX
L XX

Importul materialelor pentru îmbrăcăminte din lumea Orientului Apropiat se continuă intens și în veacurile următoare, dar valoarea și interesul lor artistic scad față de trecut, deoarece și manufacturile de textile din Imperiul otoman produc mărfuri de serie. Țesăturile curențe aduse din Imperiul otoman în această vreme sînt mătásurile, fără fir sau cu fir puțin, de tip „kutni” sau „futa”, „șevai”-ul de Bursa

¹ Motive de acest gen apar pe veșmintul lui Stroe Buzescu zugrăvit în pridvorul mănăstirii Căluș (*Scurtă istorie*, p. 108, fig. 83).

² *Scurtă istorie*, p. 108, fig. 83; veșmintul lui Preda Buzescu este făcut dintr-o mătase decorată cu lalele, încadrate de vreji în acoladă. În colecția Muzeului Topkapi-Saray se păstrează o țesătură similară.

³ TAHSIN ÖZ, *op. cit.*, pl. VIII—IX, p. 47; o mantie de catifea, atribuită lui Mahomed al II-lea este decorată cu motive similare, pe fond alb.

⁴ *Ibidem*, pl. XXVI (nr. 4414), p. 92.

⁵ IORGA, *Portretele*, pl. 70. În pictura mănăstirii Cetățuia (1672) veșmintele unor arhangheli sînt decorate cu același motiv oriental (ȘTEFĂNESCU, *Bucovine et Moldavie*, pl. XCII). În glaful ferestrelor mănăstirii Sucevița apar aceleași motive.

⁶ ȘTEFĂNESCU, *Valachie et Transylvanie*, pl. 57.

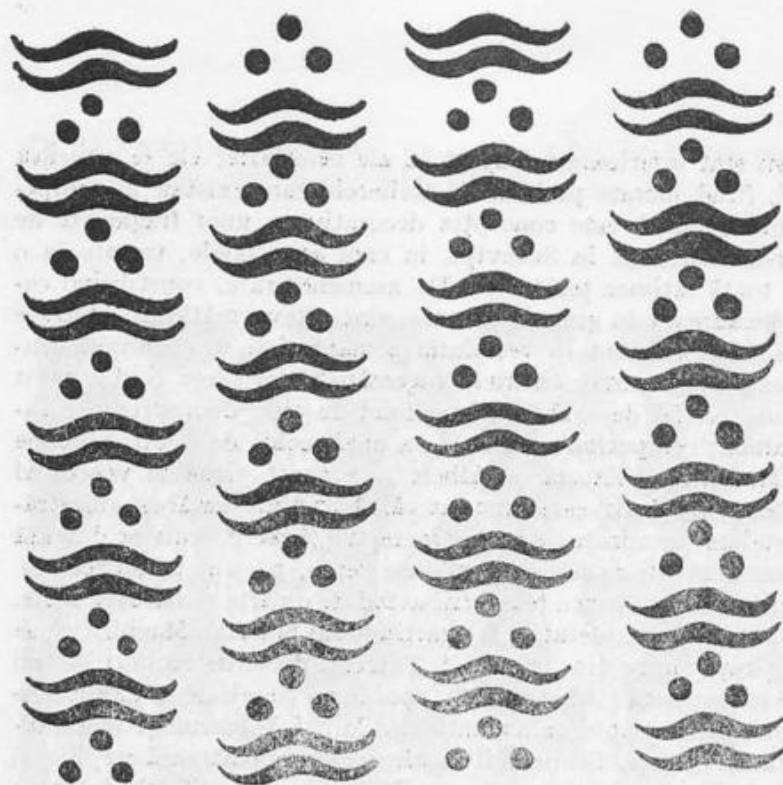

Fig. 11. Țesătură otomană, detaliu din veșmintele fraților Buzești, reproduse în pictura mănăstirii Călușu (jud. Olt). Sfârșitul secolului al XVI-lea.

și „alliparmak”-ul¹. Mai frecvente în această ultimă perioadă sînt, de asemenea, țesăturile de lînă de tipul șalurilor persane, ca și cele simple de bumbac (bogasia). Veșmintele din epoca fanariotă sînt făcute din aceste materiale, mult mai puțin valoroase față de acelea din secolele precedente.

Gruparea materialelor cercetate, după epoca și locul lor de proveniență, duce la unele concluzii privind comerțul țărilor române în epoca feudală. Frecvența catifelelor italiene păstrate și prezența lor în costumul de curte reprezentat în tablourile votive, mai ales în secolul al XV-lea, trebuie pusă în legătură cu extinderea relațiilor comerciale. Treptat acest grup de țesături este din ce în ce mai rar, iar mătăsurile produse în Orientul Apropiat își fac apariția pe scară largă, începînd din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Acest fenomen desprins din studierea țesăturilor corespunde cu restrîngerea relațiilor economice din cauza stăpînirii otomane² și, totodată, cu limitarea posibilităților materiale ale clasei dominante de a-și procura catifele de aur mai scumpe, produse în Italia.

¹ Aceste diferite denumiri turcești definesc țesăturile ornamentate cu motive geometrice sau florale, dispuse în dungi paralele verticale.

² *Istoria României*, II, pp. 843–845.

Acest studiu mai sugerează însă și alte concluzii. Calitatea artistică a materialelor folosite pentru costume este legată direct de nivelul economic general al țării, la un moment dat. Cele mai importante podoabe, sub raportul valorii lor în sine și al însușirilor artistice, au fost găsite în mormintele din biserica domnească de la Argeș. Judecând după posibilitățile materiale de care dispunea Basarab I, care a oferit ca despăgubire de război înainte de bătălia de la Posada, suma enormă de 7 000 de mărci de argint (circa 21 000 de florini) regelui Ungariei Carol Robert, putem explica și apariția acestor podoabe, unice în istoria costumului românesc¹. De asemenea, folosirea celor mai frumoase și prețioase catifele de mătase și fir de aur, de proveniență italiană, corespunde, în Țara Românească și în Moldova, secolului al XV-lea și începutul veacului următor. Cele din Țara Românească, păstrate la mănăstirea Bistrița, provin de la bogata și puternica familie a Craioveștilor², iar cele din Moldova, existente la Putna, sînt, în marea lor majoritate, din timpul lui Ștefan cel Mare³.

Prin calitatea fibrei, rafinamentul tehnicii, colorit și motive, țesăturile dau costumului un caracter artistic. Nu croielile, care se repetă secol de secol și se transmit, în unele cazuri, de la o clasă la alta, ci țesăturile împreună cu podoabele și blănurile imprimă veșmintelor nota proprie epocii, fastul și luxul corespunzînd unei anumite categorii sociale și împrejurării în care este folosită îmbrăcămintea. În genere, boierimea măruntă sau tîrgovețimea imită, cu materiale ieftine, veșmintele clasei dominante. De aceea calitatea și valoarea artistică a țesăturilor sînt hotărîtoare, în primul rînd, pentru diferențierea socială a costumului. De asemenea, varietatea de la o epocă la alta a aspectului general al îmbrăcămintei este creată de proveniența țesăturilor, deoarece croiala, în linii mari, se păstrează mereu aceeași.

Cercetînd valoarea intrinsecă a unor țesături, în raport cu altele, se poate aprecia importanța lor economică, care a determinat teaurizarea lor în vistieria țării și în averile mănăstirești. Catifelele italiene aveau prețuri considerabile nu numai datorită cantității de mătase și de fir de aur pe care o conțineau, dar și valorii lor artistice, fiind executate în unele cazuri după desenele unor mari artiști, ca Jacopo Bellini, Pisanello, Antonio del Pollaiuolo. Urmărind proveniența și circulația țesăturilor folosite pentru îmbrăcămintă, constatăm că cele mai bogate știri privesc comerțul de textile cu Italia și Orientul Apropiat. Pentru pricinile arătate mai sus numai acestea au rezistat cel mai mult timpului și s-au păstrat în tezaurele mănăstirești. Comparînd țesăturile aflate în diferite colecții din țară cu cele păstrate în marile muzee din lume, a căror origine a fost mai mult cercetată, s-a putut determina proveniența, calitatea și valoarea lor artistică. Mătăsurile și catifelele cu fir din colecția Secției de artă veche românească a Muzeului de artă și din tezaurele mănăstirilor Putna, Sucevița, Moldovița etc. echivalează, în multe cazuri, cu cele păstrate în marile muzee ale Europei.

¹ ILIESCU, *Despre natura juridică și importanța despăgubirilor oferite de Basarab Voievod regelui Carol Robert* (1330), în SMIM, V, 1962, pp. 133—148.

² ȘT. ȘTEFĂNESCU, *Bănia în Țara Românească*, București, 1965, pp. 79—96.

³ B. CIMPINA, *Dezvoltarea economiei feudale și începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a secolului al XV-lea în Moldova și Țara Românească*, Lucrările sesiunii generale științifice, 2—12. VI. 1950, București, pp. 17—37.

5. BLĂNURI

În evul mediu, din cauza climei aspre și a condițiilor de viață în locuințe în genere neîncălzite, blănurile au jucat un rol important în costumele românești de toate categoriile. Blana obișnuită, folosită curent de țărâni și țigovești, este cea de oaie sau de miel. Imaginile locuitorilor vechii Dacii¹, ca și miniaturile din *Chronicum pictum* în secolul al XIV-lea² sau gravurile și desenele germane din secolele XVII—XVIII³, îi reprezintă întotdeauna pe țărâni purtând lungi cojoace de oaie. În afară de blănurile comune, existau și altele, indigene, mai scumpe, de jder, vulpe și ris, rezervate curții domnești. Radu cel Frumos, într-o scrisoare din 6 martie 1470, acordă brașovenilor permisiunea de a cumpăra liber oricare marfă din Țara Românească, în afară de „vulpi și jderi și riși să nu cumpere, căci acestea vin la vistieria mea”⁴. Exportul blănurilor de orice fel din Transilvania în Țara Românească era prohibit pentru negustorii obișnuiți, acordându-se totodată scutire vamală de domnii munteni pentru cei care puteau să le procure pentru curte. Aceștia își comandau uneori la Brașov mantii îmblănite și cojoace. Radu cel Mare cere brașovenilor în două rânduri „6 veșminte îmblănite cu pîntece de vulpe și 6 jderi” și „niște cojoace ce-mi trebuiesc în casa domniei mele”⁵; urma-

¹ Stelă funerară a lui Iulius Crescens, găsită în castrul de la Cășei (PROTASE, *Problema continuității în Dacia*, p. 72; DAICOVICIU, *Dacii*, București, 1965, p. 23, fig. 60).

² În cele două miniaturi reprezentând bătălia de la Posada, oștenii români care trag cu arcurile de pe munți poartă lungi cojoace mițoase, asemenea celor de azi din Transilvania, Muscel, nordul Moldovei etc. (POPA-LISSEANU, *Izvoarele istoriei românilor*, „*Chronicum pictum*”, XI, pl. pp. 112—113 și pe copertă).

³ În biblioteca Muzeului Brukenthal și la Cabinetul de stampe al Academiei Republicii Socialiste România, se păstrează numeroase desene colorate și gravuri făcute de sași sau austrieți, reprezentând interesante costume populare din toate zonele țării;

⁴ BOGDAN, *Relațiile cu Brașovul*, pp. 107—109.

⁵ TOCILESCU, *534 documente*, pp. 10—11, 23—25.

șul său, Neagoe Basarab, scrie să i se procure tot de la Brașov „blană de viezure pentru o haină; o altă blană de helgie, viezurele de pe spinare”¹. Radu de la Afumați primește, prin Hanăș Cojocarul, blănuri de jder, pentru care trimisese anterior suma importantă de 3315 aspri². Cu comerțul de blănuri locale se ocupau și neguțătorii din sate. Astfel, sătenii din Negoști primesc la 1466 încuviințarea de a vinde liber, în afară de postav și pînză, jderi și helgii³. Blănurile, mai ales cele de jder sau sîngeap, ca și cele de ris sau linx și de vulpe, erau căutate nu numai pentru nevoile curții, dar și pentru darurile făcute Porții otomane. De asemenea, în toate descrierile de înscăunare, înregistrate de cronicari sau de călătorii străini, veșmintele îmblănite sînt darurile principale oferite de noii domni delegaților turci.

După calitatea și valoarea lor, blănurile constituiau, în ansamblul costumului, semnul ierarhiei sociale. Cele mai scumpe, aduse din Rusia⁴ (de samur, cacom sau zibelină, sobol și biber), erau purtate de domni și cîțiva boieri de prim-rang.

La 1421, călătorul francez Ghillebert de Lannoy⁵, trece pe la Chilia, unde întilnește reprezentanți ai orașelor Pskov și Novgorod. Înșiruind darurile acestora către ducele lituanian Vitold, reiese că principalele obiecte sînt: blănurile de jder, șubele, pălăriile cu blană, alături de mătase pentru haine și postavuri. Aceleași blănuri apar în veacul următor la curtea domnească; Ștefăniță trimite în Polonia, la Lublin, negustorii săi, ca să cumpere blănuri de cacom și sobol pentru peșcheșul sultanului⁶. În veacul al XVI-lea există mențiuni documentare atestînd prezența moldovenilor la Moscova pentru a cumpăra blănuri rare pentru curte și pentru a fi trimise la Istanbul⁷ sau în alte țări⁸.

¹ *Ibidem*, pp. 182—183, 190—200.

² *Ibidem*, pp. 246—247, 289, 461; PASCU, *Meșteșugurile*, p. 127.

³ D. I. R. *Moldova, sec. XIV—XV*, pp. 342—343, doc. din 13.III. 1466.

⁴ Încă din secolul al X-lea, în scrisoarea cneazului Sveatoslav descriind bogăția orașelor dunărene, sînt amintite blănurile care vin din Rusia.

⁵ IORGA, *Istoria comerțului*, I, pp. 88—89.

⁶ *Ibidem*, p. 112; HURMUZAKI, supliment II, 1, p. 66, o însemnare poloneză din 1532, în legătură cu blănurile trimise în Moldova pentru peșcheșul Sultanului.

⁷ LEHR, *Comerțul*, în *loc. cit.*, p. 282. La 22. V. 1560, sultanul poruncește hanului tătăresc să sprijine pe negustorii moldoveni care aduc blănuri de la Moscova; negustorul Drăgan pleacă la Moscova cu suma de 500 de florini, pentru a cumpăra piei de zibelină și dinți de pește (VERESS, I, pp. 226—227, 9.IX.1502); la 1595, un negustor grec din Moldova merge în Rusia după blănuri de zibelină (IORGA, *Studii și documente*, XXIII, pp. 443—444).

⁸ Solii lui Bogdan la Veneția, în anul 1506, oferă în dar dogelui două legături de blănuri de cacom și două blănuri de ris, iar solul lui Ștefăniță duce o legătură de 40 de piei de soboli (HURMUZAKI, VIII, p. 45).

6. MEȘTEȘUGURILE LEGATE DE ÎMBRĂCĂMINTE

În afară de țesăturile folosite, aspectul costumului este determinat atât de linia generală a croielii, cu toate detaliile ei, cât și de modul de ornamentare, care-i dă, în fond, nota proprie și-l încadrează în concepția generală a artei din vremea respectivă. De aceea, cercetarea într-un capitol special a diferitelor categorii de meșteri, a provenienței lor și a legăturilor cu alte centre prezintă interes.

Un fapt semnificativ pentru activitatea meșteșugărească în secolul al XV-lea, este prezența în Moldova a unui număr relativ important de croitori, blănari și cojocari, în lumea orașelor, la sate și pe domeniile mănăstirești. Această situație, oarecum diferită de a Țării Românești, se oglindește în primul rînd cercetînd comparativ volumul obiectelor confecționate. Importul moldovenesc de obiecte făcute gata, servind la îmbrăcăminte este mai redus față de cel al Țării Românești. Printre „lucrurile mărunțele” vămuite la Siret, în anul 1408, sînt „șepcile”, adică pălăriile de pîslă aduse din Occident, și „nădragii”, probabil pantalonii strîmți, de postav fin, de aceeași proveniență¹. În confirmările din 1456 și 1460, se adaugă la aceste două obiecte „brîiele ferecate”, adică centurile de piele, cu aplicații metalice². Urmărind în aceeași perioadă lista obiectelor de îmbrăcăminte importate în Țara Românească, constatăm că aici se aduceau, în afară de „șăpcile frînțești” (pălării franțuzești) și „călțunii croiți”, o serie de produse de pielărie: încălțămîntea, „hainele îmblănite”, „zeghele” și „cojoacele”³. În a doua jumătate a secolului al XV-lea mantiile îmblănite nu se mai importau curent în Țara Românească, ele nu mai apar în tratatele comerciale. Foarte rar sînt menționate

¹ COSTĂCHESCU, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 665.

² BOGDAN, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, pp. 271, 282.

³ IDEM, *Relațiile cu Brașovul*, pp. 1—7, 21—24; 28, 32—35, 76.

blănurile, între comenzile speciale făcute Braşovului de domnitori sau boieri¹. Izvoarele documentare interne ale secolului al XV-lea confirmă situaţia semnalată mai sus, pe baza tratatelor comerciale. În genere, numărul meşteşugarilor de lux, ca şi al celor de rînd, este cu ceva mai mare în Moldova, în marile centre orăşeneşti, la Baia², Suceava³, Roman⁴, Vaslui⁵ şi în alte localităţi⁶, întrucît existau croitori care executau atît comenzile curţii domneşti, cît şi ale negustorilor şi meşteşugarilor din aceste centre. Printre ei se găseşte şi Ioan, fiul croitorului domnesc din tîrgul Romanului, în ale cărui mărunte pricini cu Braşovul intervine chiar domnul; favoarea acordată este un semn al preţuirii de care se bucura, desigur, croitorul⁷. Ca şi în alte ţări, în evul mediu, pe lîngă meşteşugul propriu-zis, croitorul cumula calitatea de negustor, desfăcînd cantităţi importante de postav pe piaţa moldovenească⁸ sau asigurîndu-şi finisarea postavului în propriul său atelier, cu familia sa. Este de presupus că asemenea preocupări s-au născut din nevoia unei activităţi destul de bogate. În a doua jumătate a secolului al XV-lea hainele confecţionate de croitorii moldoveni depăşesc consumul local, iar negoţul de veşminte aduse de negustorii din Moldova la Bistriţa concurează produsele transilvănene. Faptul atrage după sine protestele meşteşugarilor transilvăneni, care la 1489 se pîng regelui Matei Corvin împotriva negustorilor moldoveni, care aducînd haine le produc mare pagubă. Din această pricină se dă o dispoziţie regală prin care se interzice importul de haine din Moldova la Bistriţa, sancţionîndu-se cu confiscarea mărfurilor cei care nu ar respecta această hotărîre⁹. În secolul al

¹ TOCILESCU, 534 documente, pp. 10—11, 23—25, 182—183, 190—200; 246—247, 289, 361.

² La 1421, printre martorii care figurează în testamentul lui Nicolae Hecht se numără şi Martin Croitorul din Baia („Revista istorică”, 1923, IX, pp. 183—186). La 1442, un croitor din Baia, Nicolaus Briger, făcea haine pentru orăşenii din Liov, Czolowski şi Jaworski (*Pomni miasta Lwowa*, III, sub dată). La 1570, într-o scrisoare către bistriţeni din 6 noiembrie este menţionat un Petrus Schneider (HURMUZAKI, XVI, p. 644). Provenind tot de la Baia, există două pietre funerare din anii 1568 şi 1602, ale fiicei şi soţiei unui Petrus Sartor, poate acelaşi Petrus din 1570. Acesta se bucura de mare faimă şi bună stare, îngropîndu-şi familia în imediata vecinătate a bisericii episcopale din Baia. Cele două pietre se păstrează azi în colecţia Secţiei de artă veche românească a Muzeului de artă (IORGA, *Pietrele de mormînt ale saşilor din Baia*, în *BCMI*, XXIV, 1931, fasc. 67, pp. 2—3, fig. 5, 8; *Inscripţiile medievale*, nr. 622, p. 512, fig. 90; nr. 635, p. 521, fig. 100).

³ La 1477, Gheorghe şi fratele său Petru, ambii croitori din Suceava, dobîndesc dreptul de cetăţenie în oraşul Liov (IORGA, *Relaţiile cu Lembergul*, pp. 10—13). Petru Croitorul Ruteanul este pomenit între 1498 şi 1502 (IDEM, *Studii şi documente*, XXIII, 1913, p. 326, 329).

⁴ HURMUZAKI, XV, 1, p. 22; PASCU, *Meşteşugurile*, p. 150.

⁵ BOGDAN, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, pp. 453—454; Petru Croitorul din Vaslui este în proces cu văduva lui Anton, meşter de arcuri din Braşov (nedatat, din a doua jumătate a secolului al XV-lea).

⁶ D. I. R. *Moldova, sec. XIV—XV*, I, 232, Mihail Croitorul dă numele unui sat care este confirmat boierului Ivan Porcul, la 27. VII. 1448; *ibidem*, II, pp. 246—247, la 17. III. 1495 se întăreşte vînzarea unei jumătăţi din satul Tiveşti pe Berheci, care fusese proprietatea lui Costea Croitorul, bunicul vînzătorului Iura, fiul Maruşcăi.

⁷ HURMUZAKI, XV, 1, p. 22. La 9. VI. 1436, Iliaş, domnul Moldovei, intervine la Braşov pentru fiul lui Ioan, croitor din Roman, trimis aici să înveţe meşteşugul de „a tunde postavul” (*ad docendum rasiarum artem*), de a cărui învăţătură nu se arată mulţumit părintele său.

⁸ Petru Croitorul Ruteanul din Suceava este pomenit între 1498 şi 1502 ca negustor de mari cantităţi de postav (IORGA, *Studii şi documente*, XXIII, pp. 326, 329).

⁹ PASCU, *op. cit.*, p. 155.

XV-lea croitorii din Moldova erau folosiți chiar în centre mai îndepărtate; astfel, Nicolaus Briger — un croitor din Baia — primea la 1442 comenzi pentru orășenii din Liov¹. Faptul merită subliniat atît sub aspectul dezvoltării acestui meșteșug, ca și al înfrîuririlor reciproce în costumele celor două țări. Către mijlocul secolului al XVI-lea iscusița meșterilor locali scăzuse. Alexandru Lăpușneanu cheamă la curtea sa pe Celestin, un croitor din Brașov²; același domn comandă, tot la Brașov, două sute de sumane pentru slujitorimea curții sale³. În aceeași vreme documentele din Țara Românească înregistrează un număr mai redus de croitori⁴.

În Moldova, informațiile documentare privind croitorii se înmulțesc la începutul secolului al XVII-lea, aceștia ocupînd un loc de seamă în cadrul meșteșugurilor orășenești⁵. La Iași, există în 1652 o uliță a croitorilor, în afară de prăvăliile numeroșilor croitori de pe Ulița mare, Ulița rusească, Ulița curții, Ulița armenescă etc. În Tîrgul Vechi, croitorii reprezentau o șesime din totalul meșteșugarilor cunoscuți din documentele secolului al XVII-lea⁶. La această vreme, croitorii își cumpărau postavurile, mătăsurile și alte materiale de la negustori. Existau, ca și în trecut, croitorii curții, numiți chiar croitori domnești⁷. Erau de asemenea croitori specializați pentru veșmintele bisericesti, deoarece sînt scutiți de alte obligații, croitorii episcopilor de Huși și Roman⁸, după cum existau croitori ai unui boier⁹.

Același fenomen poate fi înregistrat și la București, unde se constituie o breaslă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea¹⁰. Ca și la Iași, existau aici „croitori domnești”, care confecționau veșmintele curții, avînd la 1627 un vătaf, „Radu vătaf de croitori domnești”¹¹. Inscripția de pe piatra de mormînt a croitorului domnesc Serinus, starostele breslei croitorilor armeni din Țara Românească, care

¹ *Pomniki miasta Lwowa*, III, sub dată.

² HURMUZAKI, XI, p. 796.

³ IDEM, XV, p. 609, scrisoarea din 9. XI. 1564; IDEM, XV, p. 617, scrisoarea din 17. VII. 1566.

⁴ La 3. XI. 1516, Neagoe Basarab întărește lui Stanciu logofătul un loc de vie și cu pomi, cumpărat de la Coica croitorul de la Ocna, din vremea lui Radu voievod (*D. I. R. Țara Românească*, sec. XVI, 1, p. 116); în anul următor, o nouă confirmare a aceleiași vinzări (*ibidem*, pp. 125—126); la 15. V. 1563, Șerban Croitorul este martor într-o confirmare a unei vinzări de prăvălii; cam în aceeași vreme apar și alți croitori, Babachi, Voico și Mihail (OLTEANU, *Meșteșugurile*, p. 89).

⁵ La 1601, Ieremia Movilă întărește lui Dănilă Croitorul un loc de casă în mijlocul tîrgului Iași (*D. I. R., Moldova*, sec. XVII, I, pp. 7—8); la 1610, printre martori într-un zapis de danie apare un Cărstea Croitorul (*ibidem*, sec. XVII, II, pp. 339—340); la 1615, într-o danie din 18 martie semnează ca martor Gheorghe Tărdzibașa (staroste al croitorilor) din Iași, împreună cu Hagi Arap, starostele negustorilor (*ibidem*, III, p. 201); între 1608 și 1617, hainele boierilor erau cusute de croitorul Luca din Iași (IORGA, *op. cit.*, XI, p. 276).

⁶ OLTEANU, *op. cit.*, pp. 146—147; în documentele secolului al XVIII-lea sînt menționați 58 de croitori — 7 pînă la 1630, 25 între 1630 și 1660, și 26 după această dată.

⁷ *Ibidem*, p. 147.

⁸ IORGA, *Istoria industriilor*, p. 147; *D. I. R. Moldova*, sec. XVII, IV, p. 321; OLTEANU, *op. cit.*, p. 152.

⁹ Un document menționează un Ursul croitorul hatmanului (OLTEANU, *op. cit.*, p. 147).

¹⁰ În secolul al XVII-lea, documentar apar 40 de croitori; la 24. I. 1671 este menționat pentru prima dată „Mihalcea staroste de croitori” (*ibidem*, p. 89). În secolul al XVIII-lea, croitorii apar printre cîtorii a două biserici bucureștene — Sf. Constantin și Elena din 1785 și Izvorul Tămăduirii din 1794 (*Inscripțiile medievale*, nr. 370, p. 371; nr. 166, fig. 271—272).

¹¹ OLTEANU, *op. cit.*, p. 89.

a făcut mantia de purpură a domnitorului, indică continuarea pînă în secolul al XVIII-lea a acestei activități speciale pentru curte¹.

În afară de această categorie de croitori, care lucrau veșmintele clasei feudale, exista și o altă grupă, specializată mai ales pentru anumite piese de îmbrăcăminte, purtate de țigoveți și țărani. În secolul al XVII-lea, izvoarele scrise amintesc de „băibăcari”², „zăbunari”³ și „porturari”⁴. Primii confecționau un anumit tip de haină, de origine orientală, denumită „băibărac” din postav roșu, purtată la început și de boieri, rămînînd apoi un veșmint al țigoveților. La Iași, exista chiar o uliță și o mahala cu numele de „Băibăcărie”. Alții erau zăbunarii, cei care confecționau veșmintele vătuite, purtate mai ales de țigoveți și de oșteni. Porturarii făceau pantalonii de postav gros, care se purtau de orășeni și arnăuți. Dată fiind specializarea meșteșugurilor în secolul al XVII-lea, veșmintele confecționate se găseau de vânzare la negustori. Sub acest aspect, catastiful de mărfuri al dughenei din Iași din anul 1679 este tot atît de interesant ca și pentru cunoașterea stofelor și pinzeturilor. În acest catastif sînt cuprinse *baibarace*, *conțeșe*, *briie* și *fote*.

Deosebit de croitori, un rol important încă din feudalismul timpuriu, în confecționarea veșmintelor, l-au avut cojocarii și blănarii. Menționarea acestora, ca și a croitorilor, datează abia din secolul al XV-lea, cu toate că meșteșugul trebuie să fi fost mai vechi, atît în mediul sătesc, cît și în cel orășenesc. Pînă azi, în sate, cojoacele nu se lucrează în gospodărie, ci de anume meșteșugari, țărani specializați, femeile ajutînd doar la împodobirea cu broderii, introduse relativ recent, în unele zone ale țării.

Cojocăritul și blănăritul sînt meșteșuguri vechi, dezvoltate în cele trei țări române, mai ales în Moldova și Transilvania. Din cauza climei mai aspre, Moldova este pînă azi o regiune în care cojocul reprezintă piesa cea mai importantă, apreciată și costisitoare, din portul țăranilor. Blana în costumul actual — ca și în cel medieval de curte — pe lîngă rolul ei practic dă și o notă de distincție socială și avere.

În Moldova, cojocarii satelor apar menționați în documente încă din secolul al XV-lea, pe marile domenii feudale, deosebiți de blănarii din orașe. În satele dăruite la anul 1448 mănăstirii Probota, sînt menționați „cojocarii sau orice meșteri”⁵. Aceeași importanță li se acordă și într-un alt hrisov de danie către mănăstirea lui Iațco, de lîngă Suceava⁶. La anul 1453, pe moșia acestei mănăstiri sînt aduși o serie de meșteșugari, dintre care sînt indicați, în mod special, doar cojocarii. De

¹ HURMUZAKI, IX/1, p. 609; *Inscripțiile medievale*, nr. 42, p. 218.

² OLTEANU, *op. cit.*, pp. 149—150.

³ *Ibidem*, pp. 89—90; prima mențiune a acestor meșteșuguri este la 14. X. 1653, iar pînă la 1700 apar 15 zăbunari la București, existînd chiar un cartier al lor, avînd un vîtaf, Dima.

⁴ *Ibidem*, p. 150.

⁵ D. I. R. Moldova, sec. XIV—XV, I, p. 227; locuitorii satelor Ciulinești, Roșca, Bereșteni sînt scutiți de orice obligație. Se menționează expres „și oricîți cojocari sînt în aceste sate sau orice meșteri să fie întreg acest venit al mănăstirii”. Acești meșteșugari sînt sub autoritatea călugărilor de la Probota.

⁶ *Ibidem*, pp. 260—261; se menționează scutirea de obligații a oamenilor din satul dăruit mănăstirii „fie că vor fi meșteri sau cojocari sau orice fel de meșter sau rus sau grec sau orice fel de limbă...”. Reconfirmare la 19. IX. 1507 (D. I. R. Moldova, sec. XVI, IV, pp. 179—180).

altfel, dovada cea mai grăitoare a dezvoltării acestui meșteșug, mai ales în Moldova, este lipsa dintre produsele importate din Polonia sau Transilvania a blănurilor confecționate. Pe de altă parte, anumite măsuri impuse de Matei Corvin la anul 1466, reinnoind niște dispoziții mai vechi, interzic exportul cât și importul de piei din Transilvania în celelalte două țări române¹. Decizia dată de regele Ungariei a fost luată la cererea reprezentanților orașelor săsești, care se plîng că se trimit piei crude „în mare cantitate” în Moldova și Țara Românească. Este, de fapt, o măsură de protecție a tăbăcarilor și cojocarilor transilvăneni. Dar prelucrarea pieilor a continuat în cele două țări tot atât de activ ca și aducerea lor din Transilvania, cu toate restricțiile, deoarece la 1489, Matei Corvin reinnoiește hotărîrea sa, dată cu un sfert de veac mai înainte². Același proces economic se continuă și în veacul următor³. Blănarii sînt menționați în orașe; ei lucrau, desigur, blănurile scumpe, de jder, veveriță, vulpe, sobol, cacom, samur etc., dintre care unele erau importate. Blănarii din Suceava sînt menționați, avînd diferite legături cu orașul Lvov⁴. În secolele următoare se dezvoltă cojocăritul și în orașe; documentele amintesc astfel de meșteșugari la Țirgoviște, București, Iași etc.⁵. Trebuie semnalat faptul că, pînă în secolul al XVI-lea, Țara Românească furniza cojoace Transilvaniei, iar din această vreme importul scade, acest meșteșug dezvoltîndu-se și în orașele transilvănene.

Din veacul al XV-lea s-au păstrat cîteva știri privitoare la meșteșugarii cizmari, care, ca și croitorii, sînt răspîndiți mai ales în orașe. Cei din Moldova erau în legătură cu cizmarii transilvăneni. Astfel, zece calfe de cizmari din orașul Baia figurează în frăția Sf. Ioan din Sibiu, al cărei registru s-a păstrat din anii 1484—1557, conținînd numele calfelor din diferite țări, înscrise aci anual⁶. Existau și cizmari specializați, deoarece în 1477, la Suceava este atestat un Ștefan Ruteanul, care făcea și cizme roșii, de calitate superioară, rezervate mai ales domnului și boierimii⁷. În veacul următor apar cizmari pe domeniile boierești și mănăstirești⁸.

Pînă în secolul al XVII-lea, cînd se introduce moda orientală a ișlicelor și apar meșterii ișlicari, nu este menționat vreun pălărier în Moldova sau Țara Românească. Pălăriile de pîslă și de paie se importau, iar căciulile erau lucrate de cojocari sau

¹ HURMUZAKI, XV, p. 61. PASCU, *op. cit.*, pp. 112—118; CÎMPINA, *Dezvoltarea economiei feudale* p. 14.

² HURMUZAKI, XV, pp. 130—131.

³ La 1513, regele Vladislav confirmă vechile dispoziții; la 1537, voievodul Ștefan Mailath interzice negustorilor din Moldova și Transilvania să cumpere și să scoată din țară piei de miel (PASCU, *op. cit.*, pp. 113, 122).

⁴ În anul 1422, apare printre negustorii moldoveni menționați la Liov și Ioan Woloschyn (probabil Walahul), *pellifex*, care nu este exclus să fi fost în același timp și blănar (PANAITESCU, *Interpretări românești*, București, 1947, p. 110); la 1469 și 1476 se acordă dreptul de cetățenie a Liovului unor blănari armeni din Suceava (IORGA, *Studii și documente*, XXIII, pp. 302—310); la 1477 un alt blănar din Suceava, împreună cu doi croitori, primește același drept (IDEM, *Relații cu Lembergul*, pp. 10—13).

⁵ D. I. R. Țara Românească, sec. XVII, V, pp. 211, 411, 431; PASCU, *op. cit.*, p. 127.

⁶ PASCU, *op. cit.*, pp. 135—136, 280; IORGA, *Revista istorică*, XXI, p. 324.

⁷ IORGA, *Studii și documente*, XXIII, p. 310.

⁸ Între robii boierului Dinga figurează la 1570 un cizmar (D. I. R. Moldova, sec. XVI, III, pp. 220, 224—225); pe moșia mănăstirii Ițcani, apar în lătarirea din 19. IX. 1597, în afară de vechii cojocari, ciubotarii și curelarii (*ibidem*, IV, pp. 179—180).

blănari. Celelalte obiecte accesorii costumului, care se făceau din metale prețioase ciocănite sau turnate, sînt, de multe ori, aduse din Transilvania. Este cunoscută dezvoltarea mare pe care acest meșteșug o dobîndise în marile centre orășenești, mai ales la Sibiu și Brașov, unde existau argintari încă din secolul al XIV-lea.¹ De asemenea, se cunosc mai bine azi decît în trecut relațiile artistice în acest domeniu între Țara Românească și Transilvania². Toate aceste fapte privind, în genere, evoluția argintăriei medievale ne îndreptățesc să socotim că și obiectele de metal, auxiliare costumului, se lucrau pe scară largă tot aici. În sprijinul acestei idei vin, de asemenea, informațiile documentare. Prezența constantă în tratatele comerciale a cîngătorilor și briielor, care erau din piele, ferecate cu plăci de bronz, sau dintr-un aliaj de argint aurit, dovedește că aceste obiecte se lucrau mai ales în Transilvania. Chiar cele mai simple, probabil pentru soldații și gărzile curții, erau aduse tot de aici; Lăpușneanu comandă, de exemplu, o dată 4 000 de cîngători la Brașov³.

Meșteșugul de artă al broderiei, care din cercetarea îmbrăcămintei medievale apare atît de dezvoltat în țările române, nu este amintit documentar. Știm, din mențiunea lui Del Chiaro amintită mai sus, că țesutul, ca și broderia erau îndeletniciri casnice, în ateliere organizate pe lîngă curțile domnești. Numărul important de broderii religioase păstrate în tezaurele mănăstirești îndreptățește, de asemenea, afirmarea existenței unor ateliere cu tradiție artistică în cadrul mănăstirilor. Ipotetic, bazîndu-ne pe asemănarea de tehnică și ornamentație între broderia costumului laic și cel liturgic, considerăm că îmbrăcămintea de mare lux a domnilor se executa chiar în aceste ateliere.

¹ PASCU, *op. cit.*, pp. 71—75; VĂTĂȘIANU, *Istoria artei*, pp. 176, 181.

² NICOLESCU, *Argintăria*, pp. 24—30.

³ HURMUZAKI, XV, p. 496.

PARTEA aII-a

COSTUMUL DE CURTE
DIN SECOLELE XIII—XIV
ȘI TRANSFORMĂRILE LUI
PÎNĂ ÎN SECOLUL AL XVII-lea

1. COSTUMUL POPULAR ÎN ANTICHITATE ȘI EVUL MEDIU

Despre apariția costumului de curte românesc al unei clase stăpînitoare — domn și boierime — nu se poate vorbi decît după veacul al X-lea, cînd pe baza ultimelor cercetări se poate situa perioada feudalismului timpuriu. În manifestările exterioare ale acestui proces social și economic, el marchează ierarhia creată în sînul noii societăți, prin calitatea diferențiată a materialelor folosite, bogăția podoabelor și anumite atribute de ordin simbolic.

Datorită legăturilor economice, politice și culturale ale clasei dominante cu Bizanțul, numeroase elemente ale costumului imperial bizantin au pătruns treptat în mediul local, străvechi. Îmbrăcămintea tradițională țărănească, la rîndul ei, a fost înrîurită în decursul epocii feudale de cea proprie orășenimii și boierimii. Aspectul atît de bogat al portului popular, așa cum s-a păstrat în secolul trecut, dăinuind și în vremea noastră, în unele zone tradiționale ale țării, se datorește acestui îndelungat proces de osmoză. Cercetarea istorică a costumului popular actual, în raport cu cel orășenesc și de curte, va constitui un capitol al celui de-al doilea volum din lucrarea de față. În etapa actuală ne-am limitat la schițarea în linii mari, atît cît permite informația scrisă și iconografică, a costumului țărănesc din epoca feudală, continuînd în structura sa de bază pe cel geto-dac.

Portul geto-dac. Izvoarele iconografice antice și unele știri literare sporadice oglindesc aspectul îmbrăcămintei înaintașilor noștri geto-daci, atît în ansamblu cît și în unele detalii particulare¹. Metopele monumentului triumfal de la Adamclisi, basoreliefurile Columnei lui Traian și puținele stele funerare găsite pe teritoriul Daciei, reprezentînd pe localnici, raportate la portul popular reprodus în miniaturi, desene și stampe vechi și la îmbrăcămintea țărănească actuală din zonele tradiționale ale

¹ PĂRVAN, *Getica*, pp. 137, 139.

țării, au dus la unele concluzii interesante. S-au putut desprinde, pe de o parte, rădăcinile îndepărtate ale portului popular de azi, evidente în structura sa generală, iar pe de altă parte, suprapunerile ulterioare, care se datoresc, atît contactului cu costumele clasei dominante, cît și înrîuririlor țărilor învecinate. Cea mai importantă încheiere, desprinsă din acest studiu comparativ, este legată de ideea continuității peste veacuri a costumului dac originar și transiterii lui pînă azi populației românești de pe tot teritoriul țării. Acest semnificativ proces cultural de păstrare în forme nealterate, a elementelor de bază a îmbrăcăminteii a fost relevat încă în veacul trecut de etnografi și istorici. Între aceștia, Odobescu, cu vasta sa erudiție istorică și tactul științific care-l caracterizau, a desprins o serie de sugestii prețioase din studiul costumului popular, în raport cu cel reprezentat pe monumentele antice¹. Ideea, reluată și îmbogățită de toți ceilalți istorici care l-au urmat, a fost urmărită de cercetătorii actuali² pe baza unei informații mai largi, analizînd mai temeinic aspectul costumului popular din zilele noastre.

Asemenea țăranilor de azi, bărbații geto-daci purtau cămăși din pînză groasă de cîneapă, de tipul cel mai simplu, denumit „cămașă bătrînească dreaptă”, încinsă cu o curea de piele. Mai lungă de genunchi și despîcată pe poale, în părți, ea este reprezentată pe metopele monumentului de la Adamclisi, ca și pe basoreliefurile Columnei lui Traian. Particularitatea aceasta mai dăinuia încă în secolul al XIX-lea, fiind relevată de Odobescu, care consideră acest tip de cămașă, dac. Alte două variante ale cămășii bărbătești — cea cu „barburi”, caracterizată printr-un ornament triunghiular pe piept determinat de croială³, ca și cea cu poalele încrețite, asemenea celei cu fustanelă din sudul Dunării — au aceeași origine străveche. Îțarii strînți și încrețiți pe picior⁴, ca și un alt tip de pantalon, format din benzi răsucite de-a lungul piciorului asemenea unei moletiere, apar de asemenea pe monumentul de la Adamclisi⁵. Ultimul tip se mai continuă și azi în costumele tradiționale albaneze, fiind

¹ ODOBESCU, *Opere*, II, pp. 334—350; textul francez și traducerea notelor extrase din *Catalogul produselor Secțiunii Române la expozițiunea universală din 1867*, de la Paris. În acest catalog Odobescu dă o descriere succintă și exactă a veșmintelor țăranului (pp. 339—341), amintind fondul polimorf al costumului și originea dacă a căciulii, care apar și pe basoreliefurile Columnei lui Traian. Într-un ciclu de conferințe, intitulat *Artele în România în periodul preistoric* (*Opere*, II), într-o prezentare mai largă, Odobescu amintește originea dacă a costumului românesc, subliniind particularitățile celui din Valea Hațegului.

² FLORESCU, *Interpretarea elementelor etnografice de pe monumentul de la Adamclisi* (*Tropaeum Trajani*), în *SCIA*, 1955, II, 3—4, pp. 29—79; *idem*, *Apartenența etnică dacică a presupușilor sarmați roxolani de pe Coloana lui Traian și monumentul de la Adamclisi*, în *SCIA*, 1957, II, 1-2 pp. 13-23; *idem*, *Geneza costumului*, în *SCIA*, 1959, VI, 1, pp. 19—24 studiu în care se dă și întreaga bibliografie a problemei; FLORESCU B. ș.a. *Arta populară din zonele Argeș și Muscel*, București, 1967, pp. 130—135.

³ Această cămașă are o croială mai complicată, cu patru grupuri de cîini, dintre care două grupuri sint intercalate în față și spate, sub denumirea de „barburi”. Ea se poartă mai ales în sud-vestul Transilvaniei și în unele zone din vest, pe versantul nordic al Munților Apuseni și pe valea Arieșului (P. PETRESCU, EL. SECOȘAN, *Arta populară*, București, 1966, pp. 36, 103).

⁴ Același pantalon, care se menține pînă azi în nordul Moldovei, era purtat în secolul al XII-lea în Franța. În basoreliefurile de pe portalul principal al catedralei din Chartres, datînd din anul 1150, apare un păstor purtînd astfel de țări, o cămașă dreaptă strînsă în talie, iar pe deasupra o mantie scurtă agrațată pe un umăr (FR. BOUCHER, *Histoire du costume en Occident de l'Antiquité à nos jours*, Paris, 1965, p. 181, fig. 325).

⁵ FLORESCU, *op. cit.*, p. 133, fig. 85.

purtat încă în evul mediu în lumea bizantină¹. Costumul cu ȋtari strȃnși pe picior și cel cu cioareci de dimie, purtați iarna, se ȃtinde pe o arie larg cuprinzătoare a țării, iar cel cu pantalonul ȃncrețit pe pulpă apare doar în unele zone din Moldova. Pe deasupra, în timp de iarnă, se purta un veșmȃnt dintr-un material aspru, care cădea drept, fără să se muleze pe trup, o pănură de lȃnă asemenea celei folosite și azi pentru sumane. Pe columnă, unde, în genere, artiștii au stilizat atȃt chipurile cȃt și ȃmbrăcăminte, dacii poartă o mantie scurtă, de cālărie, fără mȃneci, prinsă pe umeri cu o fibulă. Pe monumentul de la Adamclisi, ca și pe stela funerară găsită la Cașei², localnicii poartă cojoace mișoase grele, cu blana pe dinafară, ȃmbrăcăminte care l-a ȃngrozit pe Ovidiu, făcȃndu-l să-i numească „*pelliti Getae*”. Pe cap ei aveau căciuli de blană sau bonete de pȃslă, deosebind pe nobili de poporul de rȃnd, care umbla cu capul gol, iar în picioare, opinci de piele, prinse cu nojițe, ȃncrucșate, așa cȃm apar pe monumentul de la Adamclisi.

Portul femeilor este încă și mai bine cunoscut, dintr-o etapă mai timpurie, datorită descoperirii statuetelor de la Cȃrna din epoca bronzului, cȃnd pe teritoriul țării noastre se poate vorbi de o populație locală tracă, străbuna geto-dacilor. Cele două catrințe, caracteristice pȃnă azi portului femeiesc în anumite zone ale țării, apar reprezentate pe statuetele de la Cȃrna. Ele se purtau ȃmpreună peste cămașă, ca și azi. Unii cercetători au interpretat ornamentele de pe statuetele de la Cȃrna ca broderii ale cămășii³. Fără de alte noi dovezi materiale, considerăm cā s-ar putea să fie vorba mai degrabă de motive rezultate din ȃmpletirea unor fibre sau trăsate cu o culoare, dar nicidecum de o broderie propriu-zisă, deoarece, după părerea noastră, cusăturile bogate ale portului țărănesc au apărut mult mai tȃrziu, în epoca feudală, în contact cu broderia costumului de curte, de tradiție bizantină și orientală.

Pe Columna lui Traian, ca și pe metopele monumentului de la Adamclisi⁴, apare clar cămașa lungă, dintr-o singură bucată, căzȃnd drept, fără să se muleze pe trup, fiind făcută din cȃnepă, ca și azi. Ea se caracterizează printr-o croială simplă. Foile spatelui și pieptului, care alcătuiesc trupul cămășii, ȃmpreună cu cele care formează mȃnecile, sȃnt ȃncrețite în jurul gȃtului, fără a fi răscoite. Acest tip de cămașă ȃncrețită la gȃt cu o ață, fără guler, care apar în imaginile săpate pe metopele monumentului de la Adamclisi, se păstrează mai ales în nordul Moldovei, fiind răs-pȃndită altădată pe o zonă mai largă, care ajunge pȃnă în Argeș⁵. Un alt tip mai evoluat față de primul, care apare concomitent și în portul dacic, este cămașa cu guler, avȃnd aceeași croială, strȃnsă în jurul gȃtului cu o bentiță ȃngustă⁶. Cămașa

¹ DUCELLIER, *Les Byzantins*, pp. 102—103, miniaturi reprezentȃnd țărani la culesul viei și la arat.

² PROTASE, *Problema continuității în Dacia*, pp. 72—73; H. DAICOVICIU, *Dacii*, p. 23, fig. 60.

³ FLORESCU, *Geneza costumului*, în *loc. cit.*, p. 32.

⁴ IDEM, *Interpretarea*, în *loc. cit.*, pp. 70—74, fig. 35; IDEM, *Argeș și Muscel*, p. 134, fig. 86.

⁵ IDEM, *op. cit.*, p. 144.

⁶ *Ibidem*, p. 144; pe o stelă funerară din secolele III—IV, găsită în Croația (Muzeul de arheologie din Zagreb), apare clar tipul de cămașă ȃncrețită la gȃt și mȃneci, cu o bentiță ȃngustă, ca la ȃia de azi (*ibidem*, p. 132, fig. 84).

de acest tip se găsește bogat ornamentată cu broderii de fir și de mătase în costumele domnițelor și jupanitelor de-a lungul epocii feudale. Peste cămașă, femeile purtau catrințe, opregul sau fota. Portul opregului cu franjuri, de origine străveche, mai supraviețuiește în Banat și în Hațeg. Catrințele¹, una în față și alta în spate, sînt răspîndite pe o zonă largă, cuprinzînd toată Transilvania, Oltenia și o parte din Muntenia. Fota are formă dreptunghiulară, strînsă pe șolduri cu capetele suprapuse, fiind prinsă în talie cu un brîu, ornamentat cu dungi. În mod curent este făcută dintr-o țesătură de lînă; în trecut exista însă și fotă din pînză groasă de cîneapă. Inițial fota a fost într-o singură culoare, fiind ornamentată într-o etapă mai recentă, mai ales cu dungi. Această piesă de port își are originea în lumea Orientului Apropiat. Unii cercetători au putut distinge fota pe metopele de la Adamclisi și pe o stelă funerară din Croația². Aici, ea apare cu colțul ridicat în sus, așa cum se poartă și azi la muncă și la drum lung, pentru a da libertate pasului. În talie este strînsă cu un brîu. Fota are o largă răspîndire de-a lungul arcului carpatic din nordul Moldovei pînă în valea Argeșului, uneori trecînd la est și la nord de Carpați, de exemplu, în zona Topliței și în Țara Birsei. Păstrînd aceeași denumire, fota este menționată în cursul epocii feudale printre piesele costumului de curte.

Îmbrăcămintea aceasta simplă, moștenită de țărănimea românească de la daci, este cunoscută relativ amănunțit din unele descrieri ale călătorilor din secolele XVI—XVIII și din imaginile păstrate în miniaturile și desenele vremii. Călătorii străini care ne-au străbătut țara, fiind atrași de unele particularități ale costumului românesc, le-au subliniat, de cele mai multe ori cu destulă veridicitate. Unii dintre ei au atribuit originii noastre romane aspectul general sau unele detalii ale portului³, alții — fără a-și pune problema sub raport istoric — au descris îmbrăcămintea țărănească, subliniind uneori notele ei particulare: croiala cămașilor femeiești și bărbătești, opincile, gluga, vălitoarea capului. În vremea lui Petru Rareș, dalmatinul Anton Verancsics descrie costumele moldovenilor „îmbrăcați într-o dimie de culoare brună, grosolană și peste măsură de păroasă, acoperiți pe cap cu o căciulă ascuțită în formă de piramidă tot de asemenea material; încălțați cu opinci, negri la față, cu părul și cu barba lungă și rar pieptănată, armați numai cu arc și coase”⁴. Patru decenii mai tîrziu, nobilul francez François de Pavie, venit la curtea lui Petru Șchiopul, descrie în același spirit pe moldoveni, care poartă cojoace miștoase și opinci făcute din piele, mușchi sau scoarță de copac⁵.

¹ Catrința are diverse denumiri, după zone, ca: „zavelcă”, „boscea”, „opreg”, „fistic”, „zadie” etc. (PETRESCU, SECOȘAN, *Arta populară*, p. 33).

² FLORESCU, *op. cit.*, p. 132, fig. 84.

³ REICHERSTORFFER *Chorografia Moldovei*, vezi *Călători străini*, I, p. 196; LAURENTIUS TOPPELTINUS, în cap. *De habitu Walachorum in Transylvaniae*, din *Origines et occasus Transylvanorum ...*, sugerează ideea originii mediteranene a costumului românesc.

⁴ *Călători străini*, I, p. 419.

⁵ IORGA, *Acte și fragmente*, III, p. 34; italianul Francisco Sivori amintește că, în aceeași vreme, în Țara Românească populația de mijloc folosea materialele grosolane de lînă, iar postavul alb și fin era întrebuințat pentru pantalonii țărănești (PASCU, *Petru Cerceș*, pp. 130—131).

Detalii deosebit de interesante asupra înfățișării țăranilor din Transilvania, sînt înregistrate într-o descriere a acestei regiuni, făcută pe la mijlocul secolului al XVII-lea¹. Se menționează cămașa cu „barbură”, caracteristică pînă azi zonei sudice a Transilvaniei, gluga și opincile. Același autor subliniază unele note proprii costumului femeiesc; vâlitoarea capului și broderiile cămășilor, ca și la bulgăroaice. Un suedez, care vizitează Transilvania cam în aceeași vreme, remarcă de asemenea bogăția ornamentelor cusute pe cămășile țăranilor². Aceleași elemente ale îmbrăcămintei țărănești, păstrate de-a lungul timpului, se regăsesc într-o serie de miniaturi și desene colorate, din secolul al XIV-lea pînă în secolul al XVIII-lea, a căror cercetare este de un interes excepțional pentru istoria portului popular.

Cele mai vechi imagini ale costumului popular apar în două miniaturi din *Chronicum pictum*³, reprezentînd bătălia de la Posada. Arcașii români, spre deosebire de cei maghiari, care poartă armuri și cămăși de zale, sînt îmbrăcați cu cămăși albe de pînză, încinse cu o curea îngustă, ițari și opinci. Pe cap au căciuli înalte și țuguiate, iar peste cămăși cojoace lungi, mițoase, cu mînele atîrnînd liber pe spate, ca la țăranii de azi din Mărginimea Sibiului. Costumul reprodus în secolul al XIV-lea se aseamănă cu cel care apare două veacuri și jumătate mai tîrziu, în desenul colorat al lui Valentin Frank⁴. Acesta reprezintă îmbrăcăminte de păstor transilvănean, cu cămașă scurtă, de culoare închisă, strînsă în talie cu un șerpar îngust, înnodat, cu capetele atîrnînd, cioareci strîmți pe picioare, opinci legate cu nojițe, pe cap căciulă țuguiată, iar pe umeri un cojoc mițos, cu blana pe dinafară. În veacurile următoare abundă imaginile portului popular, care redau consecvent același tip de costum.

În Biblioteca națională din Viena se păstrează manuscrisul și harta topografică austriac Friederich Schwantz, datînd din anul 1722, care conține și ilustrații reprezentînd cîteva tipuri de costume românești de țărani și boieri. O copie a acestei lucrări, realizată în anul următor, se află în Biblioteca Academiei⁵. Alte numeroase copii ceva mai tîrzii, îmbogățite cu noi variante⁶, privind mai ales îmbrăcăminte

¹ TROESTER, *Das Alt und Neue Teutsche Dacia*, Nürnberg, 1666, pp. 338, 344, 347—348.

² BABINGER, *Conrad Jakob Hildebrandts Dreifache Schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen* (1656—1658), Sibiu, 1937.

³ POPA-LISSEANU, *Izvoarele istoriei românilor*, „*Chronicum pictum*” XI, pl. color, pp. 105—106.

⁴ Ms. 5309, Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, este copia desenului original, care a fost realizat în primele decenii ale veacului al XVII-lea. Valentin Frank (1590—1648), autorul acestui desen, era un sas din Reghin. El și-a făcut studiile la Strasbourg și Viena în anii 1622—1624, devenind apoi primar al orașului Sibiu și comite al sașilor. În același caiet, în afară de imaginea păstorului, se găsesc desenele stemelor Țării Românești, pîrtind datele 1616 și 1620.

⁵ *Tabula Walachiae Cisalutanae per Frieder Schwantzius*, Regiminis Heisteriani Capitaneum, Ao: 1723, copiam Fe: Io: Berndt, Ing. Lient, Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, hărți DXXVII-5, CORNEL IEREMIE, *Neue Daten zur Kulturgeschichte*, F.V.L., 1964, Band 7, nr. 1, pp. 75—81, pl. 4—8.

⁶ FLORESCU, *Le costume roumain au Moyen Age*, în *RHA*, 1965, II, pp. 111—125, compară între ele toate aceste ilustrații, ajungînd la concluzia că au un prototip comun, care datează de la sfîrșitul secolului al XVII-lea.

din Transilvania, există în Bibliotecile din București¹ și Cluj², Sibiu³, Graz⁴ și Budapesta⁵.

Toate aceste materiale sînt prețioase izvoare pentru cunoașterea costumului românesc, de toate categoriile, la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul veacului următor. Pe harta lui Schwantz apare un păstor, a cărui îmbrăcăminte se poate regăsi pînă azi în costumele propriu acestei ocupații țărănești. De asemenea, îmbrăcăminte țărancilor, purtînd cămașă cu alțiță și catrințe îndungate, strînse în talie cu un brîu, este pînă azi caracteristică pentru o bună parte a țării noastre. Influența balcanică, evidentă în portul pantalonilor, strînși la glezne asemenea șalvarilor, existentă doar în zona dunăreană, apare în îmbrăcăminte negustorilor reprezentați în aceste desene. În afară de costume populare, în toate aceste materiale sînt și imagini ale îmbrăcăminte boierești, care corespunde în toate detaliile cu cea cunoscută din veșmintele păstrate și portretele ctitorilor din picturile murale ale secolului al XVII-lea. Ele constituie o precizare în plus pentru datarea la sfîrșitul secolului al XVII-lea al celorlalte imagini, reprezentînd costumele populare. Raportînd aceste prețioase documente iconografice la portul țărănimii de azi, constatăm că și-a păstrat nealterată structura sa originală, dar s-a îmbogățit, sub raportul ornamentației, mai ales în ultimele veacuri. Pe fondul străvechi, s-au suprapus o serie de elemente noi, de ordin decorativ, care așa cum rezultă din analiza costumului de curte, se datoresc înfiurii acestuia asupra portului celorlalte categorii sociale—tîrgovețime și țărănime. Veșmintele cu tăieturi specific orientale, purtate de boierime și de orășeni pînă la începutul veacului trecut, cînd s-a introdus îmbrăcăminte de tip occidental, s-au păstrat în portul popular, mai ales în zonele sudice ale țării. Dar moștenirea cea mai bogată, transmisă costumului țărănesc, este broderia. În zona subcarpatică, mai ales în vecinătatea vechilor reședințe domnești și mănăstirești, acolo unde în epoca feudală au existat ateliere active de broderie, pînă azi țărancele lucrează cele mai bogate și rafinate cămași. Faptul nu este întîmplător, ci are rădăcini istorice mai îndepărtate, care leagă portul popular din lumea românească și cea sud-dunăreană de moștenirea bizantină, care s-a păstrat pe tot acest vast teritoriu al Europei de sud-est.

¹ *Trachten Cabinet von Siebenbürgen*, Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Cabinetul de stampe, nr. inv. D/4320.

² *Kostümbilder*, Biblioteca universitară din Cluj, o copie modernă după originalul din secolul al XVIII-lea, păstrat în Biblioteca din Graz.

³ Colecția de desene colorate intitulată *Siebenbürgische Landestrachten*, *Siebenbürgische Nationaltrachten Hannenheim I, Hannenheim II*, Biblioteca muzeului Brukenthal din Sibiu. În aceeași bibliotecă se păstrează un manuscris din anul 1816, cuprinzînd descrierea vieții și îmbrăcăminteii țăranilor români, sași și maghiari din Transilvania; vezi IEREMIE, *Geschichtlich volkshundliche Bedeutung einer Kritischen Auswertung der Leonhard-Handschrift aus dem Jahre 1816*, în P.V.L., 1961, Band 4, nr.1, pp. 109—130, fig. 1—6.

⁴ În biblioteca Universității din Graz, sub cota ms. II 647, cu titlul *Kostümbilder-Buch*, se găsesc un număr important de desene, prezentate de E. BARBU, *Costume românești din veacul al XVII*, Cluj, 1935, pp. 9—32.

⁵ În biblioteca Muzeului național din Budapesta există albumul intitulat *Kostümbilder aus Siebenbürgen. Tabulae pictae et coloratae*; în biblioteca Academiei de Științe din același oraș se păstrează un mare număr de desene, sub titlul *Imagines Nationum Ditionis Hungariae coloribus illuminatae*. Aceste desene sînt copiate după albumul de la Graz.

Broderia cu fir și mătase, folosită în mod excepțional în costumele greco-romane, a fost introdusă în lumea bizantină, ca și alte ramuri ale artei, datorită procesului de orientalizare treptată a noii lumi, formată pe malurile Bosforului. Încă de la început, broderia figurativă și heraldică cu semnificație simbolică, a fost folosită pe scară atât de largă în veșmintele liturgice și imperiale, încât unii contemporani considerau că se minimalizează conținutul ei religios, dacă este aplicată pe îmbrăcăminte. Ca și alte forme artistice bizantine, broderia a persistat în decursul timpului în țările balcanice, Rusia și țările române, fiind folosită pentru cler, în costumele liturgice. Paralel cu broderia de acest gen, au pătruns de timpuriu în îmbrăcămintea bizantină comună, tehnica și concepția decorativă a costumului persan și copt. De ordin geometric și abstract, această broderie era dispusă pe tunicile femeilor și bărbaților, pe umeri și pe poale, întocmai ca în cămășile copte¹, unde ornamentația era realizată însă mai mult din țesătură. Pantaloni strâmți, pe picior, de influență persană, erau împodobiți cu benzi de broderie, dispuse în brățări². Mucenițele care compun cortegiul de pe peretele de nord din nava principală a bazei Sant' Appolinare Nuovo³ de la Ravenna poartă un costum, ale cărui detalii de ornamentație merită subliniate. Ele sînt înveșmîntate într-o tunică lungă pînă la glezne, dreaptă, împodobită cu șiruri de broderie mărunță, geometrică, de-a lungul feței și pe poale, întocmai ca pe cămășile țărănești din lumea balcanică și românească. Mîneca largă este strînsă la încheietura mîinii cu o manșetă brodată. Pe deasupra, în față, ele poartă un șorț îngust ornamentat asemenea unei catrințe, iar pe cap, maramă albă, cusută la capete cu motive geometrice. Cămășile bărbătești ale bizantinilor erau împodobite ca cele țărănești, cu ornamente pe umeri, pe poale și la manșete⁴. Ornamentația costumului popular românesc are o serie de analogii cu cea bizantină, sub raportul motivelor. Unele ornamente caracteristice broderiilor liturgice, de ordin geometric sau vegetal, se regăsesc în repertoriul cusăturilor populare. Folosirea lor în broderia religioasă și în cea laică este evidentă încă din secolul al XV-lea, pe baza fragmentelor de cămăși cusute cu fir și mătase, descoperite în cimitirul de pe platoul din fața cetății de scaun de la Suceava.

Procesul de pătrundere a unor elemente proprii costumului de curte în portul popular s-a petrecut într-un timp îndelungat, de cel puțin cinci veacuri, ducînd la îmbogățirea și originalitatea portului popular românesc. Sub acest aspect, socotim că cercetarea costumului de curte nu poate fi desprinsă de cea a îmbrăcămintei țărănești, folosind într-o mare măsură pentru înțelegerea procesului istoric care a dus la aspectul celei din urmă, așa cum o cunoaștem în veacul trecut și în vremea noastră⁵.

¹ BOUCHER, *op. cit.*, pp. 148, fig. 230—232, 234—235.

² *Ibidem*, p. 148, fig. 233 (*Tratatul de vîndătoare al lui Oppian*, secolul al XIV-lea, Biblioteca națională din Paris, ms. gr. 2736, f. 5v).

³ BUSIGNANI, *I mosaici ravennati*, Firenze, 1964, pl. 28; EBERSOLT, *Arts somptuaires*, p. 42, descrie bogăția broderiei costumului bizantin.

⁴ BUSIGNANI, *op. cit.*, pl. 31—32, costumele celor doi demnitari care însoțesc în cortegiul imperial pe Teodora, în mozaicul de la San Vitale.

⁵ IORGA, *Scrieri despre artă*, (antologie și prefață de Barbu Theodorescu), București, 1968, în „Originile artei populare românești”, pp. 30—31, pune problema înrîurii artei de curte asupra artei populare.

2. COSTUMUL MEDIEVAL ANTERIOR SECOLULUI al XIV-lea

Despre apariția unui costum al căpeteniilor feudale, deosebindu-se de cel țărănesc prin bogăția podoabelor și a țesăturilor, se poate vorbi abia după veacul al X-lea, mai ales în zona de la Dunărea de Jos. Până în veacurile XIII—XIV, de când s-au păstrat imagini ale costumului de curte în Transilvania și Țara Românească, aspectul de ansamblu al îmbrăcăminteii este mai greu de întregit. Această primă etapă a feudalismului timpuriu este ilustrată exclusiv prin fragmente de țesături și broderii inofime, avînd proporții reduse, la care se adaugă un număr important și grăitor de podoabe descoperite cu prilejul cercetărilor arheologice din orașele dunărene.

Materialele privind costumul din Moldova din secolele XIII—XIV sînt și mai sărace fiind reduse la obiectele de podoabă. Gătelile de păr și cerceii, diademele, inelele, colierele și brățările din secolele XIII—XIV, în cele mai multe cazuri de proveniență bizantină sau imitații produse la Kiev, constituie singurele mărturii despre costum, împreună cu cîteva obiecte de metal auxiliare veșmintelor, ca nasturii, aplicele și cataramele de cingătoare. Fără a folosi prea mult la întregirea unei imagini de ansamblu, aceste obiecte sînt însă deosebit de prețioase pentru a înțelege atmosfera generală în care trăia clasa feudală din secolele XIII—XIV în Moldova. Larga răspîndire a podoabelor de factură bizantină, pe o arie întinsă, care cuprinde Boemia, Ungaria, Peninsula Balcanică, sudul Poloniei, Rusia, Țările române, și tot Bazinul Mării Negre, dă acestor obiecte un caracter oarecum cosmopolit. Ele circulau cu repeziciune în timp, aduse de negustorii străini sau locali din vestitele centre bizantine sau orientale. De aceea, toată această bogată categorie de obiecte contribuie relativ puțin la determinarea unor trăsături proprii costumului românesc dintr-o anumită etapă. Aceleași podoabe puteau fi întrebuințate la veșmintele de croieli diferite, dată fiind transmiterea lor de la o generație la alta. În veacul al XIV-lea însă, portretele păstrate în Transilvania și în Țara Românească, în pictura murală, miniatură și sculptură, împreună cu materialele arheologice, oferă posibilitatea de a întregi imaginea costumului de curte românesc din aceste zone ale

țării noastre. Îmbrăcămintea purtată în mediul curților feudale din Transilvania și Țara Românească în această vreme se caracterizează, în linii generale, prin croiala sa occidentală, amintind îndeaproape înrudirea cu costumele cavaleresc francez. Legăturile de familie, relațiile economice și circulația cavalerilor cruciați au contribuit la pătrunderea modei din Europa occidentală în mediul bizantin, în lumea balcanică și în Europa centrală. Ceea ce constituie însă un fapt deosebit, care se datorește unor împrejurări sociale, este acel „intermezzo” apusean din Țara Românească, în secolul al XIV-lea, unde mai târziu se reia tradiția bizantină. La aceasta au contribuit, desigur, doi factori. În primul rând, introducerea modei occidentale franceze și italiene la curtea maghiară prin venirea la tron a dinastiei Angevinilor, cu care cnejii și jupanii români din Transilvania, ca și domnitorii din Țara Românească erau în relații politice, economice și culturale. Apoi, faptul că domnitorii Țării Românești stăpîneau părți din sudul Transilvaniei, avînd legături directe cu centrele mari orășenești din această zonă — Brașovul și Sibiul —, de unde aduceau numeroase mărfuri apusene, între care țesăturile și obiectele confecționate pentru costum dețineau primul loc.

În evoluția generală a civilizației țărilor române, care poartă de-a lungul întregii epoci feudale o puternică pecete bizantină, costumele cavaleresc de modă franceză rămîine însă un fapt izolat, limitat la veacul al XIV-lea. Într-un monument de concepție bizantină cum este biserica domnească din Argeș, înălțată de Basarab I și urmașii săi, ar fi trebuit să pășească un principe purtînd granața, mantie de tip oriental, care înveșmîntează trupul în întregime, cu nota de rigiditate și hieratism proprie costumului bizantin din această etapă, adoptat în lumea balcanică. La Curtea de Argeș, au trăit și s-au îngropat însă principii purtînd costumele cavaleresc de la curtea Franței, caracterizat prin folosirea tunicilor scurte și strîmte. Aceste veșmînte de modă nouă, ale cărei origini sînt în costumele militare al cavalerilor apuseni, nu acopereau trupul, căzînd rigid sau în falduri, ci, dimpotrivă, puneau în valoare silueta. Trecerea de la moda de tradiție romană și orientală a veșmintelor lungi și largi, la costumele militare, a durat lungă vreme și în apusul Europei. Nona modă a cîștigat teren definitiv la curtea regilor Franței după 1340, răspîndindu-se pe o arie tot mai largă, fiind părăsită mantia lungă, purtată în etapa precedentă. Noile veșmînte reprezentau, de fapt, adaptarea la viața civilă a îmbrăcămintei militare¹.

¹ ENLART, *Manuel*, III, pp. 71—72; în această vreme, societatea franceză este împărțită în două, o parte fiind partizana noii mode, iar cealaltă, mai conservatoare, menținînd încă hainele lungi și largi.

3. COSTUMUL DIN SECOLELE XIII-XIV

Imaginile păstrate în pictura murală și pe monede, împreună cu vestigiile arheologice din mormintele de la Argeș ne ajută să determinăm două tipuri principale de costum: unul de caracter mai accentuat militar, care se leagă mai mult de secolul al XIII-lea și prima jumătate a veacului următor, și al doilea de curte, tipic pentru a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Din prima categorie face parte costumele ctitorului de la Strei¹ și al cavalerului încă neidentificat, zugrăvit pe stîlpul de nord-est din naosul bisericii domnești de la Argeș.

Ctitorul de la Strei este zugrăvit în colțul de sud-vest al încăperii altarului, în registrul inferior (fig. 12). El este îngenunchiat, cu mâinile împreunate. Costumele lui este format dintr-o tunică strîmtă, cu mînele lungi, strînse la mînă, peste care poartă un pieptar vișiniu, răscoit la umeri, închis în față cu nasturi pînă la gît, încins pe șolduri cu o curea subțire de piele, care prinde sabia în față. Conturul alb al unor cruci care erau aplicate pe umeri și pe brațe abia se mai distinge. Pe cap, peste o scufie care acoperă părul, el poartă o bonetă ascuțită. Pictura, tare deteriorată în partea de jos a trupului, lasă să se deducă abia conturul pantalonilor strîmți.

LXXI Un costum înrudit apare în portretul cavalerului zugrăvit în biserica domnească Sf. Nicolae din Argeș². Peste tunică în două culori, roșie-cărămizie și verde, lungă deasupra genunchilor, cu mînele strîmte, el are o cămașă formată din plăcuțe metalice, articulate (fig. 13). Pantalonii, lipiți de trup, sînt de culoare cărămizie. Benzi brodate sînt aplicate pe brațe și umeri. Pictorul a urmărit schematic croiala generală a costumele, redînd cu oarecare confuzie detaliile ornamentale. Pe fiecare dintre solzii care compun cămașa metalică este desenat un vrej, îmbinat cu o floare de

¹ ȘTEFĂNESCU, *Valachie et Transylvanie*, pp. 217—218, fig. 13, pl. VII, IDEM, *Zeugnis*, pl. X.

² V. DRĂGHICEANU, *Curtea domnească din Argeș*, în *BCMI*, 1919—1923, pl. VII, pp. 112—113; IORGA, *Portretele*, pl. 2; ȘTEFĂNESCU, *Valachie et Transylvanie*, p. 57.

Fig. 12. Costumul ctitorului sau meşterului. Detaliu de pictură murală din biserica Streiu (jud. Hunedoara). Secolul XIII–XIV.

crin. Partea de jos a costumului este şi mai puţin clară, din pricina stării de degradare a picturii. Lângă picioare stă rezemat scutul, de formă triunghiulară, alături de coiful încununat cu un panas. În etigiile monetare din veacul al XIV-lea, domnitorii sînt reprezentaţi în acest tip de costum, de cavaler apusean¹. Cu o notă mai puţin militară, costumul purtat de solul lui Basarab în miniatura care-l reprezintă în *Chronicum pictum*² este compus dintr-o tunică lungă pînă la genunchi, cu mîneci, peste care poartă o a doua mai scurtă, răscoită la gît şi braţe (fig. 15). O cingătoare mai jos de talie prinde spada. Acelaşi costum apare pe ferecătura icoanei Sf. Atanasie la mănăstirea Lavra, de la Muntele Athos³. Analiza mai atentă a îmbrăcămintei purtate de Vladislav, legată de titulatura inscripţiei ca şi de argumentele de ordin istoric, duce la concluzia neîndoielnică a atribuirii acestei icoane veacului al XIV-lea⁴ (fig. 16).

LXXII

¹ DUPONT, GNUDI, *La peinture gothique*, Genève, 1954, pp. 42–43, sînt reproduse miniaturi din manuscrisul *Grandes chroniques de France*, anterior anului 1380 (Biblioteca naţională din Paris, ms. fr. 2813), care reprezintă costume de curte şi militare, asemănătoare celor purtate de principii români în această epocă. P. CHIHAI, *Efigii monetare şi portrete votive ale voievozilor Radu I şi Mircea cel Bătrîn*, „Glasul Bisericii”, XXVII, nr. 5–6, mai-iunie, pp. 721–747, fig. 1–3.

² DRĂGHICEANU, *op. cit.*, p. 13, fig. 7; POPA-LISSEANU, *op. cit.*, pl. între, pp. 96–97.

³ BEZA, *Urme româneşti*, pl. colorată între pp. 40 şi 41.

⁴ NĂSTUREL, în articolul *Aux origines des relations roumano-athonites: l'icône de Saint Athanase de Lavra du Voivode Vladislav*, Actes du VIe Congrès d'Études byzantines, Paris, 1948, vol. II, Paris, 1951, pp. 308–314, dă bibliografia completă în legătură cu această icoană, strîngînd toate argumentele pentru atribuirea ei lui Vladislav I şi doamnei Ana.

Fig. 13. Costumul cavalerei zugrăvit pe stîlpul din naosul bisericii domnești de la Argeș (jud. Argeș). Secolul al XIV-lea.

Fig. 14. Portretul lui Vladislav I din biserica domnească de la Argeș — refăcut în secolul al XVIII-lea.

Fig. 15. Costumul din miniatura reprezentînd pe Basarab I din „Chronicum pictum” Secolul al XIV-lea.

Costumele de modă franceză obișnuite la curtea regilor Ungariei, mai ales după urcarea pe tron a lui Carol Robert din familia de Anjou, erau purtate în secolul al XIV-lea deopotrivă de nobilimea maghiară și românească a Transilvaniei. Întocmai ca și în Țara Românească, o serie de monumente de artă sînt unicele documente pentru cunoașterea acestui tip de îmbrăcăminte. Interesante costume, între care unele au caracter militar mai accentuat, sînt reprezentate în picturile murale ale unor biserici din estul Transilvaniei, datînd din secolele XIV și XV. La Dirjiu¹, apar două feluri de costume, unele strict militare, compuse din tunici scurte, peste care sînt îmbrăcate cămăși de zale și apărătoare metalice pe braț și picioare. Pantofii cu virfuri ascuțite, sînt dintr-o rețea de inele metalice, iar mîinile acoperite uneori cu mănuși metalice. Îmbrăcăminte similară are regele Ladislau, reprezentat în lupta cu căpetenia cumănilor. Magistrul Paulus², ctitorul bisericii, poartă însă un costum care se aseamănă mai degrabă cu cel al donatorului de la Strei sau al lui Basarab. Peste o cămașă de pînză subțire, cu mînele largi, strînse de o manșetă, el poartă o tunică strîmtă, răscoită la gît, care-i bombează bustul. Tunica scurtă, deasupra genunchilor, are pe poale despicături în dreptul șoldurilor, iar în față este închisă pînă jos cu nasturi. Ceilalți doi cavaleri care-l însoțesc sînt îmbrăcați în veșmint

LXXIII

LXXIV

¹ Pictura bisericii datează din anul 1419 (ȘTEFĂNESCU, *L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie*, Paris, 1938, pl. XX—XI—XXIII; VĂTĂȘIANU, *Istoria artei*, p. 427, fig. 385). Un tors de cavaler făcînd parte odinioară din sculptura care a decorat vechea catedrală catolică de la Oradea reprezintă un costum similar; figura este atribuită regelui Ladislau (*ibidem*, p. 320, fig. 271).

² ȘTEFĂNESCU, *op. cit.*, pl. XXIII, p. 58; VĂTĂȘIANU, *op. cit.*, p. 428, fig. 386.

Fig. 16. Costumul lui Vladislav I, de pe ferecătura icoanei Sf. Atanasie, dăruită mănăstirii Lavra de la Muntele Athos. Secolul al XIV-lea.

de zale la fel ca regele Ladislau. Același tip de costum apare în scenele cu caracter istoric, reprezentând luptele ungarilor cu cumanii, în biserica din Ghelintă¹.

LXXV Un alt prețios document de artă, redând un tip de costum înrudit cu cele amintite, este piatra de mormânt aflată odinioară în biserica domnească de la Argeș², de tipul „gisant” (fig. 17). Mutilată de vreme, piatra reprezintă un principe culcat pe patul de moarte. El poartă un costum luxos de curte, cu o tunică strinsă pe trup, brodată pe piept cu un vrej și palmete. Din liniile reliefului destul de tare roase și uneori imprecise, se poate distinge pe deasupra o mantie cu un guler lat, terminat în colți cu mincile lungi, atârând în față. Astfel de gulere erau din piele, purtate în veșmîntul franțuzesc denumit „coudière”³ (fig. 18). Un costum de cavaler cu mantie deasupra, a cărei linie este și mai greu de precizat, a purtat Laurențiu, acel „comes” de Longocampo a cărui piatră funerară, de tipul „gisant”-ului, total mutilată, se păstrează în biserica Bărăției din Cîmpulung⁴.

Cel de-al doilea tip, cunoscut pe baza unui număr mai bogat de picturi murale din Țara Românească și Transilvania, prezintă aceeași notă generală a costumului

¹ ȘTEFĂNESCU, *op. cit.*, p. 45, pl. XVI—XVII; VĂTĂȘIANU, *op. cit.*, p. 422, fig. 382.

² DRĂGHICEANU, *op. cit.*, pp. 59—62, fig. 56; IORGA, *op. cit.*, pl. 4; VĂTĂȘIANU, *op. cit.*, p. 336, fig. 291.

³ LELOIR, *Dictionnaire*, p. 111; ENLART, *op. cit.*, p. 75, fig. 53, imaginea unui nobil francez după un „gisant” din 1354; vezi și alte două costume similare, în PHILLIPSON BARBARA, *Handbook of English Medieval Costumes*, p. 79 a, b.

⁴ LĂZĂRESCU, *Despre piatra de mormânt a comitelui Laurențiu și câteva probleme arheologice și istorice în legătură cu ea*, în *SCIA*, 1957, IV, 1—2, pp. 109—126, fig. 2 (p. 120).

Fig. 17. Costumul reprezentat pe piatra funerară din biserica domnească de la Argeș. Secolul al XIV-lea. (Muzeul de artă).

cavaleresc. Prin materialul luxos folosit și prin attributele lui prețioase, are însă caracterul unui costum de ceremonie, purtat în cadrul curții domnești în împrejurări solemne. Cea mai sugestivă și mai completă imagine a acestui costum este dată de portretul ctitorului din biserica domnească de la Argeș și de cel al lui Mircea cel Bătrîn de la Cozia. În biserica Sf. Nicolae din Argeș, deasupra intrării din pro-naos în naos este zugrăvită într-o nișă scena „Deisis”, în care Sf. Ioan Botezătorul a fost înlocuit cu Sf. Nicolae, patronul bisericii¹. La picioarele Mântuitorului, în dreapta, ingenuncheat, ușor aplecat, este reprezentat donatorul (fig. 19). Asupra identității acestui personaj s-au purtat discuții, fără o concluzie încă precisă². Independent

LXXVI

¹ DRĂGHICEANU, *op. cit.*, p. 47, fig. 36 și pl. I, pp. 16—17; ȘTEFĂNESCU, *Valachie et Transylvanie*, pp. 58—59, pl. XXVII; album, pl. 14; VĂTĂȘIANU, *op. cit.*, p. 380, fig. 338.

² IORGA, *op. cit.*, p. III, pl. 1, consideră că este vorba de portretul lui Basarab I, căruia îi atribuie și mormintul, fără să țină seama de conținutul inscripției zgiriate în mortarul proaspăt de pe perețele de nord al naosului bisericii, cu următorul conținut: „Anul 1352, la Cîmpulung a murit marele Basarab Voievod”; vezi și DRĂGHICEANU, *op. cit.*, p. 16, fig. 9, p. 31; *ibidem*, pp. 46—47, atribuie portretul lui Radu I; aceeași idee și la GIURESCU, *Istoria Românilor*, I, București, 1935, pp. 1 și 424, fig. 120. La 1352 biserica era încă neterminată, pictura fiind realizată ulterior, de aceea socotim că portretul poate fi atribuit mai degrabă unora dintre succesorii imediați ai lui Basarab I. Alexandru Nicolae sau Vladislav, sub ale căror domnii, destul de îndelungate, s-ar fi putut termina construcția și picta biserica. Este greu de crezut că monumentul a rămas atît de lungă vreme neisprăvit și s-a putut desăvîrși în domnia relativ scurtă a lui Radu I. DRĂGHICEANU, *op. cit.*, p. 47, fig. 37, atribuie acest portret lui Radu I, fără a avea absolută certitudine, bazîndu-se doar pe faptul că este asemănător cu cel din biserica episcopală de la Argeș, păstrat doar în desenul lui G. Tattarescu, care indică și numele domnului Radu și al doamnei Ana. Se știe însă precis, din documente și inscripția iconazei de la Lavra, că pe soția lui Vladislav I a chemat-o Ana.

Fig. 18. Costum occidental de tipul celui reprezentat pe piatra unerară de la Argeș. Secolul al XIV-lea.

de identificarea exactă a personajului domnesc, costumul este însă caracteristic celei de-a doua jumătăți a secolului al XIV-lea. Principele poartă o tunică roșie vișinie, ajustată pe trup, răscoită în jurul gîtului, cu mînele strîmte și pantalonii de aceeași culoare lipiți pe coapse. O cingătoare de aur, formată din două șuvițe care se îmbină în față, într-o cataramă rotundă tot de aur, cu o piatră prețioasă albastră la mijloc, îl încinge pe șolduri mai jos de talie. Benzi brodate cu fir, redată prin dungile late de aur, tînesc poalele tunicii, formează brățări pe brațe și mărginesc răscoiala gîtului, prelungindu-se pe umeri. Principele poartă o coroană cu trei fleuoni peste părul blond și lung, care-i cade pe umeri. Aceeași croială, dar cu un element nou, dat de mantia pusă pe deasupra, apare în portretul lui Vladislav I din biserica domnească de la Argeș (fig. 14), ca și în toate imaginile lui Mircea cel Bătrîn. El este îmbrăcat cu o tunică scurtă de mătase vișinie, bogat împodobită cu broderie, și un pantalon lipit de trup din același material cu încălțămîntea, de tip occidental, terminată cu vîrf ascuțit, dar brodată cu perle și fir, după moda curții bizantine. O cingătoare bătută în aur este încinsă peste șolduri, ținînd sabia. Pe deasupra, peste umeri, agrafată la gît, domnul poartă o mantie amintind hlamida bizantină, tivită cu broderie de fir. Astfel este îmbrăcat Mircea cel Bătrîn împreună cu fiul său în portretul zugrăvit în naosul bisericii de obște de la Cozia¹. Portretele lui Mircea cel Bătrîn, realizate în secolele XVI—XVIII, cum sînt cele din bol-

LXXVII

LXXVIII
LXXIX

¹ IORGA, *op. cit.*; pl. 8; pictura originală a fost retușată culoare peste culoare de meșterii lui Constantin Brîncoveanu.

Fig.19. Costumul ctitorului din biserica domnească de la Argeș. Secolul al XIV-lea.

nița Coziei¹, biserica episcopală din Argeș², Brădet³, Côtmeana⁴ și paraclisul brîncovenesc de la Cozia, reproduc linia costumului original cu unele modificări.

Imaginile păstrate în diferite domenii de artă, legate de fragmentele de veșminte și podoabele aflate în mormintele din biserica domnească de la Argeș, oferă mijlocul de a analiza mai amănunțit fiecare piesă de costum, în raport cu cel purtat în aceleași vreme în alte țări din apusul și centrul Europei.

Tunica, cea mai importantă piesă alături de mantie, dă nota proprie acestui tip de costum. De croială dreaptă sau strînsă pe talie, fără să facă falduri, lungă pînă la sold, este făcută dintr-o stofă de lînă, viu colorată sau o mătase broșată, cu motive alese din țesătură. Mînecele lungi și strînse pînă la cot, sînt închise cu nasturi mărunți, globulari. Prin croială, așa cum se vede în portretele citate de la Argeș și Cozia, această tunică pune în valoare silueta nobilului cavaler. Ea bomba pieptul și accentua supleța taliei. În limba franceză acest tip de tunică se numește

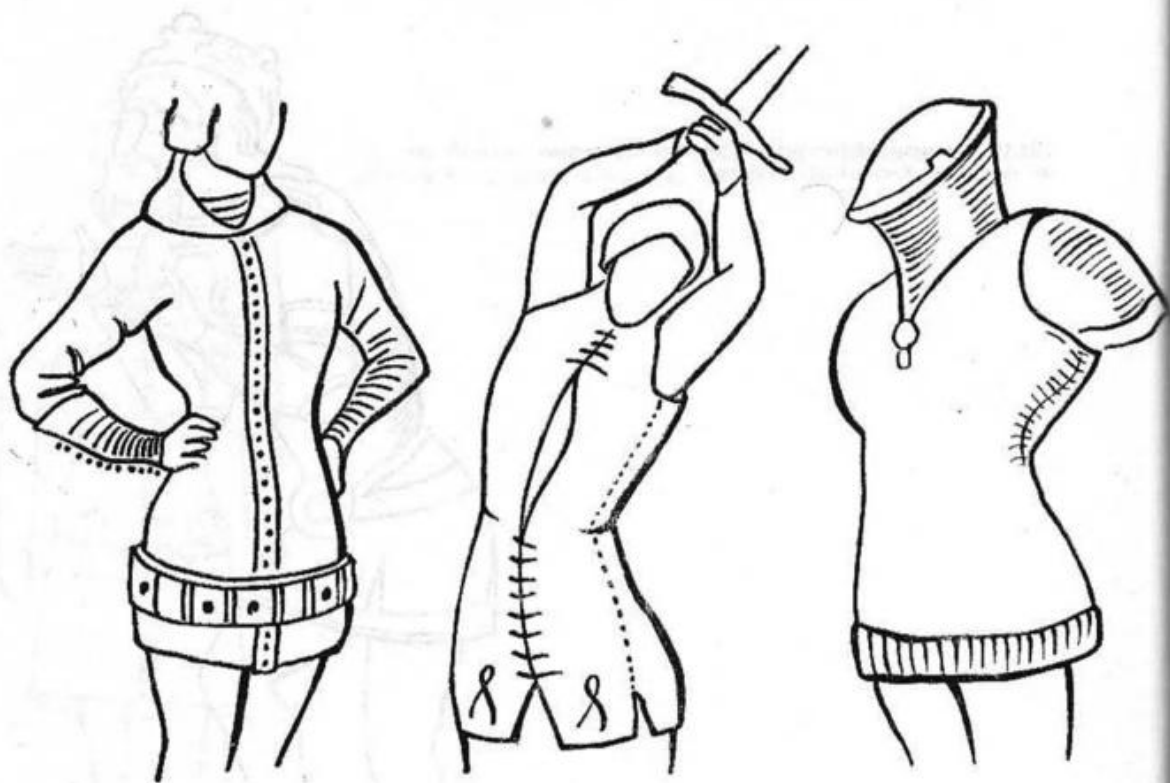
LXXX
5

¹ IORGA, *op. cit.* pl. 7; pictura de pe peretele de vest din pronaosul bolniței reproduce portretul original din biserica cea mare, anterior retușărilor din secolul al XVII-lea; ȘTEFĂNESCU, *Contribution à l'étude des peintures murales valaques*, Paris, 1928, p. 30.

² IORGA, *op. cit.*, pl. 9; pictura a fost realizată către al treilea deceniu al secolului al XVI-lea; fragmentul se păstrează în Muzeul de artă al Republicii Socialiste România.

³ *Ibidem*, pl. 67.

⁴ Portretul este zugrăvit pe peretele de nord al pronaosului, fiind o copie a celui din biserica principală de la Cozia.

„pourpoint”¹, iar originea ei este legată de introducerea unui veșmînt protector între cămașa subțire de pinză și cea de zale. Din acest pieptar care se numea „gippon”², putînd fi îmblănit, vătuit sau căptușit cu cîlți de cîneapă — în acest ultim caz denumit „gambison”³ cusut în pătrate, romburi sau dungi, ca saltelele, s-a născut în Franța „pourpoint”-ul, tunica devenită o piesă a costumului de curte⁴ (fig. 20—21). Ca și în costumele occidentale, tunica este piesa principală, cea mai luxuoasă și mai bogat împodobită a costumului românesc în secolul al XIV-lea. Același tip s-a păstrat în mormîntul de la Argeș. Strînsă tare pe trup, scurtă pînă deasupra genunchiului și decoltată la gît, lasă să se vadă gulerul de dantelă al cămășii. În față, era deschisă și butonată cu treizeci de nasturi rotunzi. Mînecele, strînse pe cot, sînt terminate

¹ LELOIR, *op. cit.*, p. 291; cuvîntul *pourpoint*, la origine însemna stoafă tighelată, dat fiind că era o tunică vătuită, cusută în romburi sau pătrate. Același tip de veșmînt vătuit era purtat încă în Moldova în veacul al XVI-lea, pentru lupte, deoarece este descris în toate amănuntele de VERANCSICS, *op. cit.*, p. 407: „Armele principale ale moldovenilor sînt ca și la tătari: scutul, lancea, sabia și săgețile, platoșe grea nu are nimeni, puțini din cei mai avuți au ză și coif de oțel; dar în loc de platoșă îmbracă fiecare haine de în, umplute cu bumbac, în grosimea de 3—4 degete, mai ales în partea umerilor și pînă la coate, precum se poate vedea pe țesăturile cele vechi, și cu cusătură în ițe dese, tot în distanță de un deget și jumătate; sabia nu pătrunde în această haină”.

² *Ibidem*, p. 175; cuvîntul *gippon* sau *gippe* însemna un veșmînt scurt, cu mînece, închis cu nasturi sau șireturi în față, care se purta sub armură ca și *jaque* (p. 200); ambele piese stau la originea tunicii denumite *pourpoint* (p. 291).

³ *Ibidem*, p. 166, cuvîntul *gambison* sau *gamboison*. În secolul al XIV-lea, același veșmînt, mai lung, era purtat și de arcași; în evul mediu s-a extins și la costumele feminine.

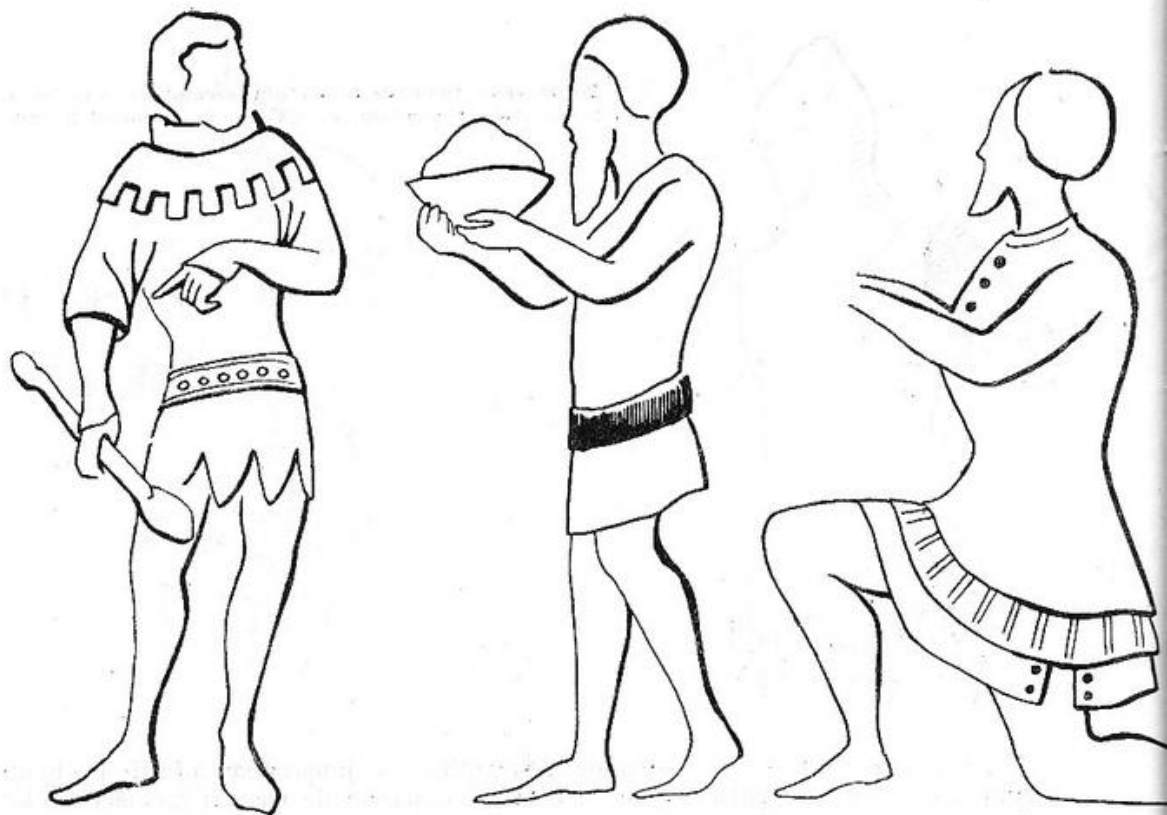
⁴ Pentru evoluția istorică a celor două piese, vezi ENLART, *op. cit.*, pp. 71—72, fig. 52—54.

Fig. 20. Diferite tipuri de tunici din secolul al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea, în costumele franceze.

cu o manșetă largă, care se prelungește până la jumătatea mîinii. Pe toată lungimea antebrațului, mîineca este închisă cu douăzeci de nasturi asemenea celor de pe piept, dar cu diametrul mai redus. Tunica este purtată peste o cămașă din care nu s-au mai păstrat decît fragmente din guler. Așa cum reiese din descrierea lui Drăghiceanu¹, îndată după deschiderea mormîntului se mai vedea clar broderia de perle care împodobește această tunică, dispusă în linii șerpuitoare în jurul gîtului, pe umeri și pe piept pînă spre talie. În colțurile pulpanelor erau două mici rozete de mărgăritare; manșetele și coatele erau de asemenea împodobite cu perle și broderie de fir. Măcinată de vreme, această broderie se mai distinge numai la manșete, sub forma unui galon îngust de fir. O tunică ornamentată bogat, cu broderie de tip bizantin, poartă Mircea cel Bătrîn în tablourile votive. Benzile de broderie, formate din motive geometrice încadrînd pietre prețioase, sînt tivite cu perle. Ele dau o notă de originalitate costumului românesc, chiar dacă croiala și forma lui generală sînt asemănătoare cu ale costumului cavalerilor apuseni. Același tip de tunică, brodată la manșete și în jurul gîtului, încinsă în talie cu o cingătoare îngustă, care ținea sabia, este purtată de feudații români din Transilvania, a căror îmbrăcăminte deține un loc deosebit de important în studiul costumului românesc din secolul al XIV-lea și începutul celui următor. Din nefericire, s-au păstrat un număr relativ redus de portrete murale, reprezentînd pe ctitorii cîtorva biserici din Hațeg și Zarand, și acestea în mare parte deteriorate de vreme sau retușate ulterior. Totuși, pe baza imaginilor de costume purtate de jupanii români reprezentați

¹ DRĂGHICEANU, *op. cit.*, p. 52, fig. 43; p. 53, fig. 45—46.

În picturile murale de la Crișcior¹, Ribîța² și Strei Singeorgiu³ se pot face unele observații. Ei poartă, sub o mantie lungă pînă mai jos de genunchi, o tunică brodată la guler și la mâneci, la fel ca domnitorii de la sud de Carpați. Ornamentația este lucrată în același spirit, însă mai puțin bogat decît a veșmintelor din Țara Românească.

Tunică scurtă, cu diferitele ei variante, se purta cu pantalonul strîns pe picior, făcut dintr-un postav viu colorat, de obicei roșu, alteori în două culori. În costumele cavaleresc apusean, pantalonul era uneori din piele sau stofă, în continuare cu încălțămîntea; pentru luptă, peste acesta se prindeau genunchiere metalice (fig. 22). În costumele de curte din Țara Românească, pantalonii sînt brodați cu vulturi bicefali, aceiași care apar și pe stofele veșmintelor — avînd semnificația legăturilor politice și de familie cu Bizanțul.

Mantia. Cea de-a doua piesă caracteristică costumului din veacul al XIV-lea este mantia, care în costumele lui Mircea cade liber, pînă mai jos de genunchi, prinsă

¹ ȘTEFĂNESCU, *Valachie et Transylvanie*, p. 247, pl. 20—21; VĂTĂȘIANU, *op. cit.*, p. 408, fig. 366.

² ȘTEFĂNESCU *op. cit.*, pp. 253—254, pl. XX; IDEM, *Zeugnis*, pl. XV—XVI; VĂTĂȘIANU, *op. cit.*, p. 403, fig. 361.

³ ȘTEFĂNESCU *op. cit.*, p. 251, pl. XVI, album; IDEM, *Zeugnis*, pl. II.

← Fig. 21. Diferite tipuri de tunici în costumul francez din secolul al XIV-lea.

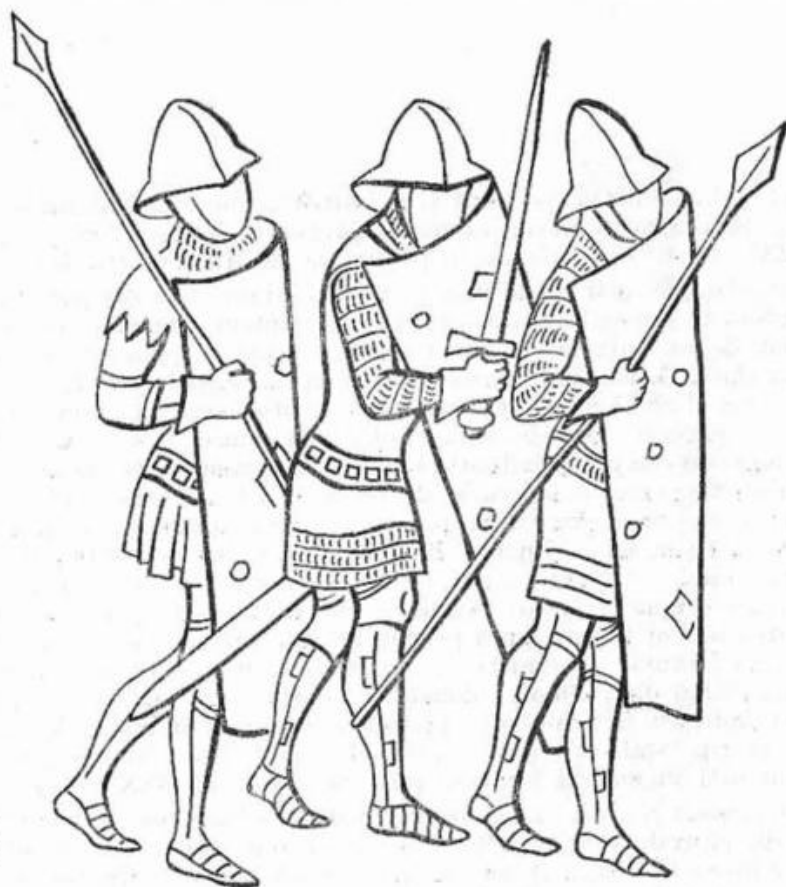

Fig. 22. Costume franceze din secolul al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea.

cu o agrafă prețioasă pe umărul stâng sau în față. Ea reprezintă supraviețuirea până târziu a hlamidei, veșmînt imperial caracteristic epocii lui Justinian, împodobit bogat cu perle și broderii marginale¹. Cu toate transformările ulterioare, datorită pătrunderii unor elemente persane în costumul de curte bizantin, această mantie de purpură, semn distinctiv al autorității imperiale, persistă pînă la sfîrșitul imperiului, transmițîndu-se în Occidentul germanic din vremea lui Carol cel Mare, în lumea balcanică și în țările române.

În portretele murale, Mircea cel Bătrîn și fiul său Mihail poartă o mantie de acest tip. În costumul din biserica principală de la Cozia, hlamida este făcută dintr-o mătase grea, aurie, căptușită cu o mătase decorată cu motive geometrice; în replica aceluiași portret din bolnița Coziei, mantia este dintr-o prețioasă țesătură bizantină, decorată cu vulturi bicefali², asemenea acelor purtate în aceeași vreme și în veacul precedent de principii din Balcani. În biserica Sf. apostoli Petru și Pavel din Bijelopolje, cneazul Miroslav are peste granața bizantină o hlamidă dintr-o țesătură decorată cu vulturi bicefali, în cercuri tivită pe margini cu o broderie de perle³. În pictura de la Studenița, Ștefan Nemanja are o mantie simi-

¹ EBERSOLT, *op. cit.*, pp. 39–40.

² Probabil că, o dată cu rețușarea portretului original de către meșterii lui Brincoveanu, au dispărut vulturii bicefali care împodobeau țesătura mantiei, care reapar însă în copia portretului, din bolniță, realizată către mijlocul secolului al XVI-lea fără repictări ulterioare.

³ KOVACEVIĆ, *Tracht*, p. 29, fig. 1.

lară, prinsă în față, pe piept și în partea de jos¹. O hlamidă asemănătoare cu cea a lui Mircea, agrafată și ceva mai lungă, poartă Radoslav în pictura de la Studenița (1233—1234)² și Vladislav în pictura de la Mileșevo (1235—1237)³.

În afară de acest tip de mantie, a cărei origine mai îndepărtată, imperială, trebuie căutată în lumea bizantină, există în costumele românești din Transilvania un veșmînt de un caracter mai particular, am putea spune chiar local. Peste tunica și pantalonul de modă apuseană, jupanii reprezentați în portretele murale de la Ribîța, Crișcior și Strei Sîngiorgiu poartă o mantie largă de stofă, îmblănită, lungă pînă peste genunchi, de o croială simplă, cu mînele largi. Cele din portretele de la Ribîța sînt din postav albastru sau roșu, ornamentate pe umăr cu cîte o bandă, care amintește poate o aplicație de broderie sau de piele lucrată. Cîndea și fiul său Vlaicu la Strei Sîngiorgiu poartă veșminte similare, dar încinse în talie cu centura care ține sabia. Jupanul Bîlea de la Crișcior este îmbrăcat la fel cu o mantie albă, lungă, cu mînele largi, încins cu o cingătoare îngustă de piele. Fără a putea preciza originea acestui veșmînt, neîntîlnit în costumele din aceeași vreme de la curtea regilor unguri sau a principilor din Țara Românească, atragem atenția doar asupra faptului că, mai tîrziu, în micile ctitorii ale boierilor de țară sau ale moșnenilor din Oltenia, donatorii poartă astfel de haine îmblănite, iar Tudor Vladimirescu într-unul din portretele sale este îmbrăcat la fel. Este vorba poate de un tip local, care a fost comun în sudul Transilvaniei și Olteniei, păstrîndu-se doar aici în mediul țărănesc pînă în secolul al XIX-lea.

Costumul feminin. Dacă pentru costumele bărbătești din secolul al XIV-lea imaginile păstrate și materialele arheologice sînt relativ bogate, în schimb, informația privitoare la costumele feminine este redusă numai la trei portrete murale, și acestea în parte restaurate. În Transilvania, costumele reprezentate în portretul Nistorei din biserica Strei Sîngiorgiu⁴ și acela al unei jupanițe de la Ribîța⁵ sînt unicele documente existente. În Țara Românească, s-a păstrat cu repictări importante, care l-au transformat în mare parte, portretul Anei din biserica domnească de la Argeș⁶. Mai semnificativă prin autenticitatea sa este însă imaginea aceleiași doamne de pe ferecătura icoanei dăruite mănăstirii Lavra (fig. 23). Cu toate că unele portrete au suferit retușări ulterioare, ele păstrează însă cîteva elemente originare, prin care se leagă de costumele mai bine cunoscute din secolul următor, în Moldova.

Nistora poartă peste cămașa cu mînele strîmte, terminate cu o manșetă brodată, tivită cu perle, o mantie albă care cade în falduri, cu mînele largi, cusută cu motive mărunte geometrice, de culoare verde, pe piept și la poale (fig. 24). Talia este strînsă de un brîu, de care este prins șorțul alb, brodat cu vreji și zigzaguri. Vălitoarea de pînză care-i acoperă capul este asemenea ștergarelor purtate pînă azi în Hațeg. Întregul costum este un amestec de elemente medievale cu note care evocă costu-

¹ KOVACEVIĆ, *op. cit.*, fig. 2.

² *Ibidem*, p. 31, fig. 3.

³ *Ibidem*, p. 32, fig. 5.

⁴ ȘTEFĂNESCU, *Valachie et Transylvanie*, p. 251, pl. XVI.

⁵ *IDEM*, *Zeugnis*, pl. XV.

⁶ IORGA, *Portretele doamnelor*, fig. 1; la Brădet este zugrăvit chipul Mariei, soția lui Mircea cel Bătrîn, care are toate elementele secolului al XVII-lea, cînd s-a repictat biserica, fără a păstra nimic din costumele originale (*ibidem*, fig. 2).

Fig.23 Costumul doamnei Ana după ferecătura icoanei Sf. Atanasie de la Lavra. Secolul al XIV lea.

mul țărănesc. În unele icoane și picturi murale din Maramureș executate în secolele XVII—XVIII, a căror tradiție coboară însă în veacul al XIV-lea, apare același tip de costum. Aici însă, mantia lungă până la glezne este înlocuită uneori cu un veșmînt mai scurt, îmblănit, strîns în talie, asemănător cu cojoacele din nordul Moldovei, care se poartă și azi în satele din vecinătatea Rădăușilor. Din portretul jupanitei de la Ribița se mai distinge clar numai partea de sus a costumului, indicînd existența unei cămăși bogat brodate, cu mînecele largi ca ale unei ii.

Evident că zugravul care a repictat portretul doamnei Ana, a avut în față un costum de tradiție bizantină, pe care a încercat să-l redea în parte, adăugîndu-i însă elemente străine. Ana poartă o rochie lungă, dintr-o mătase aleasă cu fir, cu vreji care se împletesc compunînd un fel de romburi; în jurul gîtului, pe umeri, de-a lungul feței și în talie șerpuiește o fișie lată de broderie cu perle și pietre prețioase. Rochia are mînece strîmte, cu manșete brodate. Pe deasupra, o mantie bogată cu mînecele largi, de tipul granaței, cade peste umăr. În jurul capului, zugravul a pictat un guler plisat, înalt, semănînd cu cele purtate în Anglia și Franța în veacul al XVI-lea, fără înțeles pentru acest tip de costum și neîntîlnit în alte portrete din Țara Românească.

Pe ferecătura icoanei de la Lavra, costumul doamnei Ana¹ are aceeași linie ca în portretul de la Argeș, peste rochie fiind agrafată o mantie lungă, care cade pe umeri, lăsînd mîinile libere. Figura este încadrată de un vîl, peste care poartă

¹ BEZA, *op. cit.*, pl. colorată, pp. 40—41.

Fig. 24 Costumul Nistorei reprodus în pictura murală din biserica Strelu Singiorgiu (jud. Hunedoara). 1407.

LXXXIII

coroană. Modul de a-și acoperi capul se regăsește în chipul Sf. Elena, în pictura bisericii Sintă Maria-Orlea, ca și în pictura moldovenească din secolul al XV-lea, în portretele votive ale unor domnițe și în imaginea unor sfinți.

Obiectele auxiliare ale costumului. Cingătorile și briiele. În costumele medievale, cingătoarea de piele a jucat un rol important, mai ales în prima perioadă a secolelor X—XIV. În secolele XVI—XVII, a fost înlocuită cu brîul de modă orientală, fiind folosită doar la costumele militare.

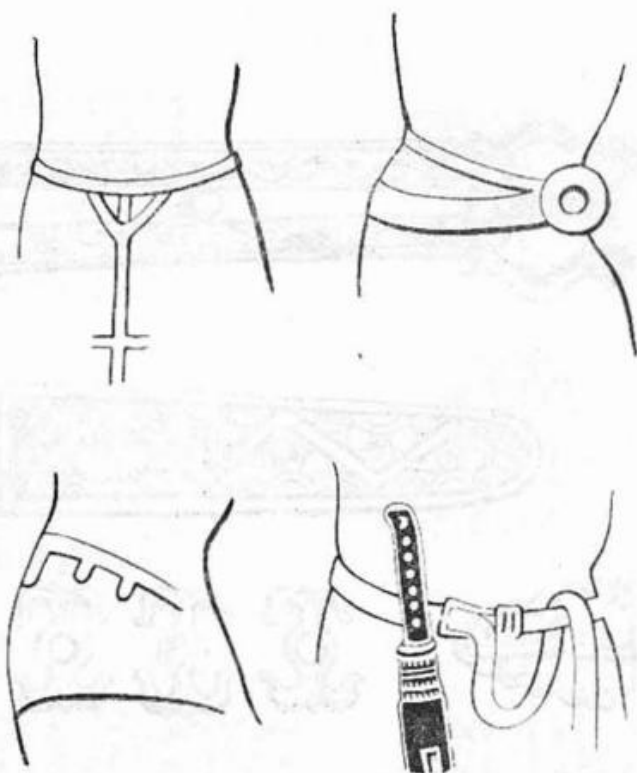
Briiele¹ țesute se purtau sub anterieu, peste cămașă, ca să țină pantalonul, ca la costumele țărănești de azi, fiind menționate documentar mai târziu². Peste tunică, în secolele XIII—XIV se purtau însă cingătorile din piele cu aplicații de plăcuțe sau discuri metalice, închise în față cu cataramă. Centurile înguste de piele prinse cu cataramă sînt reprezentate în portretele de ctitori din Transilvania, la Strei, Ribîța și Crișcior (fig. 25). Catarama, limba și plăcuțele erau prinse pe o curea de piele sau o țesătură rezistentă; exemple s-au păstrat într-un tezaur din prima jumătate a secolului al XIII-lea de la Voinești (jud. Iași)³. Acestea sînt de argint aurit,

¹ Briiele purtate sub tunică au origine veche, iar denumirea lor latină, înrudită cu cea folosită în Franța în epoca galo-romană, ne indică existența lor încă din perioada daco-romană. Termenul de „brăiel”, desemna brîul de stofă sau piele, purtat pe dedesubt de galo-romani, menționat și mai târziu în epoca gotică (ENLART, *op. cit.*, p. 272).

² VERESS, III, pp. 264—1952: „... două brîne cusute pentru izmene”; într-o mențiune din anul 1602 apare un „brîu de mătase roșie” (IDEM, VII, pp. 307—309).

³ TEODOR, *Tezaurul feudal timpuriu de obiecte de podoabă descoperite la Voinești-Iași*, în *Arheologia Moldovei*, I, pp. 258—260, fig. 9—10; MARIN MATEI POPESCU, *Podoabe medievale în Țările Române*, București, 1970, p. 76, nr. 204.

Fig. 25. Diferite tipuri de centuri din secolul al XIV-lea, reproduse în picturile murale reprezentând cnezii și voievozii români din Transilvania și Țara Românească.

gravat cu motive formate din vreji care prind semipalmete de stil bizantin (fig. 26). Plăcuțele care se aplicau pe cingătoare sînt terminate în forma unei flori de crin, asemănîndu-se cu cele ale cingătorii purtate de un jupan sîrb, reprezentat în pictura bisericii Bela Țirkva din secolul al XIV-lea¹. Ținînd seama de resturile de mătase roșie care se mai pot vedea pe spatele plăcuțelor și al limbilor cataramelor de la Voinești, cordonul a fost făcut dintr-o țesătură aplicată pe o șuviță de piele. Centurile din piele, înguste de 2—4 cm, ferecate cu plăcuțe de bronz sau argint aurit se purtau, uneori, cu cataramă de tip bizantin, încă din feudalismul timpuriu în lumea de la nordul Dunării ca și în aceea slavo-bizantină din Balcani (fig. 27). La Garvăn, s-au descoperit printre alte obiecte de podoabă o limbă de curea din bronz aurit și două cataramă tot de bronz, în formă de inimă purtînd urme de smalt, a căror origine este plasată în Orientul bizantinizat². Cingătorile de acest tip sînt reprezentate în costumele înalților demnitari bizantini din pictura murală și miniaturi³ și în

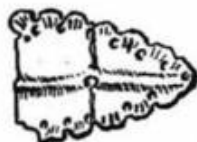
¹ KOVACEVIĆ, *op. cit.*, p. 176, fig. 120; exemplare similare din aceeași epocă s-au găsit și în Bulgaria, ele fiind expuse în Muzeul de arheologie din Sofia și în muzeele istorice din Tîrnovo și Sliven.

² Raport *Dinogetia*, în SCIV, 1951, II, 1, p. 28, fig. 15 (p. 30).

³ TALBOT RICE, *The Art of Byzantium*, pl. XI, miniatură dintr-un tipicon bizantin, reprezentînd pe Constantin Comnenul și soția sa Eufrosina (circa 1400); EBERSOLT, *op. cit.*, p. 115, fig. 54, miniatură reprezentînd pe marele duce Apocaukos (ms. gr. 2155, Biblioteca națională din Paris). Centurile denumite grecește „loros”, „λορος”, în secolul al XIV-lea poartă numele de „diademă”, „διδυμῆ” cuvînt care în trecut era rezervat podoabelor de cap. Ele sînt uneori late și bogat decorate cu broderii și perle (IBIDEM, p. 121).

Fig. 26 Cataramă și aplice găsite la Voinești (jud. Iași). Secolul al XIII-lea.

acelea ale despoților sîrbi¹. Limba cataramei unei cingători de acest gen, mai luxoasă, s-a găsit în tezaurul de la Gogoșu (jud. Mehedinți), împreună cu alte obiecte de podoabă². Este lucrată „*au repoussé*”, dintr-o placă dreptunghiulară de argint aurit³ (fig. 28). Bogăția ornamentelor formate din vreji, care descriu cercuri în care sînt înscrise palmete, și faptul că a fost găsită la un loc cu alte obiecte de podoabă femeiești îndreptățesc să o considerăm ca o cingătoare de femeie.

Motivele care o împodobesc amintesc de cele de pe ferecăturile de cărți din secolele XIV—XV, epocă de cînd datează și tezaurul de la Gogoșu, îngropat cu monede de la sfîrșitul secolului al XIV-lea⁴. Din secolul al XV-lea este centura de la Popricani (jud. Iași)⁵, cu o cataramă de argint al cărei decor de fleuroni gotici

¹ KOVACEVIČ, *op. cit.*, pp. 174—179, fig. 120—125.

² BĂRCĂCILĂ, *Tezaurul medieval de la Gogoșu-Mehedinți*, în „Cronica numismatică”, 1939, 113—115, pp. 3—21, XI—XIII; BERCIU, COMȘA, *Săpăturile de la Balta Verde și Gogoșu (1949—1950)*, în „Cercetări și materiale arheologice”, 1956, II, pp. 460—465, fig. 189.

³ Dimensiunile: lungimea 18,5 cm; lățimea 2,5 cm; grosimea 3 cm; greutatea 10.38 kg.

⁴ Obiectele de podoabă s-au găsit împreună cu un bogat tezaur, din care s-au păstrat 237 de monede, dintre care un ducat de la Dan I (1384—1386), un ducat de la Mircea cel Bătrîn (1386—1418) și 235 de groși de la țarul Strașimir (1371—1396), BERCIU și COMȘA, *op. cit.*, în *loc. cit.*

⁵ NEAMTU, *Obiecte de podoabă din tezaurul medieval de la Cotul Morii, Popricani (Iași)*, în *Arheologia Moldovei*, I, pp. 288—289, fig. 5; POPESCU, *op. cit.*, p. 77. nr. 208, fig. 101.

Fig. 27. Diferite tipuri de centuri purtate de despoții sârbi, reprezentate în picturile murale din Serbia, în secolele XIII-XIV.

indică mai degrabă proveniența transilvăneană (fig. 29 a). Pe cingătoarea care era din piele, erau aplicați bumbi circulari, alternând cu plăcuțe dreptunghiulare înguste (fig. 29 b).

Un alt tip de centură, mult mai luxoasă, a fost găsită în mormintul principelui de la Argeș¹, prinsă în față cu splendida cataramă de aur, reprezentând fațada unui castel gotic. Broderia centurii, lată de 5 cm, este făcută cu fir de aur și mărgăritare pe fond de mătase roșie, formând romburi și triunghiuri care se întrepătrund cu drugi cusuți cu fir pe alte două laturi. În aceste romburi se inscriu flori și rozete din perle și se desfac vreji care prind câte un boboc. Asemenea cordoane brodate, înguste, au fost descoperite și în celelalte morminte de la Argeș². Centura reprezentată în costumul principelui de la Argeș din pictura murală este mai simplă. Pare să fie alcătuită din două șuvițe inegale de piele, prinse în față cu o cataramă de aur circulară. Tipul acesta de cingătoare este mai apropiat de cele occidentale. Centurile purtate de Mircea sînt mai luxos lucrate. Cea reprezentată în portretul din biserica Coziei este ferecată cu plăcuțe rotunde de aur și prinsă în față cu o cataramă circulară

¹ DRĂGHICEANU, *op. cit.*, pp. 59-60, fig. 55 și pl. X.

² *Ibidem*, p. 62, pl. XI; aici este reprodus doar un fragment din cingătoarea brodată a boierului Udohă.

Fig. 28 Catarama centurii găsită la Gogoșu (jud. Mehedinți). Secolul al XIV-lea.

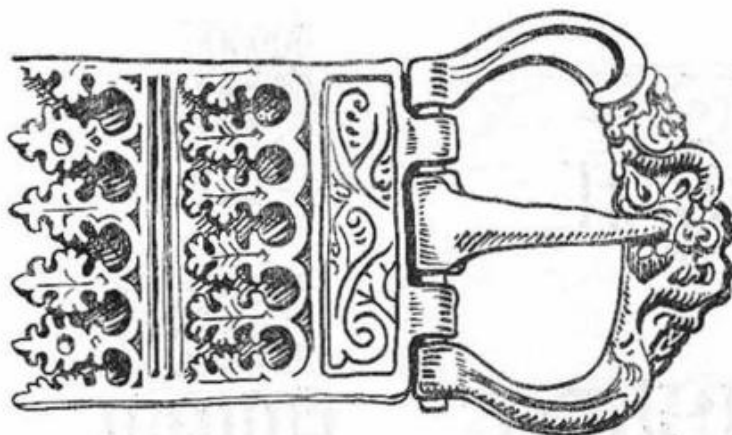

Fig. 29a Catarama centurii găsite la Popricani, Iași. Secolul al XV-lea.

ajurată; în portretul din bolniță, Mircea poartă o cingătoare din solzi metalici, legată pe șolduri și în față cu agrafe circulare de aur în formă de rozete. O centură țivită cu aur, agrafată cu o rozetă are și ctitorul reprezentat la intrarea în naosul bisericii domnești de la Argeș¹ (Fig. 30). Documentar, existența cingătorilor ca obiecte valoroase este atestată abia la începutul secolului al XV-lea²; cele metalice, lucrate probabil de argintarii sași de la Brașov, sînt menționate mai tîrziu³. În privilegiile comerciale din secolul al XV-lea, printre alte obiecte de îmbrăcăminte apar și „briie ferecate”⁴, care în veacurile următoare, sînt purtate deopotrivă la costumul bărbătesc, ca și la cel femeiesc⁵.

¹ DRĂGHICEANU, *op. cit.*, p. 48, fig. 37.

² În confirmarea unei danii mai vechi, făcută la 1424 de Dan al II-lea, pentru niște sate, în preț lor de cumpărare este cuprins „un briu de argint” (*D. I. R. Țara Românească, sec. XIV, 1*, pp. 78–80). În zăpădă dat de Duca din Greci, boierul lui Radu cel Frumos, fugit la Brașov în vremea lui Vlad Țepeș, printre alte lucruri de îmbrăcăminte sînt cuprinse și „un briu de sabie și un briu femeiesc ferecat și un briu mic ferecat și un briu cu pungă ferecat” și „două pafale de argint” (BOGDAN, *Relațiile cu Brașovul*, p. 298).

³ Lazăr, spătarul lui Neagoe Basarab, scrie brașovenilor la 1520 pentru niște afaceri de bani, „2 haine și un briu de argint” (BOGDAN, *Documente și regeste*, p. 226); la 1530, un briu cumpărat la Brașov costa 117 florini (*ibidem*, pp. 176–177).

⁴ Între obiectele prevăzute în privilegiul acordat la 1460 de Ștefan cel Mare liovenilor, apar „briie ferecate” (IDEM, *Documentele lui Ștefan cel Mare, II*, București, 1913, p. 271).

⁵ VERESS, II, p. 82: „un briu cu cataramă aurită” și „un briu de argint”.

Fig. 29b Nasturi de tunică;
aplice de pe centura de la
Popricani.

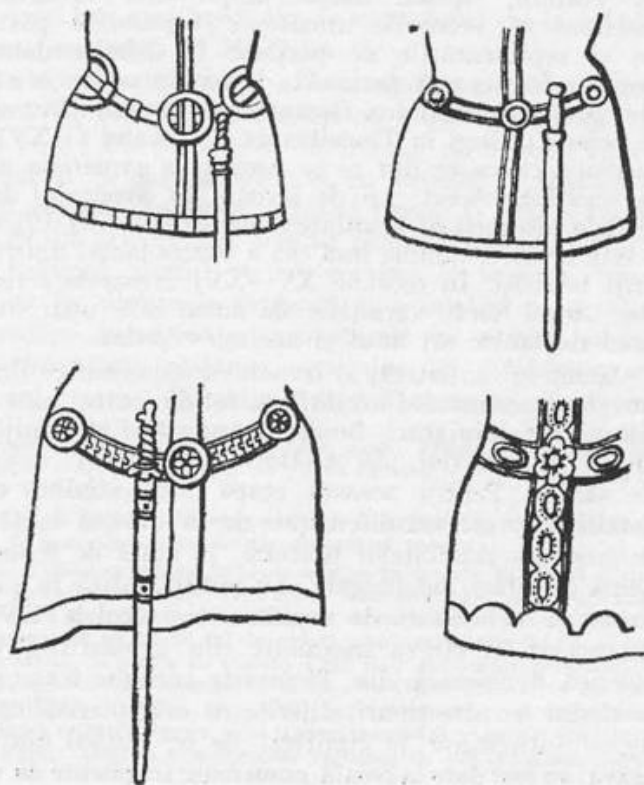
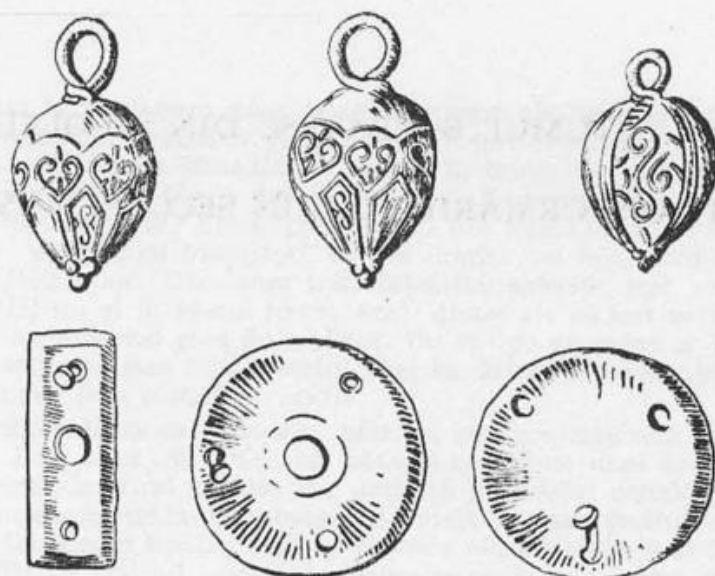

Fig. 30 Diferite tipuri de centuri din
secolul al XIV-lea, reproduse în pic-
turile murale, reprezentând domnii
din Țara Românească.

4. COSTUMUL BĂRBĂTESC DIN SECOLELE XV-XVI ȘI TRANSFORMĂRILE LUI ÎN SECOLELE XVII-XVIII

Costumul bărbătesc din secolele XV—XVII. Dacă pentru veacul al XIV-lea materialele arheologice și portretele murale aruncă unele lumini asupra unui singur tip de costum, lipsind datele despre alte variante ale costumului bărbătesc și feminin, în veacurile următoare veșmintele păstrate, fragmentele arheologice, ca și reprezentările de portrete în diferite domenii de artă sînt cu mult mai bogate. În această perioadă, izvoarele scrise oferă un material informativ prețios pentru a determina fiecare piesă în parte. Inventarele averilor lăsate de domnii și boierii pribegi în Transilvania, în secolul al XVI-lea, sînt deosebit de grăitoare pentru a cunoaște din ce se compunea garderoba unui domn sau a unei jupanite la acea dată. Acest gen de izvoare au avantajul de a da unele detalii despre diferitele categorii de veșminte și valoarea lor. O dificultate mare, chiar dispunînd de aceste izvoare, rămîne însă cea a concordanței dintre unele piese de costum și anumiți termeni. În secolele XV—XVI izvoarele scrise sînt în genere în limbi străine, astfel încît variațiile de nume care apar sînt rezultatul traducerilor, definind de multe ori unul și același veșmînt.

Caracterul unilateral al izvoarelor iconografice limitează însă și în această vreme imaginea costumului exclusiv la cel de curte, care apare mereu același în tablourile votive, miniaturi, broderii, argintării etc. mijloacele de reconstituire a costumului de interior, de călătorie, al copiilor, orășenilor și țăranilor fiind extrem de sărace. Pentru această etapă însă studiul costumului și înțelegerea unor detalii, care creează diferențele de la o piesă la alta, se bazează în mare parte pe cunoașterea veșmintelor păstrate, în afară de reprezentarea lor în pictura murală. După cercetări îndelungate, s-a putut realiza în cadrul Muzeului de artă reconstituirea a trei tipuri de veșminte din secolele XV—XVI, iar în ultimii ani s-au descoperit în cîteva morminte din mănăstirile Voroneț, Galata, Dragomirna și biserica domnească din Tîrgoviște costume întregi sau fragmentare, reprezentînd la rîndul lor alte tipuri, diferite de cele precedente. Cu prilejul cercetărilor arheologice întreprinse în cimitirul de pe platoul din fața cetății de scaun de la Suceava, au fost date la iveală numeroase fragmente de veșminte din secolele XV—XVI,

care la rândul lor au ajutat la înțelegerea unor detalii prețioase ale broderiei cămășilor. Studiul tuturor țesăturilor — catifele italiene și mătăsuri orientale — păstrate în colecția Secției de artă veche a Muzeului de artă și în tezaurele mănăstirilor Putna, Moldovița, Sucevița, Secu etc. a dus de asemenea la descoperirea unui număr important de veșminte de curte.¹ Ele se prezintă azi sub forma vălurilor de timplă și de morminte sau a ornatelor bisericesti, dar, la origine, au fost costume dăruite mănăstirilor de ctitorii lor. Din cauza transformărilor suferite, mai ales la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în veacul trecut, unele dintre ele au fost astfel amputate, încât întregirea lor este mai greu de realizat. Un vâl de mormint și un catasarchion de la Putna ar putea face încă obiectul unei lucrări de reconstituire, cu completarea părților lipsă prin materiale neutre.

În genere, piesele de îmbrăcăminte cel mai bine păstrate sînt confecționate din țesături de mătase și fir. Este știut, de altfel, că mătasea constituie unul dintre materialele cele mai rezistente, iar firul metalic are, datorită procesului chimic de oxidare, un efect binefăcător asupra mătăsii, prelungindu-i viața în cazul țesăturilor găsite în morminte². Datorită acestor însușiri fizice și chimice ale firului de mătase și firului metalic, s-au aflat cu prilejul cercetărilor arheologice de la Suceava un număr relativ important de fragmente brodate, manșete, gulere sau piepți de cămăși. În genere, toate piesele de costum făcute din pînză de cîneapă, în sau bumbac au dispărut, de aceea croiala cămășilor o putem doar deduce, datorită locului fragmentelor brodate. Năframele, vălurile de pus pe cap și șorțurile țesute în borangic, în sau bumbac s-au păstrat doar într-un singur caz, în mormîntul de la mănăstirea Dragomirna de la mijlocul secolului al XVII-lea.

Aspectul general al costumului din această vreme a fost schițat și de o serie de călători străini, străbătînd țara de cele mai multe ori cu misiuni diplomatice. Dat fiind rolul lor și mediul pe care-l frecventau, ei au descris, de asemenea, costumul de curte, purtat de domn și de marea boierime cu prilejul recepțiilor la care participau. Prea puțini sînt cei care au lăsat impresii fugare și despre costumul țigoveților sau țăranilor. Privit prin optica acestor călători veniți în marea lor majoritate din occidentul Europei, portul țărilor române la această vreme apare ca un costum turcesc. Ei nu fac distincția evidentă, la o analiză de detaliu, între costumul românesc de tradiție bizantină cu caracterele lui proprii și îmbrăcămintea turcească propriu-zisă. Toți călătorii secolului al XVI-lea, care descriu îmbrăcămintea — scriitorul umanist dalmatin Anton Verancsisc³, Francesco

¹ NICOLESCU, *Dvorski Kostim Rumunije od XIV do XVIII veka*, nuzej Primenejene Umetnosti, Beograd, September. Oktobar 1969; IDEM, *Costumul de curte în Țările Române (sec. XIV—XVIII)*, București, 1970 (catalogul expoziției de la București).

² GEIJER, *Prezervarea obiectelor textile*, în volumul de comunicări la Congresul de restaurare de la Roma, 1962, pp.; BELLINGER, *Însușiri de bază ale fibrelor textile*, în același volum.

³ VERANCISIC descriind printre altele și costumul purtat în țările române în vremea lui Petru Rareș, afirmă următoarele: „Îmbrăcămintea și podoabele boierilor, căci așa se numesc nobilii la ambele națiuni, le sînt proprii lor și sînt făcute după o anumită regulă. «Boierii» se împodobesc cu multe inele, cu o haină de mătase și de fir de aur, însemnată cu fel de fel de culori, apoi cu lanțuri la gît și brățări, și cu alte asemenea podoabe, care atîrnă în jos de la umărul stîng de-a curmezișul pieptului pe sub brațul drept pînă la coapse” (notă marginală) „cu o pungă de stofă... cu cîțiva galbeni în ea. Sînt conservatori în port, contra turcizării...” (*Călători străini*, I, p. 407). Același autor descriind campania lui Soliman Magnificul în Moldova și căderea cetății Suceava, prin trădare, enumără obiectele jefuite de sultan, care a luat toată vistieria lui Rareș, „precum și numeroase veșminte de lînă și mătase, bătute cu ținte de aur...” (*ibidem*, p. 421).

della Valle¹ englezul John Newberie², secretarul lui Petru Cercel, italianul Francisco Sivori³, Giorgio Tomasi⁴ și Alessandro Guagnini⁵ remarcă în primul rând luxul deosebit al materialelor folosite pentru veșmintele de curte, făcute din mătăsuri și catifele cu fir. Ei menționează croiala largă, caracteristică mantiiilor de tip oriental, care cad în falduri până la glezne. Broderiile de fir și mărgăritale care împodobesc cămășile, împreună cu nasturii și găitanele de argint aurit sporesc impresia de bogăție. Unii dintre ei subliniază portul podoabelor de aur, lanțuri, medalioane, inele etc. de către boierime, iar alții accentuează faptul că în Moldova se respectă mai mult costumele tradiționale, înfrurirea turcească fiind mai slabă decât în Țara Românească⁶. Lista averii lui Petru Cercel, domnitorul fugar în Transilvania, trecând munții cu care pline de obiecte, însumând 100 000 de florini, este elocventă pentru cantitatea, varietatea și valoarea veșmintelor și podoabelor unui principe la sfârșitul secolului al XVI-lea⁷.

O descriere mai dezvoltată care le sintetizează pe cele anterioare, corespunzând totodată într-o largă măsură realității, se datorește arhiepiscopului catolic Bandini⁸ care în vremea lui Vasile Lupu, în anul 1646, străbate întreaga Moldovă, cunoscând deaproape atât viața și moravurile curții, cât și atmosfera și aspectul târgurilor. Și acest călător remarcă nota răsăriteană a costumului moldovenesc: „... hainele le poartă moldovenii după moda turcească, lungi până în călcie ca și celelalte națiuni orientale”. Haina de deasupra sau „toga” cu mâneci lungi este în uz comun. Blănuri din piei de zibelină sînt uzitate de nobili și chiar de negustori. El subliniază, de asemenea, folosirea frecventă a mătăsii și a materialelor scumpe. Veșmintele sînt împodobite cu „butoni de aur și de argint strălucitori [la piept și brațe]. Portul obiectelor de podoabă este rezervat mai ales femeilor, iar bărbații au numai

¹ FRANCESCO DELLA VALLE, originar din Padova, a participat ca însoțitor al lui Aloisio Gritti în luptele din Transilvania în anii 1532–1534, descriind cu acest prilej și unele lucruri din Țara Românească. El spune că locuitorii din această țară „se îmbracă cu haine lungi, purtînd pe cap pălării după moda croată”. *Călători străini*, I, p. 322.

² IORGA, *Les premières relations entre l'Angleterre et les pays roumains du Danube (1472–1611)*, în *Mélange Bémont*, Paris, 1913, pp. 565–567; John Newberie, care trece prin Iași la 1582, afirmă că „femeile umblă aici cu rochii turcești și cu turbane mari cu două-trei discuri, împodobite cu pietre de fiecare parte a turbanului lor și rochiile lor împodobite jos în față, iarăși cu asemenea pietre...”; vezi descrierea mai dezvoltată în *Călători străini*, vol. II, p. 515.

³ PASCU, *Petru Cercel*, p. 130; Francisco Sivori remarcă portul femeilor „aproape după moda turcească cu rochii lungi și fuste, iar pe cap broboadele de bumbac alb”. El menționează eleganța costumului bărbătesc, format dintr-o haină lungă, mai luxoașă decât a polonezilor și ungurilor.

⁴ Giorgio Tomasi, secretarul particular al lui Sigismund Báthory, la 1596 descrie costumele bărbaților deosebit de al ungurilor. Aceștia poartă două mantii lungi și pălării înalte și mari, fără margine, peste părul pe care-l lasă să crească lung (TOMASI, *Delle guerre et rivolgimenti del regno d'Ungharia et della Transilvania*, Venezia, 1622, p. 74).

⁵ Alessandro Guagnini, trecînd prin Moldova pe la 1564–1568, lasă unele note interesante cu privire la originea latină a românilor și caracterul latin al limbii, spunînd că românii: „... folosesc un veșmînt prelung și amplu (poartă) capul ras...” (MARINESCU, *A propos d'une biographie de Jacques Basilicos l'Héraclide, récemment découverte*, în *Mélanges d'Histoire générale*, București, III, 1938, p. 416); vezi și *Călători străini*, vol. II, p. 300.

⁶ Vezi relatarea lui Verancisc în *Călători străini*, I, p. 407: „Muntenii nu au nici un fel de regulă în privința îmbrăcămîntei și a armelor; pe toate acestea le au la fel cu turcii din cauza unor obiceiuri comune...”. Vorbind de moldoveni, afirmă că „la îmbrăcămîntă nu se aseamănă, căci muntenii au căzut aproape de tot și la obiceiurile și la portul turcilor, pe cînd moldovenii țin morțiș la portul lor și oricine dintre ei care ar adopta de la turci sau de la oricare alt neam vreo parte a portului sau a armelor lor sau orice alt lucru de acest fel, este pedepsit cu moartea...” (*ibidem*, p. 405).

⁷ HURMUZAKI, III, 1, pp. 90–91.

⁸ URECHE, *Codex Bandinus*, p. 135 (310–311 textul latin).

inele. Caracterul oriental — turcesc — este remarcat și de italianul Del Chiaro secretarul particular al lui Constantin Brîncoveanu, care trăiește la curtea acestui principe, cunoscînd îndeaproape viața și obiceiurile Țării Românești¹.

Pentru veacurile XV—XVII, documentele de bază sînt chiar costumele păstrate, împreună cu materialele arheologice. Dar și în acest caz ne apare dominant aspectul costumului de curte, din pricină că veșmintele de înmormîntare sînt aceleași cu cele reprezentate, în împrejurări solemne, în pictura bisericilor, iar materialele scumpe — mătasea și firul — sînt singurele a căror rezistență peste veacuri le-a asigurat conservarea în tezaurele mănăstirilor sau în morminte. Descoperirea unui număr de veșminte întregi din secolele XV—XVII a dus pe de o parte, la cunoașterea diferențelor tipuri de îmbrăcăminte și pe de altă parte, la identificarea costumului în ansamblu. De asemenea, s-a putut determina unele particularități ale croielilor și materialelor, în decurs de trei veacuri. În această lungă perioadă se disting două etape clare, și anume: prima cuprinde tot veacul al XV-lea, continuîndu-se pînă spre mijlocul celui următor, iar a doua durează către sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea.

În Moldova, cel mai bine cunoscut este costumele din vremea lui Alexandru cel Bun. Documentele de artă din această primă etapă a istoriei Moldovei sînt reduse numeric, dar importante prin faptul că luminează dintr-o dată izvoarele către care trebuie să ne îndreptăm pentru a înțelege aspectul îmbrăcămînții din acea vreme. În picturile murale reprezentînd pe Alexandru cel Bun cu doamna și curtea sa, costumele lor este bizantin, similar cu cel de la curtea Paleologilor. Granața, mantia grea de țesătură de aur, strălucind de perle și pietre prețioase, cu mînele largi, care cad pînă la glezne caracterizează acest veșmînt de moștenire imperială. Astfel este zugrăvit Alexandru cel Bun în scena aducerii moaștelor din paraclisul mănăstirii Bistrița, la Voroneț, Sucevița, ca și în biserica episcopală din Roman². Ștefan cel Mare și urmașii săi pînă la Alexandru Lăpușneanu, reprezentați ca donatori în picturile murale, broderii și miniaturi, poartă același costum de ceremonie de tradiție bizantină. El se compune dintr-o mantie lungă de brocart — granața bizantină — care cade rigid pînă la glezne, tivită cu broderie bogată de aur. În cele mai multe cazuri, doamnele, ca și boierimea poartă, spre deosebire de domni, în locul granaței, caftanul caracterizat prin croiala mînele lungi și strîmte, așezate decorativ, spre spate. Aceste două veșminte de ceremonie, obișnuit îmblănite cu blănuri scumpe, erau îmbrăcate peste o tunică de mătase lungă, închisă cu nasturi pe piept pînă în talie, și cămașă de pînză sau mătase brodată la mînele și guler. Costumele femeilor și al bărbaților este identic sub raportul croielii. Nota deosebită o constituie broderia cămașii și podoabele capului. Găteli formate din lungi șiraguri de mărgăritare și pietre prețioase îmbrăcate în aur, prinse cu verigi fine încadrează chipul doamnelor și jupanitelor întocmai ca al împăraștelor bizantine.

LXXXIV

¹ DEL CHIARO, pp. 19—20: „Îmbrăcămîntea valahilor e aceeași ca și a turcilor, exceptînd căciula în formă poloneză, adică avînd în jurul ei o bandă din blană de astrahan, de 4 degete lățime, ce se importă din Rusia, iar cele mai scumpe sînt purtate de boieri”.

² În pridvorul bisericii episcopale de la Roman aceeași scenă, tratată dezvoltat, este zugrăvită pe peretele de vest. Pictura din secolul al XVI-lea, a fost restaurată în secolul trecut (ȘTEFĂNESCU, *Bucovine et Moldavie*, p. 136; IDEM, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie, Nouvelles recherches*, Paris, 1932, pl. 46, album).

Costumul bărbălesc. Cămașa. Până astăzi, cea mai importantă piesă a portului popular românesc prin bogăția ornamentației cusute este cămașa, care a deținut același rol, de-a lungul epocii feudale, în costumul de curte, ca și în cel al țirgoveților și boierimii mărunte. Termenul de cămașă îl întâlnim în izvoarele românești de la sfârșitul secolului al XVI-lea. Într-o danie făcută la Birlad la 2 august 1591, și întărită de pîrgarii țirgului, sînt cuprinse pe lingă vite și pămînt „leancă cu 24 nasturi și o cămașă chindisită (adică brodată) cu mătăsă...”¹. Trei ani mai tîrziu, în inventarul averii lăsate de Petru Șchiopul fiului său Ștefan, constituind unul dintre cele mai importante izvoare în limba română iuterisind istoria costumului, printre alte veșminte prețioase sînt înșiruite și „... 4 chemeș roș”². Cămașa obișnuită, simplă, era făcută din in sau cînepă³, lucrată în gospodărie sau în casele boierești⁴, avînd o lățime de trei sferturi dintr-un cot. Dar boierimea își făcea, desigur, cămășile luxoase din pînză de import⁵ săsească, lituană sau germană și din mătase⁶. Prin croială și broderie, cămașa purtată de domnii și boierimea din țările române avea un caracter original, local, deoarece într-un inventar al lucrurilor boierului moldovean Caraman Aga, reținute în Transilvania, apare denumirea de „cămașă românească”⁷.

Faptul că în toate mormintele cercetate cămășile nu s-au păstrat de fel, prezentîndu-se din pricina materialului perisabil — în sau cînepă — sub forma unei pulberi fine, negre, face ca croiala lor să fie dedusă ipotetic, pe baza unor indicii date de poziția nasturilor, a cheiței de fir și a celorlalte elemente brodate: gulere, piepți, manșete. Imaginile costumului păstrate în picturile murale folosesc într-o mare măsură la reconstituire (fig. 31).

În mormintele de la Bistrița, Putna, Suceava, Snagov, Voroneț și Dragomirna, s-au găsit atît gulerele și piepții brodați, cît și cheița de fir care servește la înnădirea foilor de pînză și mici colțișori tot din fir, lucrați cu acul, care mărginesc răscoiala gîtului sau gulerele cămășilor. Legînd aceste fragmente de imaginile pictate în tablourile votive și în miniaturi, considerăm că croiala cămășii medievale românești era similară cu a celei populare de azi. Cămașa era lungă, făcută din patru foi de pînză, prinse cu cheiță, din fir de argint aurit lucrată cu acul. Aceeași cheiță, la cămașa țărănească de azi, este făcută dintr-un fir de in sau cînepă bine răsucit, rezistent. Cămășile au mîneca dreaptă, nerăscoită, strînsă în partea de jos de o manșetă. Fiînd purtate direct pe corp ele trebuiau spălate des, de aceea ornamentația cu fir împodobește numai pe cele luxoase, folosite la costumele de cere-

¹ D. I. R. Moldova sec. XVI, IV, p. 33; V, pp. 103—104.

² HURMUZAKI, XI, pp. 395—399.

³ BOGDAN, *Cronicle*, p. 210, episodul din *Povestiri despre Dracula voievod*; resturile carbonizate găsite în mormintele de la Suceava sînt de pînză de in sau cînepă; de asemenea, fragmentele cămășii lui Alexandru cel Bun de la Bistrița sînt din in.

⁴ DEL CHIARO, *op. cit.*, p. 25 „... din pînză lucrată, care e îngustă de trei sferturi de cot, se fac cămăși, care se poartă lungi pînă la pămînt și sînt brodate cu flori de mătase”.

⁵ Pentru aceste pînzeturi, vezi capitolul privind țesăturile de import.

⁶ În unele portrete murale (cele de la biserica episcopală din Argeș și cele de la Voroneț, Pătrăuți, Dobrovăț etc.), gulerul și o parte din pieptul cămășii, atît cît se vede sub mantie, sînt roșii — așa cum se menționează de altfel și în inventarul lucrurilor lui Ștefan, fiul lui Petru Șchiopul, din 1594. Existau deci cămăși de mătase roșie folosite pentru costumele de ceremonie; în unele cazuri puteau fi de mătase roșie numai părțile brodate care se văd de sub mantie.

⁷ VERESS, III, pp. 264—267, nr. 174: „... 35 nasturi de argint, de pus la guler de cămașă românească”.

monie. Izvoarele scrise menționează cămășile brodate cu fir¹ și perle, cu un preț mult mai ridicat față de cele simple. La începutul secolului al XVII-lea cele obișnuite erau apreciate la 90 și 135 de aspri, iar cele cusute cu fir la 1 400 de aspri² deci de circa zece ori mai mult.

Dispoziția broderiei era aceeași cu a cămășilor populare de azi. Se brodau gulerele, uneori chiar piepții sau gura cămășii și mânecile, în partea de jos, la încheietura mîinii. Gulerul era drept, lipit pe gît sau răsfrînt, lat de 3—4 cm, brodat în întregime cu fir de argint aurit și mătase, închis în față cu trei pînă la cinci nasturi metalici de formă globulară. Astfel de gulere au fost găsite în mormintele cercetate la Suceava³ și în mormintele domnești de la Putna⁴. Printre fragmentele de la Putna descoperite acum mai bine de un veac (1856), în mormîntul lui Bogdan al III-lea s-a găsit un guler asemănător cu cele de la Suceava. Lat de 8 cm, este brodat în întregime cu fir și mătase roșie pe un fond de mătase roșie, întărită cu un suport din pînză de in, fiind mărginit cu o împletitură de mătase roșie, groasă, răsucită, denumită în tehnica populară beinel. În față era închis cu trei nasturi globulari de argint aurit. Aparținînd unei cămăși domnești de un lux deosebit, gulerul acesta este împodobit cu perle mărunte. Ornamentația brodată formează romburi și triunghiuri dispuse regulat pe toată lungimea gulerului. O mare cantitate de fir și mătase, detașată, de suport, într-o stare care face imposibilă reconstituirea motivelor, a aparținut probabil broderiei de la gura cămășii. Unele cămăși se închideau după moda poloneză și ucraineană, într-o parte, pe umăr. În cîteva dintre mormintele de la Suceava s-au găsit nasturi așezați pe umăr⁵, iar în mormîntul vornicului Gligorcea de la Voro-

¹ VERESS, III, pp. 264—267, între lucrurile boierului moldovean Caraman Aga, la 1592, este trecută „o cămașă bărbătească cusută”; IDEM, VII, p. 309, într-o listă de veșminte furate la 1604 sînt enumerate „trei cămăși de vâl (pînză) pentru bărbați, una împodobită cu aur și mărgăritare”; IORGA, *Documente relative la Brîncoveanu*, București, p. 56, la 24. III. 1714, Constantin Brîncoveanu, bătînd amenințarea turcească, trimite la Brașov prin omul său Manu Apostol, spre a fi salvate, o serie de obiecte importante de casă, printre care, în afară de numeroase obiecte de argint, stofe și covoare persane, oglinzi venețiene etc., este specificată și „lenjerie bătută cu aur”.

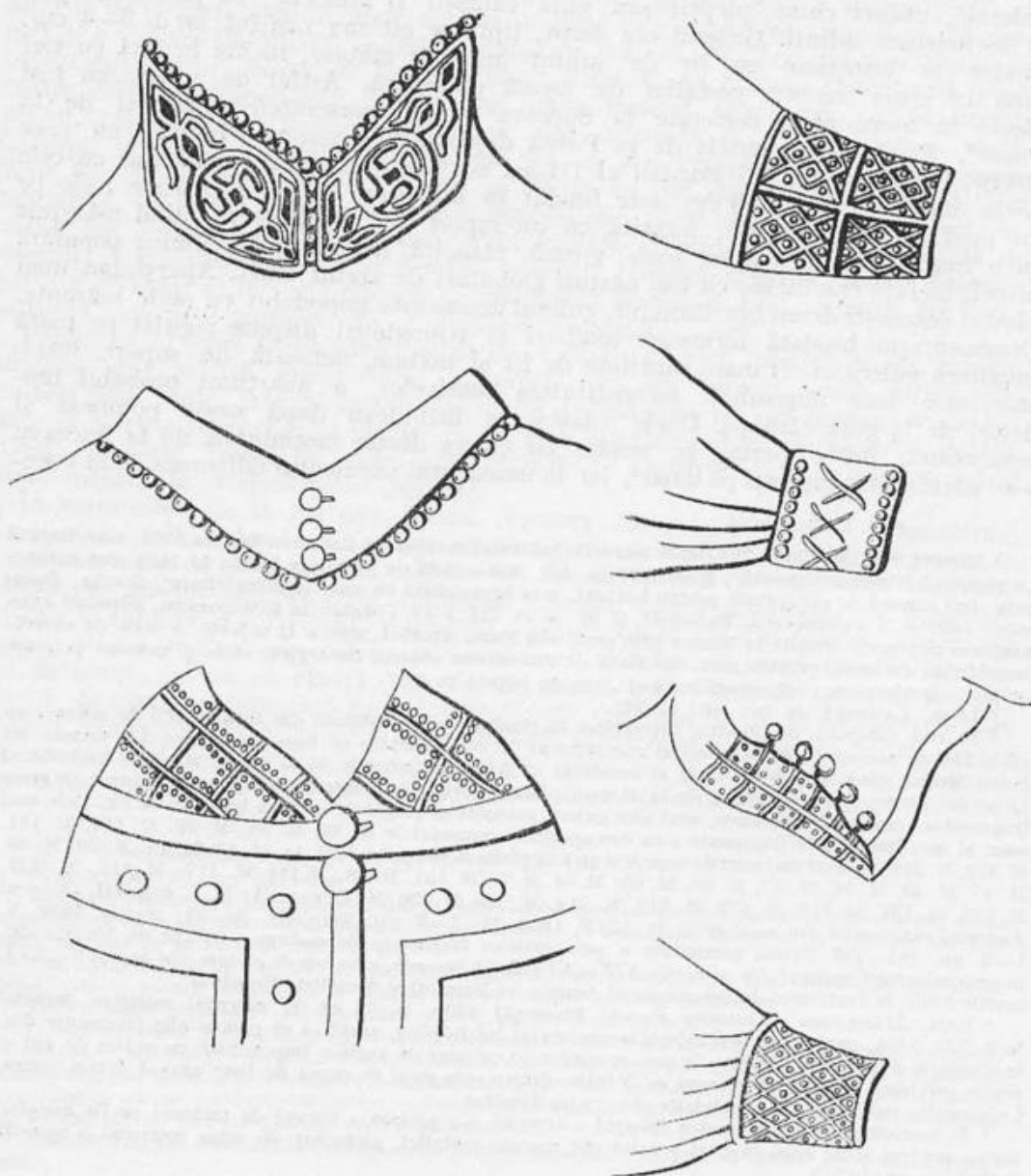
² LEHR, *Comerțul*, în loc. cit., p. 241.

³ În trei campanii de săpături întreprinse la cimitirul de pe platoul din fața cetății de scaun s-au găsit 238 de morminte de la sfîrșitul secolului al XIV-lea (datate pe baza monedelor din vremea lui Petru Mușat) pînă în primul sfert al secolului al XVI-lea (monede de la regele maghiar Ludovic al II-lea cel Tânăr, mort în bătălia de la Mohaci). Într-o serie din aceste morminte s-au păstrat în stare fragmentară resturi de veșminte, mai ales gulere, manșete și piepți de cămăși brodate cu fir. Cele mai mari și mai importante fragmente s-au descoperit în mormintele M. 48, M. 56, M. 59, M. 114, M. 141, M. 216, M. 219. Resturi mai mici de veșminte au fost găsite în mormintele M. 11, M. 13, M. 15, M. 20, M. 46, M. 47, M. 49, M. 54, M. 57, M. 60, M. 65; M. 66, M. 70, M. 103, M. 108, M. 111, M. 112, M. 115, M. 121, M. 125, M. 126, M. 162, M. 172, M. 212, M. 214, M. 235, M. 236, M. I., cap. II; M. I. cap. III, IV; vezi *Raportul săpăturilor din anul 1952*, în SCIV, 1953, IV, 1—2, pp. 356—364, fig. 21; *ibidem*, 1954, V, 1—2, pp. 285—289. Prima prezentare a principalelor fragmente de costum s-a făcut de NICOLESCU, în comunicarea: *Cimitirul din veacurile XIV—XVI de la Suceava, elemente de costum din sec. XV—XVI*, martie 1955, la Institutul de arheologie al Academiei Republicii Socialiste România.

⁴ DAN, *Mănăstirea și comuna Putna*, București, 1905, p. 43, nr. 3; raportul austriac încheiat la 2. XII. 1856, cu prilejul deschiderii mormîntului lui Bogdan, arată că se găseau aici fragmente dintr-o mantie domnească, o pafta de aur cu cordon, o coroană de catifea împodobită cu aplice de aur și pietre prețioase colorate, împreună cu 3 inele, dintre care unul cu capul de bour gravat într-o camee. Cu excepția gulerului, toate celelalte obiecte au dispărut.

⁵ În mormîntul 216, în partea dreaptă a capului, s-a păstrat o bucată de țesătură cu fir metalic, iar pe umărul stîng erau înșirați regulat opt nasturi metalici, globulari; în mina mortului o monedă datînd din anul 1519.

Fig. 31 Detalii de gulere și manșete brodate în costumul moldovenesc din secolul al XV-lea.

net¹, linia urmărită de cheița de fir care uneau foile cămășii și colțișorii care conturau din cămașa indică aceeași croială. Mînecuțele — cel mai bine păstrate — s-au descoperit în mormîntul lui Alexandru cel Bun de la Bistrița și într-un mormînt de copil de la Suceava² (fig. 32). Ele sînt lucrate la fel ca și gulerul și ornamentele cu motive geometrice, compuse din stele și romburi cu cîrlige, îmbinate cu zigzaguri și triunghiuri. Broderia împodobește manșetele și gulerul cămășii, așa cum se vede în picturile murale din secolele XV—XVII. În tablourile votive, mînecele cămășii sînt strînse cu o manșetă brodată, lată de 4—8 cm. Gulerul se răsfrînge pe deasupra antierului. În genere, pictorii schițează cîteva romburi, zigzaguri și triunghiuri, marcate din loc în loc cu puncte albe, pentru a sugera broderia cu mîrgăritare. Alteori, perlele sînt cusute doar pe marginea gulerului, iar zugravul le-a reprezentat numai pe acestea, eliminînd desenul broderiei (de exemplu, la Pătrăuți, Voroneț, Dobrovăț sînt redată guler de acest gen). Un zugrav iubitor de amănunte a reprodus cu multă exactitate broderia gulerului, care apare în costumele purtate de logofătul Tăutu în biserica de la Bălinești³ (fig. 33). La Sucevița, pe gulerul cămășii unuia dintre fiii lui Ieremia Movilă este redată schematic broderia colorată. În bolnița Coziei, ispravnicul construcției, boierul Stroie, poartă o cămașă albă, cu gulerul cusut cu flori mărune, colorate. Broderia împodobește uneori chiar piepții și gura cămășii, așa cum reiese din fragmentele găsite în mormîntul lui Alexandru cel Bun de la mănăstirea Bistrița. Într-un mormînt de la Suceava s-au descoperit piepții brodați ai unei cămășii, tiviti cu șnur de mătase, din care se formau și cheotorile. Gura cămășii era închisă cu nasturi de argint aurit⁴. Pe mătase vișinie, dublată de pînză,

LXXXVII

LXXXVIII

LXXXIX

¹ În luna iulie 1964, cu ocazia lucrărilor de restaurare a mănăstirii Voroneț, pentru cercetarea nivelului de calcare s-a înlăturat vechiul paviment de lespezi, dezvelindu-se mormîntul vornicului Gligorcea, care a fost găsit intact. Dezvelirea mormîntului a fost făcută sub conducerea lui R. Heitel, arheolog la Direcția monumentelor istorice. Identificarea celui mort s-a făcut pe baza pietrei cu inscripție din anul 1600, pusă de jupanul Aghelina soțului său pan Gligorcea (KOZAK, *Inschriften aus der Bukowina*, I. Teil, Wien, 1903, p. 207, fig. 27), și a inelului sigilar găsit în mormînt. În cavou s-au păstrat scindurile sicriului, pe fundul cărui era așternut un prețios covor oriental, împăturit în patru; peste sicriu era întinsă o bucată de mătase italiană, iar peste trupul mortului un giulgiu pictat; în interior s-au găsit, cu unele mici alterări, toate piesele de costum, cu excepția rufăriei de corp și a încălțămîntei. La căpătîi era așezată o pernă de mătase, umplută cu plante, la rîndul ei pictată cu motive simbolice. Toate aceste materiale au fost transportate la Muzeul de artă al Republicii Socialiste România, unde s-a procedat mai întîi la curățirea lor, apoi s-au consolidat pe un suport de terilen, cu ajutorul a doi specialiști din R. P. Polonă.

² În mormîntul-cavou 56 de la Suceava, aparținînd unui copil de 7—8 ani, s-au găsit două mînecuțe lungi de 22 cm (desfăcute) și late de 3,5 cm din care se mai păstrau doar broderia și o parte din fondul de mătase vișinie; suportul de pînză era carbonizat. Din mormîntul lui Alexandru cel Bun de la Bistrița s-au scos două mînecuțe lungi de 18 cm și late de 6 cm, mărginite cu un șnur de mătase roșie și un lînțisor de fir, cu ocazia desfacerii mormîntelor domnești, la împlinirea a 500 de ani de la moartea domnitorului. Toate aceste obiecte se păstrează în micul muzeu de la etajul casei domnești, din cadrul mănăstirii. Pentru împrejurările în care s-au făcut aceste cercetări, vezi procesul-verbal încheiat la 15. VIII. 1932, semnat de Virgil Drăghiceanu, publicat de MREJERU și CARAZA, în broșura *Mănăstirea Bistrița*, Piatra Neamț, 1932, pp. 14—16.

³ ȘTEFĂNESCU, *Eglise de Bălinești*, p. 31, fig. 20.

⁴ În mormîntul 114 s-a găsit un fragment dintr-un piept tivit cu șnur formînd cheotori; în mormîntul M. 111, un fragment de broderie de pe piept; în mormîntul M. 48, fragmente dintr-un piept tivit cu șnur; în mormîntul M. 59, datat cu moneda din timpul lui Matei Corvin, s-au păstrat piepții unei cămășii brodate; vezi *Raportul săpăturilor de la Suceava*, în *SCIV*, 1953, IV, 1—2, p. 363, fig. 26, nr. 3; NICOLESCU, *Costumul*, în *loc. cit.*, 1957, IV, 3—4, pp. 110—111, fig. 7. Cu prilejul unei săpături de salvare, la intrarea orașului Suceava, pe un bot de deal, unde fusese o biserică aparținînd unei comunități catolice, s-a descoperit un cîmîntir din secolul XV—XVI. În unele mormînte s-au scos mici fragmente de broderie de fir, similare cu cele din cîmîntirul de pe platoul din fața cetății de scaun.

Fig. 32. Manșetă brodată pe mătase cu fir, găsită în mormintul unui copil din cimitirul de la Suceava. Mijlocul secolului al XV-lea.

sînt brodate motive meandrice în fir și mătase roșie, răsucită. Cu prilejul unor cercetări mai vechi ale mormintelor din biserica mănăstirii Snagov, s-au găsit și resturi importante de îmbrăcăminte, între care pieptul brodat al unei cămăși, gulerul care se închidea pe gît cu doi nasturi globulari și cele două manșete prinse cu același gen de nasturi¹.

„Mina” aceasta de materiale, sărace ca varietate și puțin cuprinzătoare cantitativ, a dobîndit relief și înțeles, raportată la imaginile oferite de cercetarea picturilor murale, miniaturilor și broderiilor. Ele au întregit în chip fericit cunoștințele de amănunt privind costumul moldovenesc de curte, aruncînd unele lumini și asupra îmbrăcămintei slujitorimii mărunte din preajma cetății. Broderiile aflate în mormintele de la Bistrița și Suceava sînt lucrate în chipul broderiilor moldovenești din secolele XV și XVI, folosite în biserică. Acestea au drept fond țesături de mătase căptușită cu pînză de cîneapă sau de in. Pentru a căpăta relief, motivele ornamentale, trupurile drapate și arhitecturile se brodau pe un fond special, creat din fir gros de bumbac, pe deasupra căruia se fixau firele metalice de argint aurit, cu mătăsuri colorate, prin puncte pășite. Artiștii îmbinau cu multă măiestrie punctele variate de mătase pentru a fixa firul metalic, realizînd astfel draperiile care înveșmîntează trupurile și arhitecturile. Astfel se obțineau volumele, variațiile de relief, uneori chiar de perspectivă și mai ales jocurile de lumină. Dar nu numai tehnica leagă broderia cămășilor de marea familie a celorlalte broderii existente în Moldova și Țara Românească. Studiul motivelor întîlnite în broderiile descoperite

¹ ROSETTI, *Săpăturile arheologice de la Snagov, I*, în „Publicațiile Muzeului Municipiului București”, București 1935, 2, pp. 41 — 42, mormîntul XXII, fig. 74, p. 43; fragmentele nu se mai păstrează.

Fig. 33. Detaliul costumului logofătului Tăutu de la Bălinești, gulerul brodat al cămășii.

la Suceava și Bistrița contribuie la încadrarea lor în tradiția artistică a atelierelor locale. Pe toate aceste broderii apar motive geometrice: meandru, zigzagul, entrelacul, tresa, romb, steaua etc., întocmai ca pe epitrahilele dăruite de Ștefan cel Mare mănăstirilor Putna¹ și Voroneț².

XC—XCI

Valoarea materialelor — firul de aur și mărgăritarele — folosite în broderia cămășilor făcea posibilă existența lor într-un număr relativ restrâns, atât în zestre bărbatilor cât și a femeilor, așa cum rezultă și din cercetarea listelor de obiecte de îmbrăcăminte. În aceste inventare sînt menționate gulerile și manșetele lucrate separat, care se aplicau, desigur, la cămășile simple³. În unele zone

¹ Epitrahilul de la Putna, cu portretul lui Ștefan cel Mare și al fiului său Alexandru, este decorat la capete cu motive similare cu cele întîlnite în ornamentația cămășilor. De asemenea, benzile care despart scenele sînt împodobite cu motive de aceeași origine sau cu vreji și palmete (ȘTEFĂNESCU, *Broderiile de stil bizantin și moldovenesc din timpul lui Ștefan cel Mare*, în vol. „Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare”, București, 1964, fig. 4).

² Epitrahilul de la Voroneț, asemănător ca ornamentație, nu mai există astăzi în colecțiile românești; este reprodus după o fotografie din colecția de stampe a Academiei Republicii Socialiste România, de TURDEANU, *La broderie religieuse en Roumanie. Les étoles des XVe et XVIe siècles*, în „Buletinul Institutului român din Sofia”, 1941, I, pl. VI.

³ VERESS, I, pp. 282—283, între lucrurile văduvei lui Pătrașcu cel Bun apare „un guler cu mărgăritare, cu năsturași de argint”, în același inventar este trecut și „un guler de taftă cu mărgăritare”, valorind 20 de florini, „un guler cu nasturi al fiului lui Benghe a lui Hamza, 5 florini”, „donă gulere 7 florini”; IDEM, II, p. 81, între lucrurile doamnei Zamfira, fiica lui Moise vodă, apar „doi pumnăși cu mărgăritare”.

ale țării, de exemplu în Banat, se mai folosesc și azi gulerile brodate cu fir, separate, care se atașează la o cămașă simplă. De asemenea în Țara Oașului, Maramureș și Făgăraș se poartă manșetele late, denumite pumnași, cusute separat și aplicate cămășii.

Pe baza materialelor găsite în morminte și a analizei picturilor murale, trebuie subliniată bogăția de broderie a cămășilor mai ales în Moldova. În Țara Românească, în portretele reprezentate în picturile murale, gulerile de culoare roșie sau albă sînt în genere simple, doar tivite cu perle și răsfrînte peste gulerul anteriorului¹.

*Tunica lungă sau anteriorul*². Peste cămașă se purta o tunică lungă ca o rochie, despre a cărei croială știm unele amănunte, mai ales din secolele XVI—XVII. Această piesă de îmbrăcăminte este amintită în secolul al XVII-lea, cu numele de anterior sau antereu³. Ea se făcea, obișnuit, din mătase. Cu unele mici variații își menține aceeași croială la bărbați și la femei, pînă la începutul secolului al XIX-lea, cînd se mai purta încă. Din veacul al XV-lea și prima jumătate a secolului al XVI-lea nu s-a păstrat nici un exemplar, iar în imaginea costumului din picturile murale, în mod obișnuit, este acoperit cu mantia de ceremonie pusă de deasupra. În mod excepțional, anteriorul din această vreme apare în Țara Românească în costumele ultimilor doi fii ai lui Neagoe Basarab, în pictura murală din biserica episcopală de la Argeș. Este asemenea unei rochii lungi, largă la poale, închisă în față pînă în talie cu nasturi globulari; mînecele sînt strîmte, terminate cu manșete, iar în jurul gîtului, un guler lat brodat, din alt material, pare să fie liber, detașabil. În icoana de la Ostrov⁴, reprezentînd pe Teodosie mort în brațele mamei sale, principele poartă sub caftan un anterior similar de mătase roșie. De la sfîrșitul veacului al XVI-lea s-a păstrat un anterior intact în mormîntul vornicului Gligorcea din biserica mănăstirii Voroneț, dintr-o mătase broșată cu fir, de tipul kamhalei orientale (fig. 34). Unele fragmente de veșminte din tezaurul mănăstirilor Putna, Sucevița, Secu, descrise în capitolul privind țesăturile importate din Imperiul otoman, au folosit în marea lor majoritate pentru confecționarea anteriorilor. Croiala lor este tot orientală și se regăsește în forme apropiate în veșmintele turcești din aceeași vreme. Ceea ce caracterizează această piesă de îmbrăcăminte este linia strînsă în talie în raport cu lărgimea poalelor, dată de cei doi cîini triunghiu-lari adăugați de o parte și de alta a fețelor și spatelui. Croiala mîneclor dă o oarecare varietate acestui tip de veșmînt oriental, care se menține în costumele româ-nesc de-a lungul epocii feudale pînă către mijlocul secolului al XIX-lea. Obișnuit, mînecele nerăscoite sînt strîmte pe braț, mai rar apar mîneci largi și scurte pînă

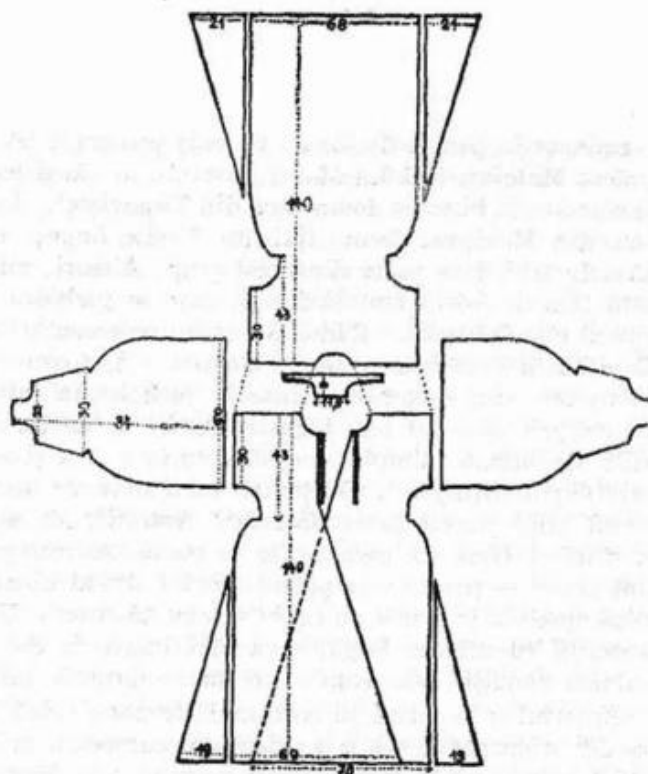
¹ Portretele murale din biserica episcopală de la Argeș, bolnița Coziei etc.

² ȘAINEANU, *Influența orientală*, pp. 20—22, definește anteriorul ca o haină lungă pusă peste cămașă, deasupra încingîndu-se cu brîul sau taclitul; peste el se purta giubeana. Termenul există în limba greacă și în slavă *antaria*. La aromânii din Macedonia, *anteriorul* sau *andriul* este o cămașă lungă, vîrgată, de bumbac, încinsă cu șerpar, peste care se purta o manta de postav sau o blană.

³ POPESCU, *Istoriile domnilor Țării Românești*, I, p. 406, Stroe Leurdeanu este dus să fie călugărit la Snagov „numai cu antirîul și cu nădragii”; *ibidem*, II, p. 301, Stoico paharnicul pune o scrisoare „în pozănariul anteriorului”.

⁴ Veșminte turcești de copii cu o croială asemănătoare, din secolul al XVI-lea, se păstrează în Muzeul „Victoria și Albert” din Londra (WACE, *Brief Guide to Turkish Woven Fabrics*, p. 21, fig. 12—13, nr. 753—1884 și 759—1884) și în Muzeul Topkapı-Seray din Istanbul (TAHSIN ÖZ, *Turkish Textiles*, pl. XXIV, nr. 3432; pl. XXXII, nr. 4496). Toate aceste exemple se situează în veacul al XVI-lea (ARSEVEN, *Arts turcs*, p. 235, fig. 543, din secolul al XVII-lea).

Fig. 34. Schema croielii anteriului de la mănăstirea Voroneț (jud. Suceava), găsit în mormântul vornicului Gligorcea. Sfârșitul secolului al XVI-lea.

la cot, care lasă liberă cămașa. Alteori — ca la anteriul de la Voroneț — croiala mîneții prezintă unele particularități, fiind largă sus, iar de la cot mai strîmtă și prinsă de-a lungul antebrațului cu copci metalice. În jurul gîtului acest anterior are o bentiță îngustă, tighelată, mai lată la spate. Alte anteriorie au gulerile răsfrînte. Nasturii care prind anteriorul pînă în talie sînt metalici sau din fir de mătase împletit cu fir de argint aurit, asemănător împletiturii populare denumite brînel. Din același material sînt făcute cheotorile și găitanele de pe piepții anteriorului. Pe dos veșmîntul era căptușit cu o pînză de in sau bumbac, iar pe poale și de-a lungul fețelor cu o bandă de mătase lată de 25 cm, formînd o placă în spate. În dreptul șoldurilor sînt două despicături pentru hanger și pumnal, alte două mai jos sînt pentru buzunare¹. În portretul de manieră occidentală reprezentînd pe Ștefan, fiul lui Petru Șchiopul², în atitudinea unui principe de Renaștere, apare clar un anterior de tipul celui de la Voroneț. Tînărul moștenitor la tronul Moldovei, pribegit prin Tirol, își ține mina stîngă pe sabie, iar caftanul de ceremonie de deasupra este dat pe spate, lăsînd astfel liber veșmîntul dedesubt. Pe masa de care se sprijină, este așezată cuca.

XCVI

În aceeași vreme apar însă o serie de alte variante ale anteriorului, diferențele lor fiind create mai ales de croiala mînețelor. Cele mai obișnuite și mai des întîlnite anteriorie în portretele murale, broderii și miniaturi au mînețele lungi și strîmte,

¹ ȘTEFĂNESCU, *Valachie et Transylvanie*, album, pl. 81, portretele donatorilor din biserica Brădești Bătrîni (jud. Dolj).

² IORGA, *Portretele*, pl. 66; Tabloul se găsește la castelul Ambras din Tirol, în Austria.

terminate în partea de jos cu un colț prelungit pe mână. Anteriuul cu care era îmbrăcat Mateiaș, fiul lui Matei Basarab, al cărui mormînt a fost recent descoperit și cercetat în biserica domnească din Tîrgoviște¹, similar cu cel al contemporanului său din Moldova, Ioan, fiul lui Vasile Lupu, reprodus în portretul brodat la Trei Ierarhi, face parte din acest grup. Alteori, mînecele sînt terminate cu o manșetă lată de 8—10 cm, răsfrîntă, care se închidea cu nasturi, de exemplu în costumul marelui spătar Radu Buzescu, reprezentat la Călușu², sau în portretul lui Constantin Brîncoveanu, de la Govora³. Așa cum apar uneori în tablourile votive, manșetele sînt separate, prinse la încheietura mîinii, întocmai ca cele ale costumului preoțesc, dar mai înguste. Astfel de mînecețe brodate sînt purtate la anteriuile de mătase simplă, sugerînd prin forma și ornamentația lor asemănarea cu mînecețele liturgice⁴. Obîșnuit, manșetele au aceeași culoare cu gulerul cămășii și cu brîul purtat peste anteriu⁵. Anteriuile de acest tip au un guler încheiat cu nasturi și tivit cu perle, care se purta răsfrînt peste gulerul cămășii⁶. Mînecele anteriuului — pentru a se putea îmbrăca avînd libertate la mișcări — erau despicate pînă spre cot și prinse cu copci sau cu năsturei⁷. Un alt tip, mai rar întîlnit, este anteriuul cu mîneca largă, ceva mai lungă de cot, lăsînd să se vadă pe dedesubt mîneca cămășii, așa cum apare în miniaturile tetraevangelului de la Sucevița⁸.

XCVII

Anteriuul se menține în costumul românesc încă lungă vreme, pînă la înlocuirea modei orientale cu cea a occidentului european, proces care se petrece pe la mijlocul secolului al XIX-lea. Acest veșmînt este purtat deopotrivă de marea boierime ca și de boiernașii de țară și tîrgoveți⁹, fiind făcut din mătăsuri în dungi, zise de Bursa, care se produceau în realitate în diferite centre ale Imperiului otoman și erau frecvent răspîndite în tot sud-estul Europei. În aceeași vreme, anteriuul este un veșmînt folosit curent și de femei, fiind purtat peste o rochie de mătase subțire pînă către mijlocul secolului al XIX-lea¹⁰. Termenul de anteriu desemnează în

XCVIII

¹ În anul 1965, cu ocazia lucrărilor de restaurare și readucere la nivelul inițial a pavimentului din biserica domnească de la Tîrgoviște, s-a descoperit mormîntul lui Mateiaș, fiul lui Matei Basarab, răvășit, probabil, în timpul mișcării seimenilor. În stare fragmentară se păstrau încă anteriuul, caftanul, cuca și pantalonii. Toate aceste fragmente au fost aduse la Muzeul de artă al Republicii Socialiste România, spre a fi curățate și consolidate pe foaie de terilen, dată fiind starea lor precară de conservare. N. CONSTANTINESCU, C. MOISESCU, D. NICOLAESCU—PLOPȘOR, *Considérations sur les tombes princières de Tîrgoviște*, în „Dacia”, 1967, XI, pp. 301—319, fig. 9.

² ȘTEFĂNESCU, *op. cit.*, album, pl. 80.

³ IORGA, *op. cit.*, pl. 111.

⁴ *Ibidem*, pl. 90, 91, 92 (portretul lui Matei Basarab de la Mănăstirea Dintr-un Lemn, biserica domnească din Tîrgoviște, mănăstirea Polovraci).

⁵ În tabloul votiv de la Hurezi, fiii lui Constantin Brîncoveanu poartă cămăși cu gulere albastre, la fel ca mînecețele și brielele puse peste anteriu.

⁶ Radu Paisie din pictura murală din biserica episcopală de la Argeș, *IBIDEM*, pl. 50.

⁷ Portretul lui Petru Paisie de la mănăstirea Valea și a lui Gheorghe Duca de la Cetățuia, la IORGA, *op. cit.*, pl. 52, 121.

⁸ *Ibidem*, pl. 67 a, 68 a.

⁹ CORBU, *Bucureștii vechi*, pl. LIV.

¹⁰ *Ibidem*, pl. LIII.

costumul popular al femeilor din zona subcarpatică a Munteniei o haină de dimie albă, largă, purtată peste cămașă și fotă a cărei croială se aseamănă cu cea veche¹.

Un grup de anterie bărbătești și femeiești s-au păstrat în colecția Muzeului de artă. Deși sînt mai tîrzii — abia din secolul al XVIII-lea și începutul veacului următor — cele mai multe reproduc vechile croieli. Caracteristica acestor veșminte ca și a celor anterioare sînt amploarea poalelor, linia și forma mîneșilor. O foaie cît lățimea țesăturii formează spatele și alta despicate, piepții. Mîneșile sînt întotdeauna nerăscroite, cu o mică pavă pentru mișcarea brațului, despicate pînă la cot și tivite cu suitaș de fir. Clinii triunghiulari, doi în spate și doi în față, dau lărgime mare poalelor. Încă din secolul al XVI-lea anteriul era strîns în talie de un brîu lat de mătase, iar mai tîrziu de un brîu prins cu pafale de argint aurit. XCIX

În afară de acest tip de anterior confectionat dintr-o mătase de o singură culoare sau broșată cu aur și aleasă cu motive orientale, sub caftan se purta în împrejurări 7
solemne un veșmînt de brocart greu, strălucind de aur. Sub forma unui acoperă-
mînt de mormînt, un vechi veșmînt de acest tip s-a păstrat lungă vreme la mănăs-
tirea Bistrița (jud. Vîlcea), ctitoria fraților Craiovești. Croiala diferă față de cea C
a anteriilor (fig. 35). Pe pînza subțire de in, care dubla catifeaua, s-au păstrat urme de
capoc și cusături largi, care indică existența originară a unei căpușeli de blană.
Motivele care împodobesc catifeaua și valoarea ei artistică, puse în legătură cu
proveniența, situează acest veșmînt către sfîrșitul secolului al XV-lea și ne în-
dreptățesc să-l atribuim unuia dintre boierii Craiovești. Pe epitrahilul dăruit de
Neagoe Basarab mănăstirii Xenofon — unde este reprezentată întreaga sa familie CI
— cei doi fii mai mici nu au caftan, purtînd un anterior de acest tip, cu o tîvi-
tură de blană sau un galon de aur pe poale și piepți, strîns în talie cu o cingă-
toare. Un veșmînt similar era obișnuit la curtea bizantină din secolele XIV—XV. CII
În Tipiconul de la Oxford, Constantin Comnenul este îmbrăcat cu o mantie de
acest tip, confectionată din brocart verde, ornat cu palmete de aur, strînsă cu o
centură în jurul taliei². Marele duce Apocaukos — reprezentat într-o miniatură CIII
— poartă un costum asemănător, tîvit cu o bandă îngustă de aur pe piepți, în
jurul gîtului și pe poale; în jurul taliei, o cingătoare³.

Printre mantiile purtate la curte, sub caftan, se numără *dulama* sau *dolmanul*⁴, care a trecut apoi în materiale mai ieftine la tîrgoveți. În izvoarele din secolele XV—XVII sînt menționate dolmane deseori confectionate din țesături prețioase —

¹ Descrierea costumului popular din Muscel la 1860, în „Apărătorul sănătății”, București, 1860: „drept pardesiu, un capot de lină albă sau neagră numit anterior de este alb, zeghe de este negru” (FLORESCU, *Argeș și Muscel*, pl. 136).

² TALBOT RICE, *The Art of Byzantium*, pl. XL, p. 337; manuscrisul, datînd din anul 1400, se păstrează în Biblioteca din Oxford (ms. gr. 35).

³ EBERSOLT, *Arts somptuaires*, fig. 54, p. 115 (ms. gr. 2144, de la Biblioteca națională din Paris).

⁴ ȘĂINEANU, *op. cit.*, II, pp. 163—164; la turci „*dolama*” era un veșmînt purtat de ieniceri, în costumul de ceremonie; termenul există în limbile slave, „*dolama*”, de asemenea la greci, unguri și spanioli. LELOIR, *Dictionnaire*, p. 131, definește „*dolama*” ca o mantie lungă, uneori fără mîneș, purtată de turci; „*dolimanul*” este o rochie lungă și strîmtă deschisă în față, purtată peste alte veșminte, în Turcia; „*dolmanul*” este un veșmînt oriental, închis în față cu nasturi, strîns de o centură, purtat în secolul al XVI-lea de stratioti.

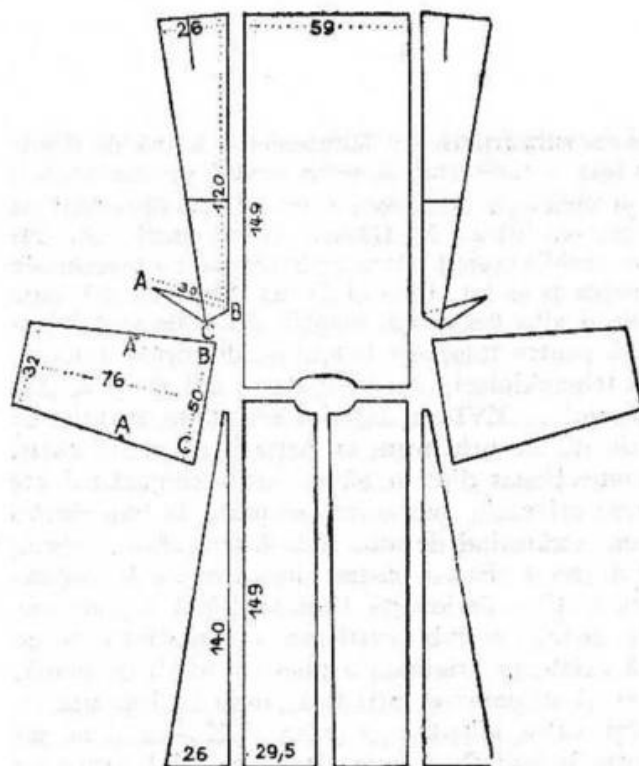

Fig. 35. Schema croielii veșmîntului de la mănăstirea Bistrița (jud. Vâlcea). Secolul al XV-lea.

brocart, adamască, ciocîrlat — închise cu nasturi de aur și de mărgăritare¹ și îmblănite cu blănuri scumpe. Valoarea unei singure piese se ridică la începutul secolului al XVI-lea pînă la 5 000 de aspri². La origine, dolmanul era lung ca și ante-riul. Sub influența modei occidentale, s-a scurtat așa cum apare în costumul nobilimii maghiare din secolul al XVII-lea³. Broderia de stil oriental, lucrată cu fir și perle, împodobește dolmenele purtate de principii Transilvaniei în veacul al XVII-lea, cînd înrîurirea turcească pătrunsese relativ puternic în arta decorativă maghiară. E foarte probabil ca în aceeași vreme dolmanul mai scurt, peste genunchi, să se fi purtat și de boierimea din Țara Românească și Moldova, la vînătoare, călărie etc. Un alt tip

¹ În inventarul averii lui Petru Cercel din 1585, apar între veșminte „*sedeci dolimanni de brocato raso et labino, con li botoni d'oro et perle*” (HURMUZAKI, III, I, p. 91); printre lucrurile lui Caraman Aga sînt enumerate două brățări de pus la minile dolmanului și 21 de copci de argint pentru mîneca dolmanului (VERESS, III, pp. 264—267); între lucrurile lui Ștefan, fiul lui Petru Șchiopul, la 1594 apar „1 dulama atlazu; 3 dulama tafta tot” (HURMUZAKI, XI, p. 395); Constantin Brîncoveanu dăruia săracilor în Joia Mare „60 dulămi de abă voinicești (de bărbați) și 26 femeiești” (GIURESCU, *Anatefterul*, p. 457); în *Cronica Țării Românești*, ed. STĂNESCU, I, p. 145, în povestirea fugii lui Alexandru Ilieș, se spune că domnul a scăpat numai „cu dulama pe trup”.

² În secolul al XVI-lea și la începutul celui următor, dulamele aveau diferite prețuri, după calitatea țesăturii și blănii; astfel, o dulamă obișnuită costa 200 de aspri, una de ciocîrlat 500 de aspri, una de zarpa cu zastechini sau îmblănită 4 500 de aspri. La 1619, o dulamă de damasc roșu cu nasturi de aur valora 4 800 de aspri, iar una de grana (adică de catifea cu motivul granatei), cu vulpi, 4 500 de aspri (LEHR, *Comerțul*, în loc. cit., p. 233). La 1622, printre niște obiecte furate figurează și o dulamă de 20 de potronici (D. I. R. *Moldova, sec. XVII*, pp. 88—89).

³ EGYED, *Háron évszázad divatja*, Budapest, 1965, fig. 1—3, două dolmene din secolul al XVII-lea păstrate în colecția Muzeului de artă decorativă din Budapesta.

de veșmînt purtat rar, fiind cunoscut doar din două exemple, apare la sfîrșitul secolului al XVI-lea în Țara Românească. În portretele din mănăstirea Călușu reprezentînd pe Mihai Viteazul¹ și Petru Cercel², cei doi domni au sub caftan o tunică lungă, cambrată pe talie, închisă în față cu o bentiță aplicată cu nasturi și mîrgăritare. Fără a putea cunoaște detaliile de croială ale acestui veșmînt — la o primă impresie — pare adaptarea locală a unei tunici scurte, occidentale.

Paralel cu veșmintele de tip oriental, în Moldova epocii lui Ștefan cel Mare apar — este drept, sporadic — costumele apusene, ca o continuare a celor din veacul precedent din Țara Românească. Din lipsă de documente de artă și materiale arheologice din secolul al XIV-lea, este greu să putem afirma că acest tip de costum occidental reprezintă tradiția unei mode mai vechi sau a fost introdus în secolul al XV-lea la curtea lui Alexandru cel Bun prin poloni și lituanieni. Ținînd însă seama de împrejurările istorice cunoscute ale începuturilor statului și de venirea pe tron a unor principii maramureșeni, ipotetic, se poate susține că și în secolul al XIV-lea nobilimea din Moldova purta costum cavaleresc de tip occidental ca și în Țara Românească.

În a doua jumătate a secolului al XV-lea, acest lucru este însă indiscutabil, pe baza exemplelor păstrate în picturile murale și în miniaturi. Sub caftan, logofătul Tăutu, ctitorul bisericii din Bălinești, poartă o tunică scurtă deasupra genunchilor și strînsă pe trup, dintr-un prețios brocart italian, pantaloni mulați pe picior și cizme cu carimbi înalți și moi. Tăutu este la fel îmbrăcat și în portretul reprezentîndu-l ca donator într-o miniatură din Psaltirea existentă în muzeul etnografic din Vjgorod (U.R.S.S.)³. În miniatura din manuscrisul dăruit mănăstirii Humor, Ștefan cel Mare poartă același costum, cu mantia scurtă și largă, fără mîneci, după moda Renașterii italiene. La începutul secolului al XVI-lea, în tabloul votiv de la Părhanți, ctitorul Gavril Troțușanu este îmbrăcat cu un costum similar.

Între diferitele piese care compun costumul de curte în secolele XV—XVII, cel mai bine cunoscut sînt veșmintele purtate peste anterior. Ele aveau diverse croieli, legate de materialul din care erau făcute, variînd, de asemenea, în funcție de rangul social, împrejurările în care se purtau și anotimp. Ca și anteriorul, veșmîntul de deasupra era larg și lung, păstrînd nota orientală, iar variațiile de la un tip la altul erau obținute prin linia mîneclor. Denumirile acestei categorii de veșminte sînt de origine persană, arabă și turcă, fiind răspîndite în lumea bizantină și balcanică. În izvoarele scrise sînt menționate abia în secolul al XV-lea, dar desigur că folosirea lor este anterioară.

Pătrunderea și împămîntenirea lor în țările române s-au făcut pe trei căi. În primul rînd, prin filieră bizantină, deoarece la curtea bizantină începînd din secolul al X-lea se accentuează tot mai mult înriurirea costumelor orientale și apar veșminte noi, ca „skaramikon”-ul și caftanul, venite din lumea persană. Pe de altă parte este foarte probabil că unele elemente ale Orientului asiatic au putut fi vehiculate direct de popoarele de stepă, ca: bulgarii, ungurii, pecenegii, cumanii ș.a. în trecere pe teritoriul țării noastre. Cel de al treilea factor și cel mai puternic a fost, desigur, înriurirea turcească din timpul dominației otomane.

¹ ȘTEFĂNESCU, *op. cit.*, pl. 79.

² IORGA, *op. cit.*, pl. 69.

³ C. GHICA, *Vel logofătul Ioan Tăutul cea mai veche miniatură a unui dregător*, în SCIA, 1968, I, pp. 114—117, fig. 1.

Fig. 36. Granața purtată de împărăte-sele bizantine și despotițele din Serbia. Secolele XIII—XIV.

În stadiul actual al cercetărilor, în puține cazuri putem ști exact care dintre piesele de îmbrăcăminte — de origine orientală — sînt introduse la noi prin filiera bizantină sau a popoarelor amintite și care au pătruns mai recent, în vremea stăpînirii turcești. Între veșmintele purtate pe deasupra trebuie să deosebim grupul mantiiilor de ceremonie, de cele purtate în mod curent. Cele dintîi erau mai luxoase, fiind legate de împrejurări solemne, ca: înscăunarea pe tron, confirmarea în domnie, recepția unor domnitori străini, tirnosirea unor biserici, participarea la marile sărbători (Crăciun, Anul nou, Boboteaza, Paști etc.), sau de evenimentele solemne din viață: căsătoria, înmormîntarea etc. Astfel de veșminte erau rezervate în exclusivitate clasei dominante, iar unele doar domnitorului. A doua categorie — cu mult mai numeroasă — o forma îmbrăcămintea obișnuită, care în afară de mediul curții era purtată de boierimea măruntă de țară, de negustorimea bogată și de tîrgovețimea orașelor; unele piese s-au păstrat pînă în vremea noastră în costumul țăranilor. Dată fiind natura izvoarelor existente — în marea lor majoritate tablouri votive și funerare — ca și apartenența veșmintelor păstrate — daruri făcute de domnitori și marii boieri ctitoriilor lor — sînt mai bine cunoscute cele din prima categorie, a căror imagine vie, directă, se poate desprinde clar dintr-o desfășurare neîntreruptă din secolul al XV-lea pînă în secolul al XVII-lea. Celelalte veșminte — menționate mai ales de izvoarele scrise — apar rar în reprezentările costumului din picturile murale, dar s-au păstrat în cîteva exemplare din secolele XV—XVII. Prezentarea acestora este importantă atît pentru morfologia costumului, cît și pentru evoluția lui, în raport cu cel bizantin și oriental.

Diferența dintre materialele folosite în secolul al XV-lea și prima jumătate a veacului următor, față de perioada ulterioară, merge mână în mână cu unele deosebiri de croială. Țesăturilor italiene utilizate aproape în exclusivitate în prima etapă, le corespund mai ales veșmintele de tradiție bizantină. În această vreme, apar sporadic și unele elemente de costum apusean. După mijlocul secolului al XVI-lea țesăturile persane sau turcești dețin locul principal, accentuându-se și caracterul răsaritean al veșmintelor prin anumite croieli proprii modei turcești.

Mantiile de tip oriental purtate în Țara Românească se deosebeau totuși — prin unele note de detaliu — de cele turcești. În inventarul succesor al judeului orașului Bratislava din anul 1558, sînt cuprinse, între altele, și „tria mantilia Valachica”, deosebite de „una vestis damascena deaurata turcica”¹.

Granața. Cel mai prețios și mai luxos veșmînt din grupul acestor mantii este granața. Termenul este folosit de bizantini. Deoarece în țările române s-a purtat în secolul al XV-lea și la începutul veacului următor, de cînd informațiile scrise sînt sărace și exclusiv în limba slavă, este greu să știm corespondentul românesc.

Granața — după un tratat bizantin al ceremoniilor din secolul al XIV-lea — este un veșmînt caracterizat prin mînele lungi pînă la cîlcîie, de origine îndepărtată asiriană, adoptat la curte, de împărat. Spre deosebire de împărați, care o purtau fără centură, înalții demnitari puteau s-o îmbrace, doar strînsă cu o centură, care fixa la spate mînele. În acest caz ea se numea „lapatzas”². Cea de-a doua trăsătură

¹ VERESS, I, pp. 166, 10. I. 1558.

² GUILLAND, *Les chapitres relatifs aux fonctions des dignitaires*, în „Byzantinoslavica”, 1952—1953, XIII, 2, pp. 249—250; EBERSOLT, *op. cit.*, pp. 122—124.

caracteristică era broderia de aur și perle, care înconjura gîtul, coborînd în una sau două benzi late de-a lungul piepților pînă la poale; mînele largi erau împodobite cu aceeași fișie bogată. Acest tip de mantie s-a păstrat mai ales în câteva portrete murale și miniaturi reprezentînd împărați și împărătese bizantine (Teodora, soția lui Mihail al VIII-lea, Elena, soția lui Manuel al II-lea; Alexis al III-lea, împăratul Trapezuntului și soția sa Teodora)¹ (fig. 36). Împărăteasa Ana, soția lui Ioan Paleologul, în portretul brodat pe sacosul lui Photius poartă același veșmînt². Într-un tipicon bizantin de la anul 1400, dăruit de Constantin Comnenul și Eufrosina Ducaena Paleologina, nepoata împăratului Mihail al VIII-lea Paleologul, nobila principesă bizantină are un costum cu mînele largi și o bandă brodată pe umăr³, compus dintr-o tunică care ajunge însă pînă mai jos de genunchi, terminată cu ciucuri, și o fustă dreaptă pînă la pămînt din același material. Principii și principesele din Serbia poartă, de asemenea, granață⁴ (donatorii din pictura mănăstirii Gracianita, Elena, soția lui Dușan de la Dečani și Elena din biserica Sf. Nicolae de la Ohrida, ca și Maria Liverina de la Lesnovo⁵). Granața a fost adoptată la curtea de la Suceava în vremea lui Alexandru cel Bun. În scena cea mai amplă din ciclul vieții Sf. Ioan cel Nou — reprezentînd aducerea moaștelor sfîntului de la Suceava — domnul apare la porțile cetății în fruntea cortegiului, însoțit de doamnă și de curtea sa. Ciclul acesta a luat naștere, desigur, chiar în vremea cînd s-a petrecut evenimentul, mai întîi într-un ansamblu de picturi de icoane sau miniaturi, care s-a transpus în pictura murală⁶. Copiile mai tîrzii ale acestei scene s-au păstrat în paraclisul casei domnești de la mănăstirea Bistrița, datînd din vremea lui Ștefan cel Mare⁷ și în picturile din secolul al XVI-lea de la Voroneț⁸, biserica Sf. Gheorghe

¹ EBERSOLT, *op. cit.*, pp. 122—123.

² BANK, *Byzantine Art*, fig. 286—287.

³ TALBOT RICE, *op. cit.*, p. 78, pl. XL, catalog 191, p. 337; Tipiconul de la Lincoln College, păstrat în Biblioteca bodleiană din Oxford sub nr. gr. 35.

⁴ EBERSOLT, *op. cit.*, p. 123, fig. 57; MILLET, *L'ancien art serbe. Les églises*, Paris, 1919, p. 28, fig. 13, p. 29, fig. 14; p. 30, fig. 15.

⁵ KOVACEVIĆ, *Tracht*, pp. 40—41, fig. 13—14, pl. XXI, XXV—XVII, XXX.

⁶ Ideea existenței unui izvor original, care a fost fie un grup de icoane, decorînd racla inițială a sfîntului, fie un manuscris, a fost expusă în vol. „Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare” de NICOLIESCU, *Arta în epoca lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, pp. 294—298. Recent, s-a achiziționat la Muzeul de artă un fragment din racla pictată care reprezintă judecata Sf. Ioan în fața eparhului. Toate elementele de tehnică și concepție artistică pledează pentru datarea ei la sfîrșitul secolului al XVI-lea sau în primii ani ai veacului următor, fiind probabil o copie a acestui izvor mai îndepărtat (NICOLIESCU, *Un nou fragment din racla Sf. Ioan cel Nou de la Suceava*, M.M.S., 1970); VOINESCU, *Un chef d'oeuvre de l'orfèvrerie moldave ancienne: la châsse dorée de Saint Jean le Nouveau*, în „Revue roumaine d'histoire de l'art”, 1965, II, pp. 41—52, fig. 1—7 consideră această raclă din secolul al XV-lea ca cea mai veche lucrare de argintărie din Moldova; în realitate, socotim că este contemporană cu pictura, adică de la sfîrșitul secolului al XVI-lea sau începutul celui următor.

⁷ Paraclisul casei domnești de la Bistrița păstrează pe perețele de nord întregul ciclu al vieții Sf. Ioan cel Nou deteriorat însă de nedibacea înlăturare a varului dat în secolul trecut. Aici este cea mai dezvoltată compoziție în legătură cu transportarea moaștelor la Suceava; vezi ȘTEFĂNESCU, *Bucovine et Moldavie*, pp. 96—97; IDEM, *L'art lombard*, pp. 82—83; HENRY, *Les églises de la Moldavie du Nord*, Paris, 1930, p. 162; VĂTĂȘIANU, *Istoria artei*, pp. 822—823.

⁸ Pe fațada de sud, în dreapta intrării, se desfășoară întregul ciclu, iar în ultimul registru este scena aducerii moaștelor, grav deteriorată (ȘTEFĂNESCU, *op. cit.*, p. 133, pl. LXV, fig. 1 album).

Fig. 37. Ornamentația mantiei purtată de Ștefan cel Mare, detaliu din tabloul votiv. Biserica domnească Sf. Nicolae de la Dorohoi (jud. Suceava). Sfârșitul secolului al XV-lea.

din Suceava¹ și mănăstirea Sucevița². În toate aceste picturi domnul poartă costumul imperial bizantin, bogat împodobit cu perle și pietre prețioase. Un amănunt merită subliniat — dându-i o notă mai veche, care-l deosebește de cel purtat de Ștefan cel Mare și urmașii săi. Granața lui Alexandru cel Bun este închisă în față, decorată de-a lungul pieptului, pe mijloc cu o fișie lată de broderie din mărgăritare, reproducând tipul original al costumului imperial bizantin purtat pînă în vremea Cantacuzinilor³. Cu toate că pictura reprezentînd ciclul vieții Sf. Ioan cel Nou este realizată cu mult mai tîrziu față de cea originală, considerăm că a fost copiată cu destulă fidelitate, reproducînd unele detalii proprii etapei mai timpurii din istoria Moldovei, de la începutul veacului al XV-lea. Costumele negustorilor ca și îmbrăcămintea Sf. Ioan cel Nou poartă și ele pecetea vremii cînd s-a creat izvorul literar și ilustrația acestei vieți de sfînt, legată sub raport istoric de activitatea orașelor comerciale de pe țărmul Mării Negre. Remarcăm, de asemenea, că granața de acest tip mai veche, legată de costumul imperial bizantin, apare frecvent în portretele Sf. Constantin și Elena din pictura moldovenească.

¹ În naosul bisericii Sf. Gheorghe din Suceava.

² În pridvorul mănăstirii Sucevița, scena aducerii moaștelor este deasupra intrării de sud (*ibidem*, pp. 150—151 pl. LXXXII, fig. 2); același ciclu, repictat în secolul al XIX-lea, se păstrează în pridvorul episcopiei din Roman (*IDEM, Nouvelles recherches*, p. 136, pl. 46) și în biserica mănăstirii Slatina, NICOLESCU, *Mănăstirea Slatina*, p. 19.

³ TALBOT RICE, *op. cit.*, fig. 190, cat. 190, p. 336; împăratul Ioan Cantacuzino prezidînd conciliul din 1351, miniatură din anii 1370—1375 (Biblioteca națională din Paris, nr. inv. 1242).

Fig. 38. Ornamentația mantiei purtată de Ștefan cel Mare, detaliu din tabloul votiv. Mănăstirea Pătrăuți (jud. Suceava). Sfârșitul secolului al XV-lea.

CV În tablourile votive din bisericile de la Pătrăuți (1487), Voroneț (1488), Sîntilie (1488),
CVI Sf. Nicolae din Dorohoi (1495) (fig. 37—38—39), paraclisul mănăstirii Bistrița (1498),
CVII Sf. Nicolae din Iași¹ și gangul de intrare al mănăstirii Neamțu, biserica domnească din
CVIII Rădăuți, mănăstirea Dobrovăț etc., Ștefan cel Mare este reprezentat purtând acest
CIX—CX veșmînt fastuos. În portretele brodate de pe vîlul de tîmplă de la Putna (1500), ca și
pe epitrahilele de la Voroneț și Dobrovăț (fig. 40), domnul poartă granața bi-
zantină, care se aseamănă ca linie generală cu cea a lui Alexandru cel Bun, deose-
bindu-se însă în unele detalii. Făcută din catifea italiană broșată cu fir, de culoare
roșie de garanță sau roșie-purpurie, ea cade amplu spre poale, datorită unor cîini puși
în spate și în față. Mînecele sînt largi, formînd un triunghi, care atîrnă pînă aproape
de glezne. În afară de croiala mîneclilor, nota caracteristică granaței, în Moldova în-
tocmai ca la Bizanț, este broderia care formează o fișie lată, împodobită cu perle și
pietre prețioase, în jurul răscoielii gîtului și de-a lungul piepților, unindu-se
cu cea de pe poale. Aceeași broderie este aplicată pe umărul hainei și în partea de
jos a mîneclii, pe întreaga ei lărgime. Uneori, o bandă verticală este dispusă și pe
la mijlocul mîneclii. Acest mod de a împodobi mantia de ceremonie este aproape
identic cu cel al granaței bizantine, echivalînd cu „hrisoclavus” sau „auroclavus”.
În costumul de curte bizantin, era rezervat familiei imperiale, iar la curtea Moldovei

¹ Portretele din biserica domnească Sf. Nicolae din Iași — refăcute către sfîrșitul secolului al XVII-lea — în timpul lui Antonie Ruset au fost distruse cu ocazia restaurărilor lui Lecomte du Noüy. Copiile tablo-
urilor votive reprezentînd pe Ștefan cel Mare și pe doamna Maria Voichița, reproduse de LAPEDATU,
Portretele ctitoricești de la Sf. Nicolae Domnesc din Iași, în *BCMI*, 1912, V, pp. 130—133, se păstrează
încă în colecția Muzeului de artă.

Fig. 39. Ornamentația mantiei lui Bogdan I.
Mănăstirea Pătrăuți.

nu apare decât pe mantia domnului și a fiilor săi, moștenitori la tron. Rar, este purtat și de doamne.

În secolul al XVI-lea granața este obișnuită încă la curtea lui Bogdan al III-lea și Petru Rareș, fiind înlocuită apoi cu caftanul, începând de la Lăpușneaa. După această dată nu se mai folosește ca veșmînt de ceremonie. Este mai greu de spus datorită cărui fapt Ieremia Movilă împreună cu familia sa în tabloul votiv de la mănăstirea Sucevița — ca și în miniatura din tetraevangelul dăruit acestei ctitorii — este reprezentat în granață (fig. 41). Este oare încercarea acestui boier ambițios, ajuns pe tronul Moldovei de a reînvia obiceiurile vremii lui Ștefan cel Mare, sau o notă arhaizantă introdusă de un zugrav care a lucrat portretele după vechile tipicuri? Urmărind același veșmînt în Țara Românească, constatăm apariția lui sporadică în vremea lui Neagoe Basarab. Fără îndoială că istoria scurtă a acestei piese a costumului de ceremonie în Moldova și Țara Românească se leagă direct și de evoluția politică a celor două țări. Domnul și curtea sa în Țara Românească, adoptînd costumul cavalerimii apusene în secolul al XIV-lea, s-au îndepărtat de tradiția curții bizantine. În veacul următor însă relațiile cu lumea balcanică și pătrunderea timpurie a influenței otomane au determinat introducerea caftanului, veșmînt de înalt demnitar purtat în ultima etapă a Bizanțului¹, devenit costum de ceremonie și la turci. Moldova vremii lui Alexandru cel Bun, ca și aceea a urmașilor săi pînă la

CXI—
CXII—
CXIII

CXIV

¹ O serie de demnitari bizantini, reprezentați în pictura murală datînd din secolele XIV—XV, din încăperea de pe latura de nord a bisericii Chora (Kahrié-Djami) din Istanbul poartă caftane. PAUL A. UNDERWOOD, *The Kahrié Djami*, 3 vol, London, 1967, vezi vol. I, pp. 273—275, vol. II pl. 534—535, 547. Autorul remarcă asemănarea costumelor acestor principii cu acela purtat de Maria de Maugop (p.274).

Fig. 40. Mantia (granața) purtată de Ștefan cel Mare și Maria Voichița pe epitrahilul brodat, dăruit mănăstirii Voroneț (azi pierdută).

Rareș, rămâne însă consecvență costumului bizantin din vremea Paleologilor. Înlocuirea granaței cu caftanul corespunde, de fapt, abandonării ideii de luptă contra dominației otomane și acceptarea ei, o dată cu transmiterea caftanului ca semn de investitură a noilor domni.

Caftanul. Cea de-a doua mantie de ceremonie care a deținut un loc de seamă în costumul țărilor române de-a lungul întregii epoci feudale este caftanul, a cărui origine mai îndepărtată trebuie căutată în lumea persană și a popoarelor de stepă¹, de unde a pătruns treptat la curtea bizantină, mai ales în ultima ei perioadă².

¹ KONDAKOV, *Les costumes orientaux à la cour byzantine*, în „Byzantion”, 1924, I, pp. 7—49; în acest studiu se analizează sub toate aspectele mai ales caftanele scurte, de călărie, purtate de persani sau de popoarele nomade, din care au derivat unele costume militare bizantine și haina imperială denumită „skaramikon” sau „skaramanghion”. Caftanul lung, purtat ca mantie de ceremonie, își are însă originea tot în acest mare grup de veșminte orientale, preluate de bizantini și de turci de la popoarele Orientului Apropiat. Descriind ținuta înalților demnitari din secolul al XIV-lea, cu prilejul marilor sărbători și oșpețe, un scriitor bizantin spune că aceștia poartă „skaramikon”-ul, „phahlolion”-ul și „kavaddion”-ul, cel din urmă fiind echivalentul caftanului; vezi GUILLAND, *Pseudo-Codinos*, în „Byzantinoslavica”, XIII, 2, p. 242. Sultanii turci, în secolele XVI—XVII, purtau la rîndul lor, caftanul scurt, de origine persană. Un studiu recent asupra caftanului purtat de cavalerii iranieni l-a făcut Agnes Geijer, cercetînd fragmentele descoperite în mormintele de la Antinoe, dezvelite cu prilejul cercetărilor arheologice din anii 1896—1906. Cercetătoarea suedeză a reconstituit un astfel de caftan prezentîndu-l la sesiunea științifică a Centrului Internațional pentru Studiul Textilelor de la Lyon, din 25—27 septembrie 1968. Rezumatul acestui prețios studiu istoric și tehnic în „Bulletin de Liaison du Centre International d'Etude des Textiles Anciens”, Lyon, 1968, nr. 27, pp. 24—25, A. Geijer, *Un manteau de cavalier Iranien Ancien*.

² EBERSOLT, *op. cit.*, p. 122.

2

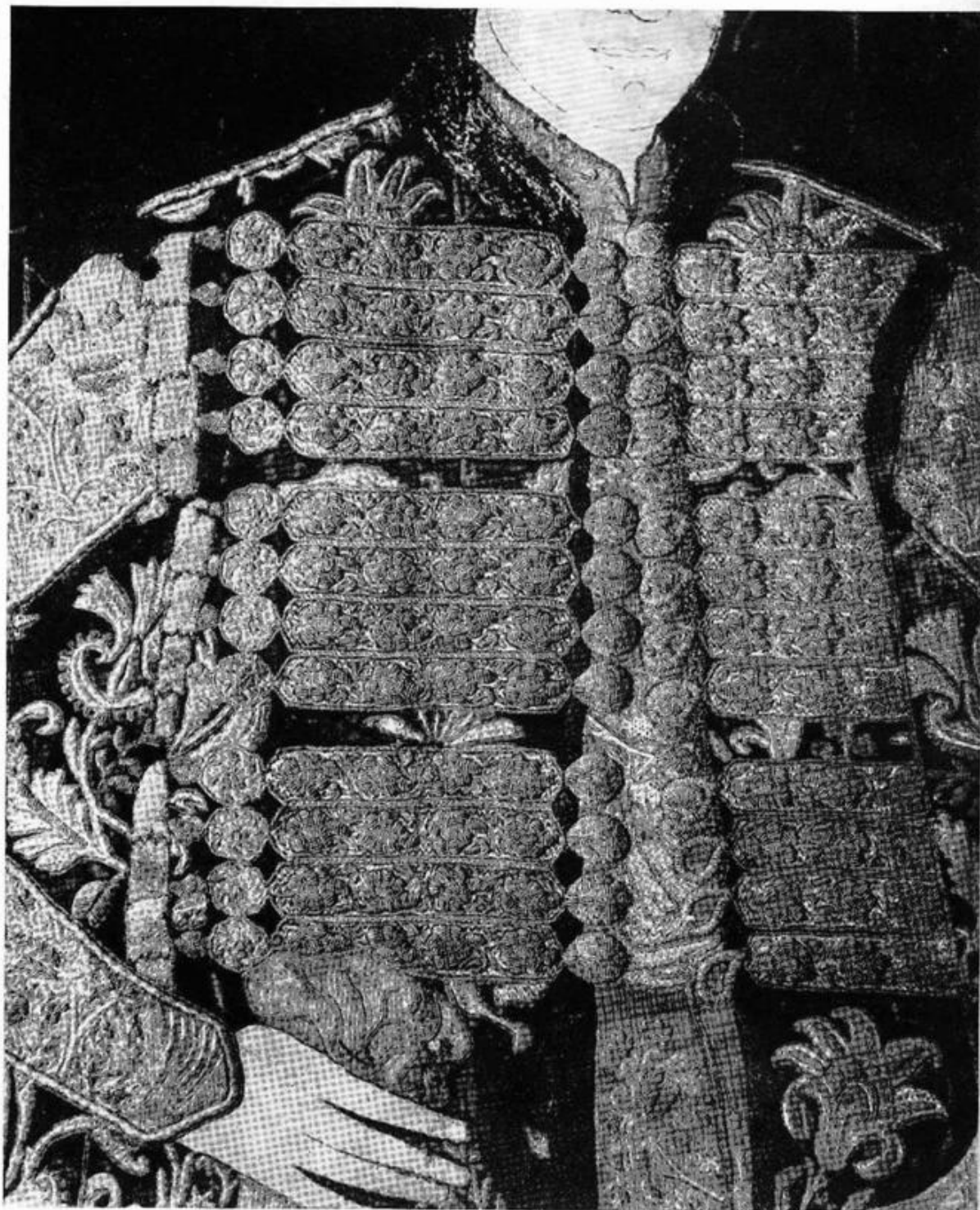

Fig. 41. Mantia (granața) purtată de Ieremia Movilă și familia lui. Miniatură din tetraevangelul dăruit mănăstirii Sucevița (jud. Suceava), 1606.

Chiar termenul de caftan, folosit atât de documentele slave¹, cât și în inventarul redactat în limba română de Petru Șchiopul² la 1594, este de origine persană, trecut la turci, slavi și greci³. Caftanul este purtat în lumea balcanică de boierimea și de negustorimea bogată, întocmai ca în țările române, până într-o etapă târzie, aparținând în costumele ctitorilor din bisericile înălțate după cucerirea turcească⁴.

¹ Vlad Călugărul confirmă la 1485 o stăpânire de moșie în prețul căreia intrase și un caftan pentru suma de 35 de florini. (*D.I.R. sec. XV, Țara Românească*, I, p. 182; în catastiful de scule din vama Brașovului din 1508 apare și un caftan, denumit cu termenul mai apropiat de cel grecesc „cavad” (BOGDAN, *Relațiile cu Brașovul*, p. 326; la 14.VI.1509, Tudor logofătul trimitea pe nepotul său Oprea să vîndă la Sibiu un caftan și o bucată de „velută”, plîngîndu-se că i s-a înat prea multă vamă (HURMUZAKI, XV, pp. 193—194); la 1517, Neagoe Basarab întărește o stăpânire, în prețul căreia de asemenea intrase un caftan pentru 1200 de aspri (*D.I.R., sec. XVI*, I, pp. 125—126); la 1530, Moise vodă scrie brașovenilor despre datoriile a doi oameni ai săi din Tîrgșor, printre lucrurile cărora figurează și „un cavat” de 40 de florini (BOGDAN, *Documente și regeste*, pp. 176—177); între lucrurile văduvei lui Pătrașcu cel Bun apare „un caftan de om aurit” (VERESS, I, pp. 282—283).

² HURMUZAKI, XI, p. 396; la începutul listei veșmintelor fiului lui Petru Șchiopul este următorul pasaj: „Cice mărturisim caftanele ona altele, se știe cîte iastu-i”; în listă sînt menționate „2 caftane seraser bun”, „2 caftane d’avar, lui Domn”.

³ ȘĂINEANU, *op. cit.*, pp. 73—75; termenul „caftan” este de origine persană (*kaftan-haftan*), în limba slavă fiind păstrat cu aceeași denumire de „kaftan”, așa cum apare în documente încă din secolul al XV-lea, iar în neogreacă „καφταν”.

⁴ VASILIEV, *Ctitoriști portreți*, Sofia, 1960, p. 64, fig. 32; ctitorii din biserica Kremikovski, din secolul al XV-lea (*ibidem*, p. 73, fig. 35); ctitorii din biserica Sf. Teodor Tiron și Teodor Stratilat din Tîrnovo (*ibidem*, p. 77, fig. 38); ctitorii din mănăstirea Bačkovo (*ibidem*, pp. 84—85, fig. 42—43); vezi și KOVACEVIĆ, *op. cit.*, pl. II, ctitorii din secolul al XV-lea, din bisericile Kalenič și Matka.

La turci ca și la bizantini, caftanul a devenit un veșmînt oficial de ceremonie, semn de distincție pentru înalții demnitari¹. Dimitrie Cantemir, în *Istoria Imperiului otoman*², amintește trei feluri de caftane. O primă categorie, denumită „*hilat*”, era oferită de sultan numai vizirilor și pașilor. În 1690, în Țara Românească Constantin Brîncoveanu a primit în mod excepțional un astfel de „*hilat*”, ca semn de recompensă pentru contribuția lui la succesul expediției din Transilvania³. Dimitrie Cantemir — cu ocazia investiturii — a căpătat de asemenea un caftan de aceeași categorie. Cel de-al doilea grup, denumit „*alâ*”, se dădea pașilor, domnitorilor români și ambasadurilor, iar ultimul numai demnitarilor de rang inferior.

CXV

Datorită obiceiului ca, după moartea sultanilor veșmintele să fie păstrate în tezaurul imperial, în colecția de azi a Muzeului Topkapi-Saray există un număr impresionant de caftane diverse din secolul al XV-lea pînă în secolul al XVIII-lea. Cele mai multe sînt despicate de-a lungul pieptului, de la umăr și pînă la talie. Altele au mîneca tăiată pe lat, în dreptul cotului, astfel ca să poată îmbrăca brațul. Cîteva au mînecele lungi, fără nici o tăietură la umăr, purtîndu-se doar pe umeri, asemenea unor mantii. În marea lor majoritate aceste caftane sînt făcute din țesături de mătase orientală, iar cîteva sînt din brocarturi italiene⁴.

Caftanul domnitorilor din țările române, cu toate variantele lui, se caracterizează prin croiala mîneclor lungi pînă la glezne, strîmte, care cad spre spate, fluturînd liber. Modul cum mîna iese din această mînecă, devenită un fel de podoabă a hainei, printr-o despicătură a cărei lungime și poziție variază de la o țară la alta, deosebește caftanul moldovenesc de cel muntenesc și de cel turcesc. Veșmintul este larg la poale, datorită clinilor triunghiulari adăugați piepților și spatelui. Se poartă deschis pînă jos; pe piept are găitane de fir, care prind nasturi de argint aurit sau pietre prețioase în monturi de aur.

CXVI
CXVII-a, b.
CXVIII

Croiala mîneclor de caftan este o moștenire a costumelor popoarelor de stepă și a costumului persan de călărie. La caftanele turcești păstrate în colecția Secției de artă veche românească a Muzeului de artă, mîna iese liberă printr-o despicătură de 50 cm de-a lungul pieptului (fig. 42). Acest detaliu este evident și în pictura murală reprezentînd pe turci, în scena judecării din urmă, de la Voroneț. Caftanul purtat de domnitorii din Țara Românească are această despicătură făcută chiar în partea de sus a mînecii, la circa 10 cm mai jos de umăr, înaltă de 25—30 cm. În tablourile votive din Moldova, se vede clar cum despicătura este făcută de-a lungul

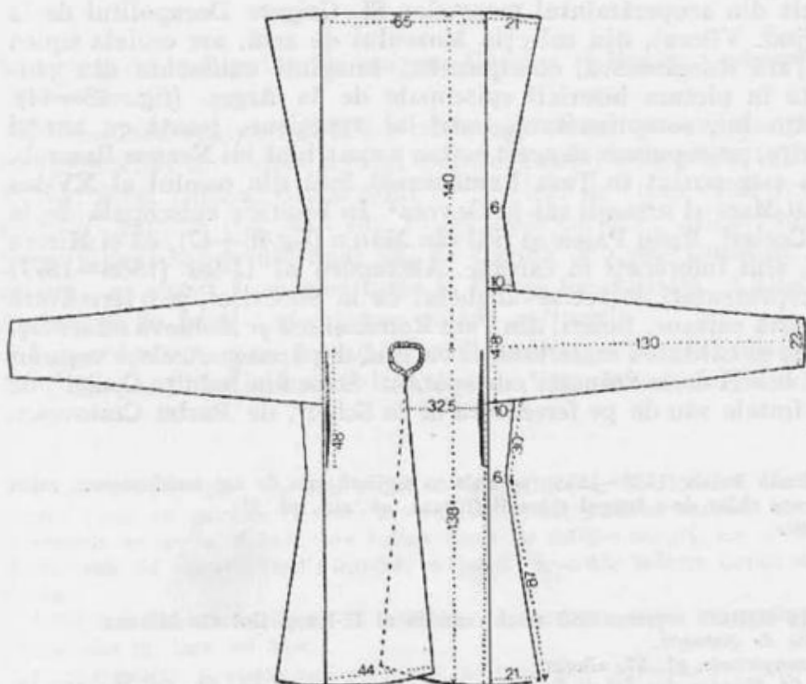
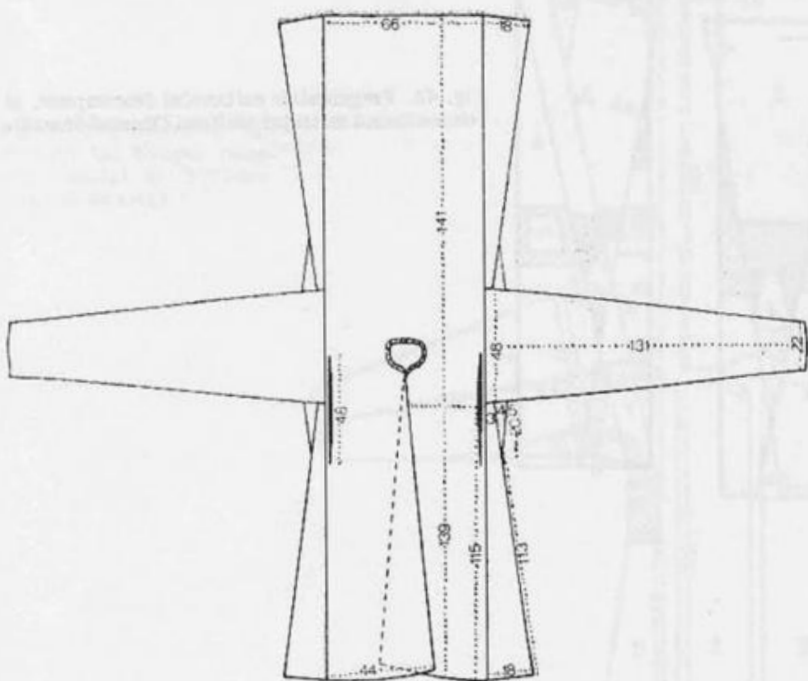
¹ TAHSIN ÖZ, *op. cit.*, pp. 18—24; caftanul este la turci un veșmînt, de ceremonie; el derivă dintr-o altă haină militară, vătuită, purtată peste armură. Cînd este vătuit se numește „*kazakend*”. În Turkestan este numit „*kelmah*” și la Istanbul „*çukal*”. După părerea acestui autor, caftanul ar fi fost la început decorat cu motive florale. Croiala caftanului a rămas mereu aceeași la Poarta otomană pînă la începutul secolului al XIX-lea.

² CANTEMIR, *Istoria Imperiului otoman*, cf. Șăineanu, pp. 73—74.

³ GUBOGLU, *Catalogul documentelor turcești*, I, București, 1960, p. 45, nr. 98; la 20.VIII—4.IX 1690, sultanul Suleiman al II-lea, printr-un firman, cere lui Constantin Brîncoveanu să primească „*hilat-fahire*” (mantie de onoare) pentru dînsul și „*hilat*” pentru cei opt boieri ai săi, ca recompensă pentru contribuția lor la „*cucerirea*” Ardealului.

⁴ Muzeul Topkapi-Saray din Istanbul posedă circa 1 000 de veșminte diverse din tezaurul imperial, dintre care cele mai prețioase sînt prezentate într-o expunere modernă, în ordine cronologică. Datorită bunăvoinței direcției și gentileței conservatorilor, am putut cerceta nenumărate veșminte în depozitul modern, recent organizat al secției de textile.

Fig. 42. Croiala caftanelor turcești din colecția Muzeului de artă. Secolul al XV-lea.

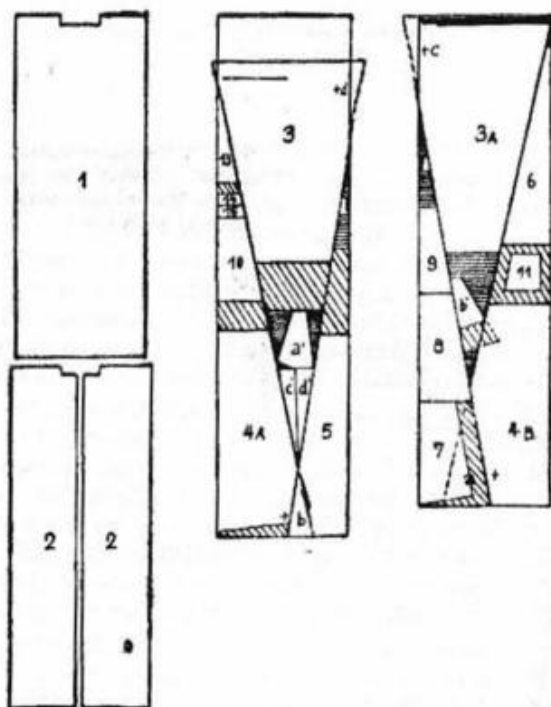

Fig. 43. Fragmentele caftanului descompuse, și reconstituind metrajul catifelei (Muzeul de artă).

mîneții în partea de sus, avînd de o parte și de alta două clape triunghiulare, care se puteau închide cu nasturi metalici¹.

Caftanul reconstituit din acoperămîntul moaștelor Sf. Grigore Decapolitul de la mănăstirea Bistrița (jud. Vilcea), din colecția Muzeului de artă, are croiala tipică acestor veșminte din Țara Românească, corespunzînd imaginii cunoscute din portretele votive păstrate în pictura bisericii episcopale de la Argeș. (fig. 43—44). Dată fiind proveniența lui, somptuozitatea catifelei venețiene, țesută cu aur și raritatea culorii albastre, presupunem că acest caftan a aparținut lui Neagoe Basarab. Același tip de caftan este purtat în Țara Românească încă din secolul al XV-lea (fig. 45), de Radu cel Mare și urmașii săi la Govora². În biserica episcopală de la Argeș³ și în bolnița Coziei⁴, Radu Paisie și fiul său Marcu (fig. 46—47), ca și Mircea Ciobanul, la Snagov, sînt îmbrăcați în caftane. Alexandru al II-lea (1568—1577) și fiul său Mihnea, reprezentați în tetraevanghelul de la Sucevița⁵, pe o ferecătură și o bulă sigilară⁶, poartă caftane. Boierii din Țara Românească și Moldova au același tip de caftan, culoarea și calitatea materialului variînd după rang. Același veșmînt este purtat de ctitorii boieri de la Stănești⁷, de spătarul Stroe din bolnița Coziei⁸, de Dragomir vornicul și fratele său de pe ferecătura de la Schei⁹, de Barbu Craiovescu

10
CXIX-a, b.
CXX
CXXI
CXXII
CXXIII
CXXIV
CXXV
CXXVI
CXXVII
CXXVIII
CXXIX
CXXX
11
CXXXI

¹ Caftanul purtat de Radu Paisie (1535—1545) pe bula sa sigilară este de tip moldovenesc, mina ieșînd dintr-o tăietură făcută chiar de-a lungul mîneții (IORGA, *op. cit.*, pl. 51).

² IORGA, *op. cit.*, pl. 40.

³ *Ibidem*, pl. 50.

⁴ *Ibidem*, pl. 48—49.

⁵ *Ibidem*, fig. 67 a.

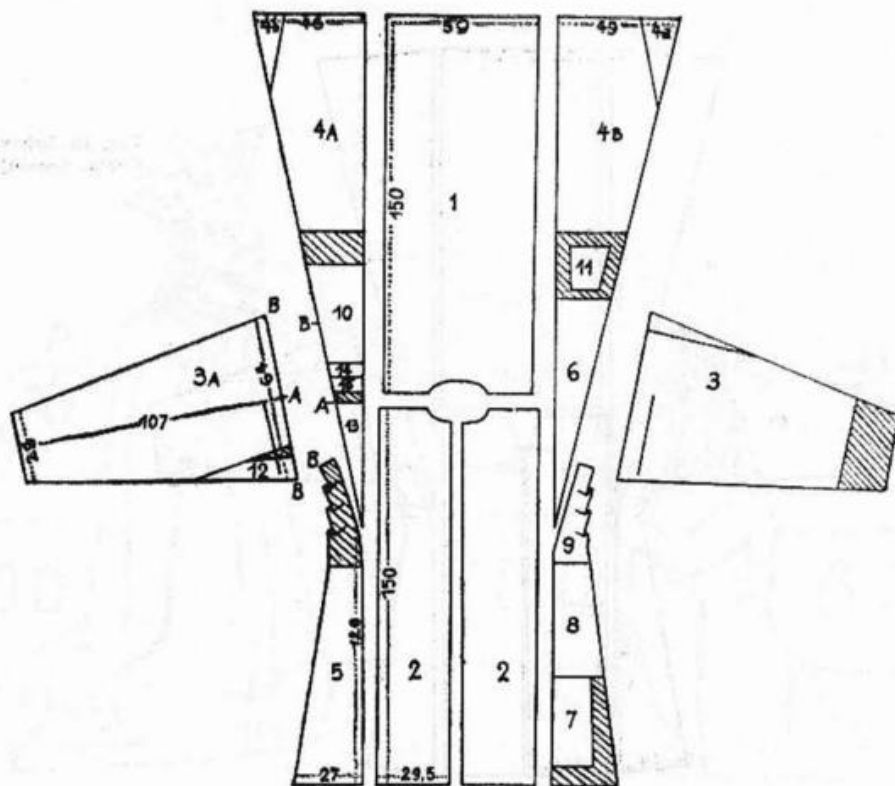
⁶ *Ibidem*, fig. 67, bula sigilară reprezentînd pe Alexandru al II-lea și fiul său Mihnea.

⁷ ȘTEFĂNESCU, *Portraits de Stănești*.

⁸ IDEM, *Valachie et Transylvanie*, pl. 57, album.

⁹ NICOLESCU, *Biserica Sf. Nicolae din Scheii Brașovului*, București, 1967, pp. 28—29, fig. 16—18.

Fig. 44. Schema caftanului atribuit lui Neagoe Basarab. Secolul al XVI-lea. (Muzeul de artă).

în icoana de la Bistrița, de doamna Chiajna și Mircea Ciobanul pe o ferecătură de la Tismana.

În Moldova veacului al XV-lea întreaga curte, cu excepția domnului și uneori a moștenitorilor săi, purta aceeași mantie. Și aici s-au păstrat, în tezaurul mănăstirii Putna, două caftane din secolul al XV-lea, de tipul celui reprezentat frecvent în picturile murale (fig. 48—49). Frumosele catifele italiene, broșate cu aur, care se prezintă azi sub forma unui vâl de timplă și acoperămint de altar, la o cercetare atentă, au putut fi reconstituite în forma lor inițială. Culoarea varia în funcție de rangul de boierie al celor ce purtau caftanul¹.

În portretele murale păstrate, ca acela redând pe Iliș și Ștefan, fiii lui Alexandru cel Bun, din paraclisul de la Bistrița², Șendrea spătarul cu familia sa de la Dolheștii Mari³,

¹ La Dolheștii Mari, Șendrea poartă caftan galben cu flori de aur, iar logofătul Tăutu caftan de catifea verde cu palmete de aur, ca și Luca Arbore, portarul Sucevei; Teodor Bubuioag, reprezentat în ctitoria sa de la Humor, are caftan verde de mătase simplă, iar cel al hatmanului Daniil de la Humor este de culoare vișinie-închisă; spătarul Stroe din bolnița Coziei are caftanul verde cu flori de aur.

² Fiii lui Alexandru însoțesc pe tatăl lor în scena care reprezintă cortegiul de primire la Suceava a moaștelor Sf. Ioan cel Nou.

³ ȘTEFĂNEȘCU, *Nouvelles recherches*, p. 9, pl. 1, album; tabloul votiv, destul de rău păstrat, este dispus în registrul inferior al unei nișe largi, pe latura de sud a pronaosului.

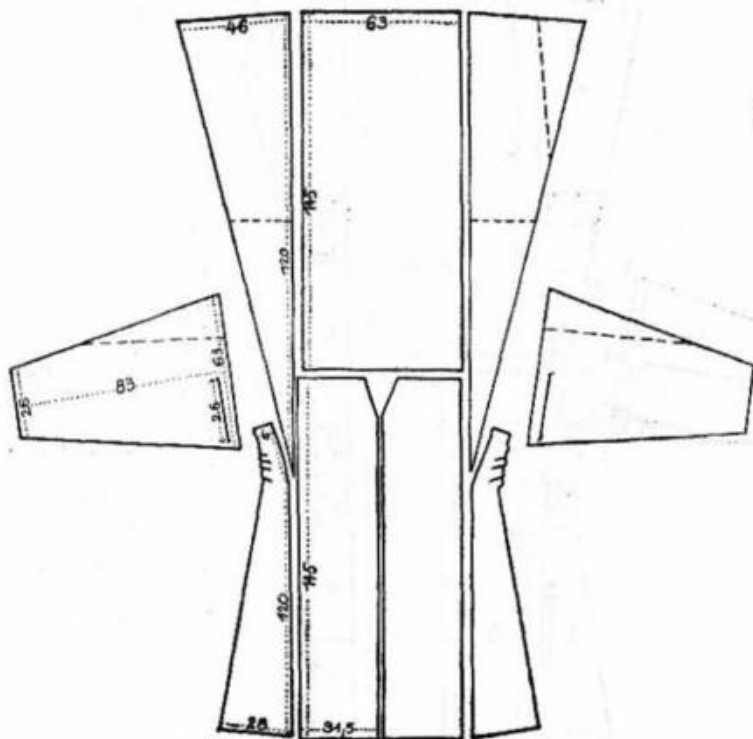

Fig. 45. Schema caftanului de la mănăstirea Cozia. Secolul al XVI-lea (Muzeul de artă).

- CXXXII— logofătul Tăutu de la Bălinești¹, Arbore și soția sa Iuliana de la Arbore², Teodor
 CXXXIII Bubuiog și soția sa Anastasia, ca și Daniil Hatmanul cu soția sa de la Humor,
 CXXXIV apare consecvent același tip de caftan. În pictura unor monumente din Moldova,
 la Arbore (fig. 50), Moldovița, Voroneț, Humor etc., caftanul este reprezentat și în
 12 unele scene religioase. În toate tablourile votive din secolul al XV-lea și prima
 jumătate a veacului al XVI-lea — pînă în vremea lui Alexandru Lăpușneanu —
 caftanul apare numai în costumele doamnelor și al boierimii, fiind purtat în mod
 excepțional de domnitori³. După această dată însă, el înlocuiește granața de tradiție
 CXXXV imperială, devenind veșmîntul domnesc tipic, întocmai ca și în Țara Românească.

¹ ȘTEFĂNESCU, *Bucovine et Moldavie*, pp. 99, 269, 275, pl. XXXIII, album, fig. 1—2; IDEM, *Église de Bălinești*, în *BCMI*, 1944, XXXVII, p. 31, fig. 20; cu excepția lui Tăutu, celelalte portrete sînt destul de rău conservate. În Muzeul de etnografie din Ujgorod (U.R.S.S.) se păstrează o Psaltire, manuscris din secolul al XV-lea, în care apare portretul logofătului Tăutu, însoțit de David, în genunchi în fața lui Isus Hristos pe tron, C. GHICA, *Vel Logofătul Ioan Tăutul cea mai veche miniatură a unui dregător*, în *SCIA*, 1968, 1, pp. 114—117, fig. 1; fotografia destul de slabă și descrierea confuză a costumului lasă să se întrevadă însă același tip de costum cavaleresc acoperit de caftan ca la Bălinești.

² În biserica de curte a familiei Arbore se păstrează două rînduri de portrete în naos, la dreapta intrării, unele deteriorate, altele în firida mormîntului lui Luca Arbore din colțul de sud-vest al pro-naosului. Cele din urmă constituie un prețios document pentru cunoașterea îmbrăcămîntei (ȘTEFĂNESCU, *Bucovine et Moldavie*, p. 125, pl. LXII, album, fig. 2).

³ Într-un singur caz, în tabloul votiv de la Probota, refăcut în secolul al XIX-lea, Petru Rareș poartă un caftan scurt (IORGA, *op. cit.*, pl. 47). Dată fiind restaurarea picturii și linia neobișnuită în Moldova a acestui caftan, socotim mai degrabă că este o interpretare a pictorului restaurator, care a reprodus fără înțelegere un costum din a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Fig. 46. Caftanul purtat de Radu Paisie și fiul său Marcu pe epitarhul brodat de la mănăstirea Esfigmenu de la Muntele Athos. 1537.

La vremea în care intervenția Porții otomane se face resimțită tot mai puternic, caftanul capătă un rol simbolic, făcând parte dintre însemnele investiturii¹. Firmanul de confirmare la domnie era trimis de sultan, o dată cu „caftanul domnesc” sau „caftanul de domnie”, fie că se aducea într-adevăr de la Istanbul, fie că era gata confecționat în țară, simulându-se doar trimiterea. Caftanul se îmbrăca la marile sărbători². Și în această etapă înalta boierime purta caftan³ dar de culori deosebite față de domn. Calitatea de blană era de asemenea diferită, variind după rang. Caf-

¹ RADU POPESCU, *op. cit.*; la confirmarea în scaun a lui Constantin Brîncoveanu i se trimite de către turci „caftan” (p. 9); la mazilirea aceluiași domn și înscăunarea lui Ștefan Cantacuzino, turcii nu au avut la dispoziție caftan „... și nefiind aici caftanul, s-au dezbrăcat Mustafa Aga de conțeș și l-au îmbrăcat...” „... au venit caftanul de la vistierie și cal domnesc...” (*ibidem*, pp. 115–116); Ion Mavro-cordat primește „caftan de domnie” (*ibidem*, p. 129). NECULCE, în *Letopiseșul Moldovei*, ed. I. Iordan, București, 1955, pp. 128–129, vorbind despre înscăunarea lui Duca vodă spune că „... l-au îmbrăcat cu caftan de domnie”, iar la înlocuirea lui cu Alexandru, fiul lui Iliș „... l-au dus la Serain de l-au îmbrăcat cu caftan de domnie, de l-au pus domn” (*ibidem*, p. 129); la alegerea lui Petriceico clucerul ca domn al Moldovei, „... l-au dus la cortul vizirului... l-au îmbrăcat cu caftan de domnie” (p. 149); la fel la înscăunarea lui Antonie vodă (*ibidem*, p. 133).

² Descriind ceremonialul mesei oficiale de Paști, Del Chiaro spune că domnul poartă un veșmînt de deasupra denumit în limba turcă caftan, făcut din lastră de argint cu flori de aur, frumoasă în aparență, dar nu de mare valoare ca material (DEL CHIARO, pp. 32–33).

³ IDEM, p. 59; descriind ceremonia Bobotezei, Del Chiaro spune că lângă domnul Constantin Brîncoveanu „stăteau la picioare la stînga postelnicul în caftan, ținînd bastonul lung de argint, iar la dreapta marele spătar”.

Fig. 47. Caftanul purtat de Radu Paisie și fiul său Marcu pe epitrahiiul brodat din mănăstirea Vatopedi, de la Muntele Athos 1537.

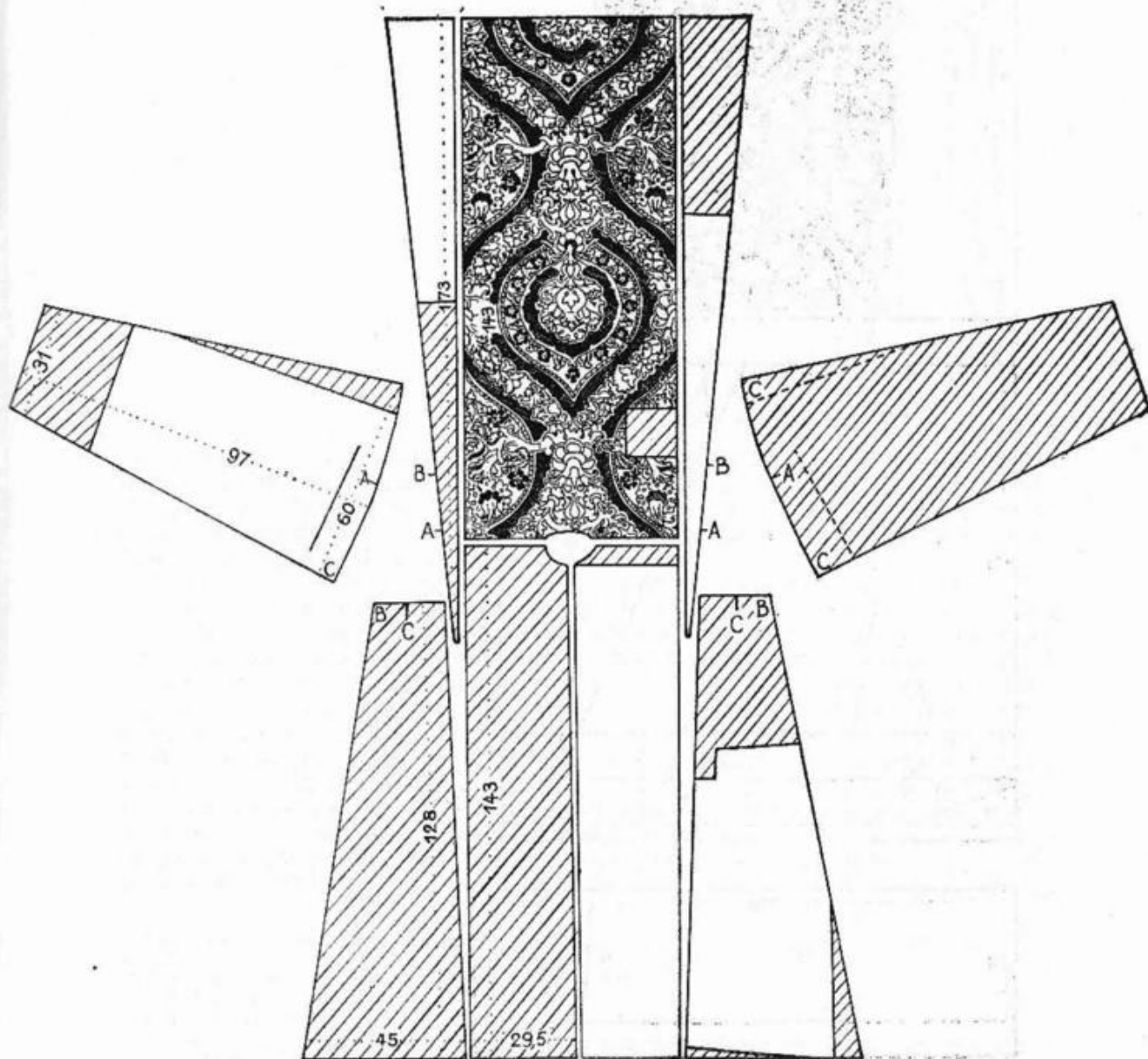
tanul era echivalentul cabaniței¹, veșmînt domnesc îmblănit, semn al autorității domnești și al investiturii acordate de turci. Paul de Alep, descriind urcarea în scaun a lui Constantin Șerban spune că noul domn a fost „dezbrăcat de hainele sale, investindu-l domnește cu o dulamă de brocart scump, o cabaniță de aceeași stofă îmblănită cu samur, un calpac de samur de mare preț și un surguci de aur cu pietre scumpe de mare valoare și frumusețe”. Costumul lui Matei Basarab, înfățișat de același călător cu prilejul înmormîntării, este similar². În capitolul al treilea din *Descrierea Moldovei*, intitulat *Despre datinele vechi și noi la întronarea domnitorilor Moldovei*, Dimitrie Cantemir relatează pe larg ceremonia instaurării unui nou domn, care se făcea în biserică. Unul dintre momentele solemne după încoronare era îmbrăcarea noului domn „cu caftan domnesc”. De asemenea, boierii cei mari care purtaseră pînă atunci haine de doliu — pentru moartea fostului domnitor — „îmbrăcau altele deschise și mai strălucitoare”³. În condica de ceremonial a logofătului Gheorgachi din secolul al XVIII-lea, este descris cu detalii momentul înscăunării. Tradiția era continuată și în această vreme, iar obiceiurile nu se deosebeau prea mult față de trecut. Investitura noului domn avea loc înainte de intrarea în Iași, la mănăstirea Galata, unde „domnul, după altă podoabă de îmbrăcăminte ce pune asupra sa, se îmbracă și cu haina cea împărătească, ce se cheamă cabaniță și pune

¹ Termenul de „cabaniță” cu sensul de veșmînt deosebit, de distincție (chiar pentru boieri), apare la NECULCE, *op. cit.*, p.108, vorbind despre aprozii din timpul lui Ștefan cel Mare, care erau fii de boieri îmbrăcați cu „sarvanale și cabanițe”. Prețul unui astfel de veșmînt în secolul al XVII-lea era de 5 800 de aspri (cabaniță cu guler de vulpi); vezi SMIM, V, p. 233.

² PAUL DE ALEP, p. 115.

³ CANTEMIR, *Descrierea Moldovei*, ed. Gh. Adamescu, București, f.a., p. 51.

Fig. 48. Schema croielii unui caftan transformat dintr-un vâl de tîmplă. Mănăstirea Putna (jud. Suceava).
Sfîrșitul secolului al XV-lea.

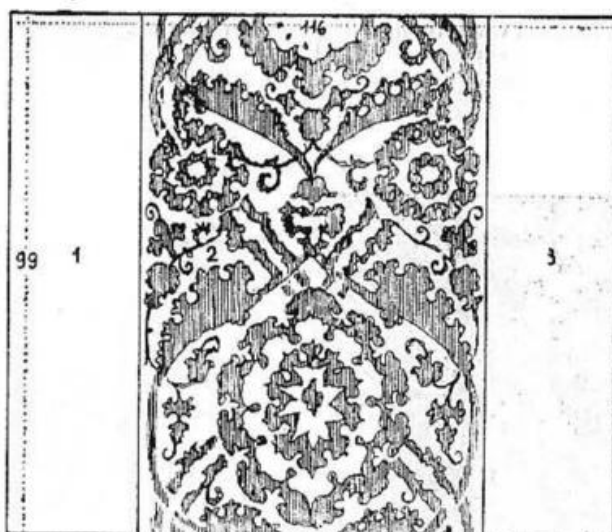

Fig. 49. Fragmentele unui caftan transformat într-un catasarchion. Secolele XV—XVI. Mănăstirea Putna (jud. Suceava).

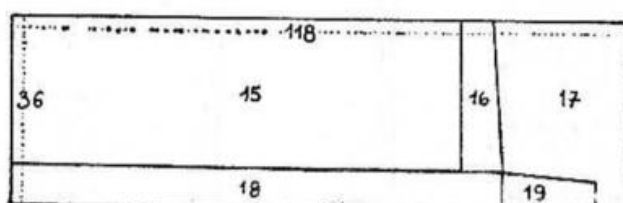
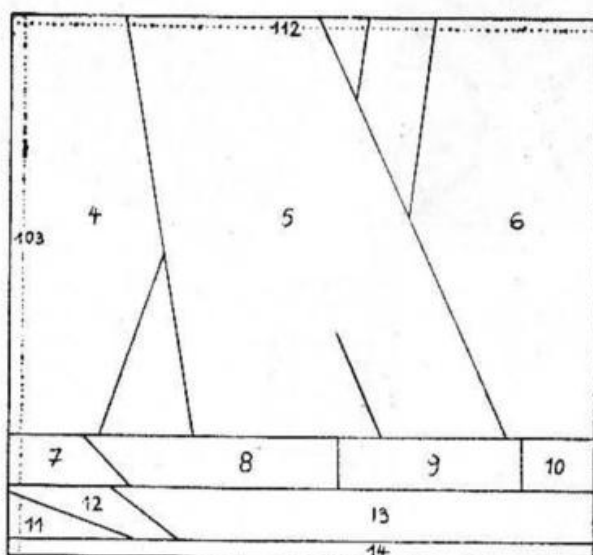
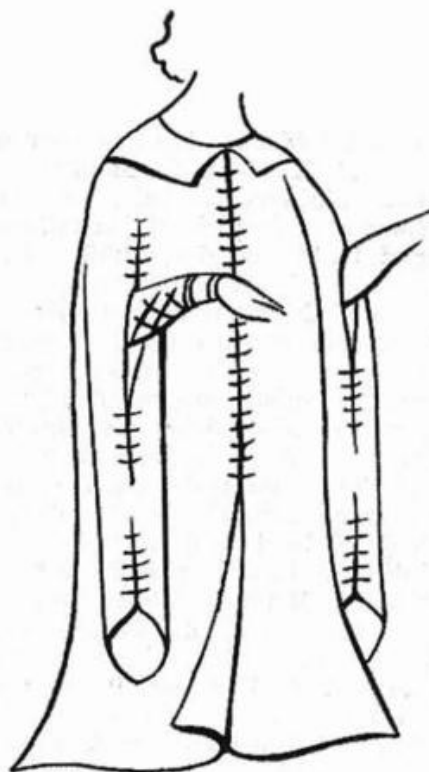

Fig. 50. Caftan purtat în Moldova în secolul al XV-lea și prima jumătate a veacului al XVI-lea, reprezentat în pictura murală de la Arbore (jud. Suceava).

cuca pe cap¹. În raport cu granața, în afară de croială, caftanul se deosebește prin lipsa acelor fișii brodate cu mărgăritare și pietre prețioase, semn de distincție imperială moștenită de domnitorii Moldovei. Caftanele sînt îmblănite, căptușeala de blană prelungindu-se pe umeri într-un guler lat, așa cum apare în tablourile votive. Blana era prețioasă, de hermină, samur, cacom etc.

Caftanele clasei dominante se făceau din stofe scumpe, aduse din Italia sau din Orientul Apropiat. În portretele din ctitoriile domnești, ca și în cele ale boierilor de la Bălinești, Arbore, Humor, sînt reprezentate fidel bogatele catifele italiene ale caftanelor. Izvoarele scrise din secolul al XVI-lea pomenesc frecvent de caftane aurite² (*caftan d'avor*) sau caftane de catifea³ aurită. În aceeași vreme se folosea una dintre cele mai prețioase mătăsuri cu fir — de proveniență orientală — serasirul, pe care-l menționează inventarele de averi⁴. Numeroasele bucăți de catifea cu fir, mai ales de proveniență italiană⁵, sau mătăsurile cu fir orientale păstrate în colecțiile românești oferă imaginea vie a coloritului și ornamentației caftanelor. Valoarea acestor veșminte datorită rarității țesăturilor și a podoabelor din metale prețioase care constituiau nasturii, cingătorile etc. este dată de o serie de documente, în care boierii refugiați în Transilvania, în împrejurările politice tulburi din secolele XV—XVI, își revendică averea de haine, blănuri, cingători ș.a., care se

¹ SIMONESCU, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi. 1762*, București, 1939, p. 265.

² VERESS, I, p. 283; HURMUZAKI, XI, pp. 395—399.

³ *Ibidem*, II, p. 278.

⁴ HURMUZAKI, XI, pp. 395—399: „... 2 caftane seraser bun”.

⁵ *Ibidem*, III, I, pp. 90—91; între lucrurile domnului fugar Petre Cercel, sînt patruzeci de mantii, parte din brocart, parte din catifea, îmblănite și cu nasturi de aur.

CXXXVI

ridică întotdeauna la sume enorme¹. Aspectul caftanului purtat la începutul secolului al XVII-lea în Moldova se desprinde în toate detaliile sale din analiza portretului brodat al lui Ieremia Movilă (1595—1606) de la Sucevița². Domnul este reprezentat în picioare, în mărime naturală; trăsăturile feței cu ochii expresivi, ageri, bărbia energică, aspră, gestul mâinii drepte ținute pe hanger dau acestui portret însușiri remarcabile, realiste, care-l apropie de portretele de „sevalet” ale Renașterii. Costumul domnitorului este redat cu înțelegerea celor mai mici detalii, fiind un document deosebit de prețios pentru studiul de față. Peste anteriorul de serasir argintiu, închis cu nasturi mărunți până în talie și încins cu o cingătoare de aur, care prinde hangerul, domnitorul poartă caftanul cu mâneci care cad libere spre spate, depășind poalele veșmîntului, despicate în partea de jos. Caftanul este făcut dintr-o catifea roșie, brodată cu palmete mari de aur, de tip „halay”, în care se înscriu flori mărunte de răsură. Broderia se aseamănă ca tehnică și motive cu fragmentele care provin dintr-o astfel de haină, refolosite într-un saccos păstrat la Sucevița. De altfel, broderia de același gen, influențată de atelierele orientale, este cunoscută și din alte lucrări existente în tezaurul mănăstirii Sucevița și în colecția muzeului de artă³. Motivele folosite sînt similare cu cele de pe țesăturile și broderiile lucrate în atelierele din Imperiul otoman, la Istanbul etc.⁴. Moda veșmintelor brodate sau făcute din țesături orientale era răspîndită în această vreme în lumea românească, în Ungaria⁵, Polonia⁶ și Rusia. Broderii similare, daruri ale țarilor ruși, care le comandaseră în atelierele tătărești din Crimeea, sau ale sultanilor turci, erau trimise pînă în Suedia, unde se păstrează mai ales în colecțiile regale⁷.

CXXXVII
CXXXVIII
CXXXIX

Bogăția caftanului este dată de găitanele și nasturii de aur ornamentați cu mărgean sau pietre prețioase, prinși în partea de sus a pieptului. Călătorii poloni — care au trecut prin Moldova în secolul al XVII-lea, ca și Paul de Alep — sînt impresionați de strălucirea caftanelor purtate de domnitori. Poetul polon Samuel Twardowski amintește de domn „îmbrăcat într-o splendidă haină”, iar mai departe spune că „... e îmbrăcat într-un caftan strălucitor (așa e obiceiul întotdeauna la Moldoveni cu caftanul, deși era vreuna frumoasă)”⁸. Paul de Alep subliniază bogăția garderobei lui Vasile Lupu, care posedă 35 de blănuri de samur, dintre care cea făcută special

¹ Dobromir, fost mare ban al Craiovei, încercînd să fugă în Transilvania, fusese jefuit de haine bune, scule de aur, argint și mărgăritare, preț de 7 poveri, ceea ce echivala cu 700 000 de aspri (*D. I. R. Țara Românească, sec. XVI, V*, pp. 336—337; *Istoria României, II*, p. 859).

² IORGA, *op. cit.*, pl. 81.

³ Vălul de potir dăruit de Mitrofana, soția vornicului Ureche, de la mănăstirea Secu și broderiile de la Trei Ierarhi din Iași, dăruite de Vasile Lupu în anii 1636—1639 (NICOLESCU, *Arta veche*, p. 25, fig. 51—52).

⁴ ARSEVEN, *op. cit.*, pp. 238—263, fig. 567, 575, 576, fig. 579.

⁵ PALOTAY, *Öszmán-török elemek a magyar hímzésben. Les éléments turcs-ottomans des broderies hongroises*, Budapest, 1940, pp. 70—74, dă o serie de exemple din care rezultă că magnații maghiari au purtat caftanul ca veșmînt de ceremonie și în secolul al XVII-lea peste dolman. Exemplul cel mai elocvent este dat de Ștefan Báthory, care este reprezentat astfel ca rege al Poloniei. De altfel, influența textilelor și modei turcești se manifestă după bătălia de la Mohaci, în Ungaria, mai ales în rîndurile nobilimii. Din această vreme datează și puternica înrîurire asupra broderiilor maghiare realizate în această concepție pînă în secolul trecut, dăinuind și pînă azi în arta populară.

⁶ MANKOWSKI, *Influence of Islamic Art in Poland*, „Ars Islamica” Ann Arbor, 1935; IDEM, *Polskie Tkaniny i Hafty, XVI—XVIII wieku*, pl. 31, 40, 42—44.

⁷ GEIJER, *Oriental Textiles in Sweden*, Copenhagen, 1951, pp. 62—70, pl. 43, 44, 47, nr. 110, pl. 51, nr. 104 și 109.

⁸ PANAITESCU, *Călători poloni*, pp. 15, 17.

pentru sărbătorile de Paști era cusută în fir, împodobită cu mărgăritare și pietre de mare preț, valorind 35 000 de galbeni.¹ O descriere oarecum similară a luxului îmbrăcămintei lui Vasile Lupu este dată de călătorul polon Stanisław Osoviecim în 1643².

În Moldova ca și în Țara Românească, caftanul ca mantie de ceremonie își menține aceeași croială de-a lungul secolului al XVII-lea, transmițându-se mai târziu și domnilor fanarioți. Rareori apar unele modificări, cum se poate vedea, de exemplu, într-o miniatură reprezentându-l pe Matei Basarab. Mîneca acestui caftan are sus, spre umăr, obișnuita despicătură și o a doua în dreptul cotului, astfel încît să se poată îmbrăca pe braț, atîrnînd liberă doar de la cot în jos. În secolul al XVII-lea caftanul este uneori despicat lateral spre poale, pe o porțiune de circa 20 cm. Piatra funerară a fiului lui Matei Basarab, Mateias, din colecția Muzeului de artă, provenind din biserica domnească de la Tîrgoviște, constituie un prețios document pentru costumele domnesc din această epocă.

În această perioadă, caftanul este de multe ori agrafat doar în față, fără să fie îmbrăcat. Constantin Brîncoveanu, reprezentat în numeroase portrete votive din cîtitoriile sale, poartă întotdeauna caftanul asemenea unei hlamide prinse în față cu o agrafă de aur, bătută cu mărgăritare și pietre prețioase. Portretele brodate, ca și cele ciocănite în argint aurit de pe ferecături de cărți sînt — pentru această etapă, ca și pentru trecut — importante documente pentru studiul costumului.

CXL—
CXLI
13

CXLII

CXLIII
14

CXLIV
CXLV-a, b.
CXLVI
CXLVII
CXLVIII

O altă mantie, de asemenea de modă orientală, care se purta tot peste anterior, fiind cunoscută tot atît de bine ca și caftanul, este *conțeșul*. Numele acestei mantii apare în izvoarele scrise sub diferite forme: *contoș*, *chinteș*, *chindeș* sau *chintuș*. Conțeșul se încadrează prin croiala sa, similară cu a anteriorului, tot în grupul veșmintelor orientale. Mîneca largă, scurtă pînă la cot caracterizează acest veșmînt, frecvent întîlnit în lumea Imperiului otoman. În costumele turcesc, se purta ca haină pe dedesubt, dintr-o mătase subțire, într-o singură culoare sau ca veșmînt de deasupra vătuit și tighelat, folosit mai ales în călătorie. Mai rar, era și îmblănit. Uneori în căptușeala de vată a conțeșului folosit la bătălii se introducea o cămașă de zale³.

În țările române, fiii de domn⁴ poartă conțeș de mătase albă cu fir de aur; alteleori conțeșul este de catifea, postav sau mătase orientală cu fir. Putea fi îmblănit, cînd avea caracter de mare lux, căpătînd semnificația unui veșmînt oficial, dar era și simplu, fără blană, căptușit cu o pînză de in, iar pe poale cu o bandă lată de atlas. În mormîntul vornicului Gligorcea de la Voroneț s-a găsit un conțeș de catifea, a cărui croială este similară cu aceea a anteriorului de dedesubt, deosebindu-se numai prin mînecele scurte pînă la cot și largi. Simion Movilă, reprezentat

CXLIX—a, b

¹ PAUL DE ALEP, pp. 71—72.

² PANAITESCU, *op. cit.*, p. 53: „Măreția domnului este un lucru în adevăr vrednic de privit, într-una toată era demnă de admirație. Între altele avea pe dînsul o haină împodobită așa de măreț încît n-ai putea vedea una asemănătoare nici la sultanul turcesc și nici la vreun alt monarh. Materia din care era croită mi se pare că era «altemhas», pe care erau brodate în aur flori înalte de un deget, avea două perechi de nasturi (paftale) din diamante splendide, se înțelege că erau de o valoare foarte mare. Haina era căptușită cu blană de zibelină, care desigur trebuia să fie potrivită cu restul”.

³ În colecția Muzeului Topkapı-Saray din Istanbul se păstrează un număr important de astfel de veșminte, dintre care unul, atribuit lui Soliman Magnificul, este căptușit cu zale.

⁴ VERESS, I, p. 283: „conțeș de atlas alb”.

CLI
CLII
CLIII

pe acoperământul brodat de la Sucevița, poartă conțeș dintr-o catifea orientală, decorată cu palmete mari de tip „*hataş*”, deschis în față, lăsând să se vadă căptuşeala din blană de samur la minci şi de-a lungul pieptilor¹. În Ţara Românească în aceeaşi vreme conțeşul se îmbrăca curent, de domni şi boieri. Fraţii Buzeşti, la Căluş, sînt înveşmîntaţi în conțeş din catifele şi mătăsuri de Asia Mică, îmblănite cu zibelină şi samur, cu tot pieptul acoperit de găitane aurite². Conțeşul îmblănit, avînd aceeaşi croială, era purtat şi de femei.

Un veşmînt de iarnă totdeauna îmblănit este *şuba*, denumire dată pînă azi îmbrăcămintei groase de iarnă, cu blană. La 1431, Voico, vornicul lui Vlad Dracul, cere braşovenilor „o şubă de postav”³, iar între preţioasele lucruri ale doamnei Voica aflate la Sibiu, sînt menţionate un număr mare de şube, descrise cu unele amănunte⁴. Şubele domneşti erau din ţesături de aur italiene sau turceşti, de culoare roşie, închise cu 35 sau 36 de nasturi de argint aurit şi îmblănite cu diferite blănuri, de sobol, hermină, vulpe etc., iar valoarea lor varia între 32 şi 86 de florini. Aceeaşi şubă îmblănită era purtată şi de boieri⁵.

O serie de alte veşminte sînt menţionate de izvoarele scrise, dar detaliile în legătură cu croiala şi ornamentaţia lor sînt ceva mai greu de stabilit. Un veşmînt care se purta peste anterior era *feregeaua* sau *feligeaua*⁶, făcută din catifea, atlas, postav⁷ sau şaiu de Angora, purtată mai ales vara. Existau însă şi feregele îmblănite — date în dar de Constantin Brîncoveanu în diferite împrejurări⁸. Imaginea costumului boieresc de la sfîrşitul veacului al XVII-lea sau începutul celui următor s-a păstrat într-o serie de desene colorate, realizate de meşterii saşi din Transilvania, cu grijă pentru precizia detaliilor şi uneori cu destul simţ artistic. Boierul reprezentat în albumul de costume din biblioteca Universităţii din Graz poartă anterior de mătase trandafirie, cu un brîu roşu îngust prins cu pafale de aur, şalvari roşii, ciorapi galbeni şi papuci din aceeaşi culoare. Peste anterior, un veşmînt îmblănit de aceeaşi croială, dar cu minciile lungi şi strîmte. Aceasta era, probabil, *feregeaua*⁹. O altă piesă de îmbrăcăminte, amintită doar de izvoarele

¹ ŞTERĂNESCU, *op. cit.*, pl. XII, 2, XIII, 1.

² IDEM, *Valachie et Transylvanie*, pl. 80; *Scurtă istorie a artelor plastice în R. P. R.*, I, Bucureşti, 1957, p. 108, fig. 83.

³ BOGDAN, *Documente şi regeste*, p. 200.

⁴ HURMUZAKI, XV, 1, pp. 225—226; lista obiectelor doamnei Voica menţionate de Paul Thomory, castelan de Făgăraş, într-un inventar al averii ei, întocmit la Braşov la 1. I. 1514.

⁵ VERESS, I, p. 283; printre lucrurile de îmbrăcăminte ale lui Radu stolnicul, refugiat la Braşov, în 1569, figurează şi o şubă aurită.

⁶ ŞĂINEANU, *op. cit.*, p. 169; se menţionează că era făcută din şaiu de Angora, o ţesătură de lînă fină şi borangic, diferit colorată, cu aspect marmorat.

⁷ HURMUZAKI, XI, p. 395; în inventarul veşmintelor fiului lui Petru Ţchiopul figurează „3 cadife, ferege, donin; 2 ferege atlaz, 2 ferege postav roşu”...

⁸ RADU POPESCU, *Cronica*, II, p. 102, descrierea primirii de către Constantin Brîncoveanu a unei solii turceşti: „după obicei, pă turcu cu feregeaua cu spinare de samur îmbrăcîndu-l, la gazdă l-au dus”, „îmbrăcat-au cu feregeau de spinare de samur şi pre efendi...”; la întoarcerea sa de la Adrianopole, Brîncoveanu fiind reconfirmat în domnie, „cu feligele cu samur i-au îmbrăcat pe doi boieri” (*ibidem*, p. 128); în aceeaşi împrejurare „... au îmbrăcat pe boierii caimacan cu felegele cu paceli de samur”, alţi doi boieri au primit „conțeş de samur”, deci altfel de veşminte decît feregelele, iar turcilor care l-au însoţit le-au dăruit caftane (*ibidem*, p. 245).

⁹ BARBUL, *Costume româneşti*, p. 25 (pl. 62 din albumul de la Graz). Un costum similar este reproduş în harta ofiţerului austriac Fr. Schwantz, care a lăsat imagini şi descrieri interesînd Oltenia în vremea stăpînirii austriece, lucrarea fiind făcută la Sibiu, în 1723 (IEREMIE, *Neue Daten zur Kulturge-schichte*, pp. 80—81, pl. 8).

scrise, este *mantaua*, care se făcea din țesături scumpe, fiind uneori îmblănită¹. *Minteanul* era un tip de veșmînt scurt pînă în talie, cu sau fără mîneci, purtat de bărbați și de femei², peste care se punea feregeaua sau conteșul. Termenul desemnează azi în costumul țărănesc o haină de dimie scurtă, cu găitane și nasturi pe piept, care în Oltenia este echivalentă cu laibărul³. Între veșmintele obișnuite purtate de boierimea măruntă sînt *binișul* și *giubeaua*.

Binișul desemna un veșmînt larg, cu sau fără mîneci, care putea fi îmblănit, purtîndu-se pe deasupra giubelei. În descrierea ceremonialului învestiturii domnești făcută de logofătul Gheorgache, ultima categorie de boieri primesc binișuri de postav⁴. *Giubeaua* era purtată peste anterior și sub biniș⁵, caracterizîndu-se prin croiala strînsă pe talie, cu poalele largi și mînecele despicate pînă la cot. Fără să se fi păstrat giubele mai vechi, judecînd după cele existente din secolele XVIII—XIX, provenind din lumea balcanică, giubeaua a fost la origine un veșmînt luxos, de catifea sau postav scump, trecut relativ recent în costumul popular din Serbia și Albania. Termenul de giubea desemnează și la noi, mai ales în zona sudică a țării, un veșmînt țărănesc de dimie, strîns în talie, mai larg pe poale, cu mînecele răscoite, decorat cu găitane negre și roșii. În colecția de veșminte vechi românești a Muzeului de artă există giubele de catifea și postav roșu din această perioadă, asemănătoare celor purtate și în lumea balcanică, mai ales în Albania și Muntenegru. Prin data lor mai recentă depășesc limitele cronologice ale prezentării de față.

Un alt tip de mantie, a cărei croială orientală este desigur mai veche, deși exemplele existente se situează în jurul anului 1800, fiind denumită impropriu anterior, se păstrează în colecția Muzeului de artă, fiind caracterizat prin mînecele foarte largi, aplicate drept și amploarea mare a întregului veșmînt, fără clini triunghiulari. Mantiile de acest tip sînt din șaiu de Angora — o țesătură fină de lînă și mătase moară, sau dintr-un postav subțire, roșu (fig. 51).

Pieșele de îmbrăcăminte descrise mai sus, cunoscute din lumea curților domnești și boierești, s-au transmis orășenilor, în materiale mai puțin luxoase și cu ornamente mai simple. Meșteșugarii se îmbrăcau în straie de sărbătoare cu anterior de mătase, peste care puneau caftan de postav sau catifea. Astfel de costume poartă cei trei meșteri pictați în pridvorul mănăstirii Hurez, Pîrvu Mutu, zugravul monumentelor cantacuzinești, ca și meșterul bisericii curților de la Băjești. Printre

¹ În lista obiectelor lăsate de Petru Șchiopul la 1585 figurează „40 manteo, parte di brocato, parte di ocento, tuti fodrati di raso, con bottoni d'oro” (HURMUZAKI, III, 2, p. 91); averea lui Caraman Aga „o bucată de damasc roșu pentru o manta învelită cu o tafta” (VERESS, III, pp. 264—267). Într-o listă de mărfuri de la începutul secolului al XVII-lea apar diferite calități de mantale: „o manta de cafterie cu jderi valorează 3 000 aspri; o manta de 6 coți de grana purpurie costă 2 400 aspri, iar o manta de postav obișnuită doar 1 000 aspri” (SMIM, IV, p. 233).

² Între obiectele lui Tudor, fiul logofătului Radu, la 1569 apare „un mintean făcut dintr-un caftan de catifea aurită, în valoare de 20 florini” (VERESS, I, p. 268); între lucrurile furate din Nucșoara la 1604 sînt „două mintene pentru femei, una de camică (kamha) verde, cealaltă de camică roșie (VERESS, VII, pp. 307—309); la 1604, într-o plîngere către Ieremia Movilă apare „un mintean bun și cu 12 nasturi și o sabie...” (D. I. R. Moldova, sec. XVII, 1, pp. 158—159).

³ ȘĂINEANU, *op. cit.*, p. 260.

⁴ SIMONEȘCU, *op. cit.*, p. 265; ȘĂINEANU, *op. cit.*, II, pp. 52—53.

⁵ ȘĂINEANU, *op. cit.*, pp. 188—189.

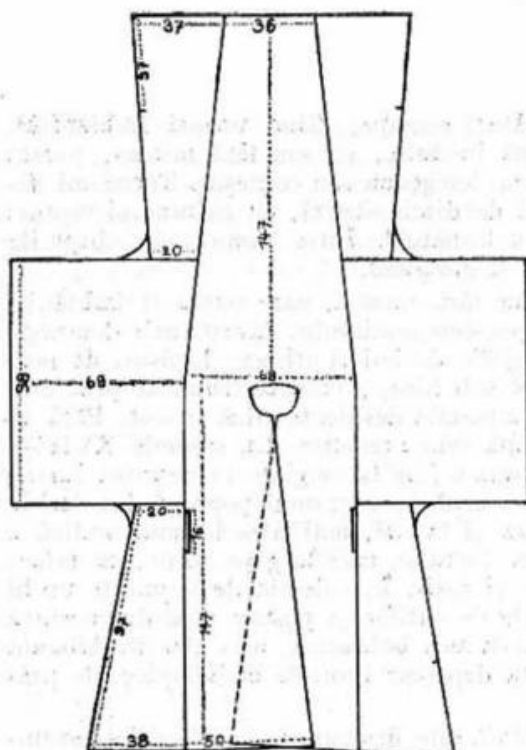

Fig. 51. Schema croilei unui caftan de divan. Inceputul secolului al XIX-lea (Muzeul de artă.)

mărfurile vândute de negustorul ieșean din secolul al XVII-lea apare și un conteș¹ *Ipingeaua* la origine o tunică lungă de postav roșu, militară, caracteristică costumului ienicerilor, în secolul al XVII-lea este o haină folosită pentru copiii de casă și slujitorimea mărunță a curții². *Libadeaua* era un veșmînt vătuit, din postav inferior, purtat de tîrgoveți sub giubea, făcut uneori din dimie³.

●

CLIV

În afară de toate aceste variate mantii orientale, în secolul al XV-lea, în Moldova a circulat pentru scurtă vreme un veșmînt de origină occidentală care se purta pe deasupra, uneori îmblănit. Cel mai vechi izvor iconografic pentru a cunoaște acest nou aspect al costumului, purtat de Alexandru cel Bun, este epitrahilul dăruit de domn ctitoriei sale de la Bistrița, care s-a păstrat multă vreme în mănăstirea Staraia-Ladoga din U. R. S. S., fiind cunoscut ca atare⁴. Pe capetele

¹ TURCU, *Catastihul*, pp. 175—181.

² ȘAINEANU, *op. cit.*, pp. 227—228; într-o condică din 1693 se menționează ipingele pentru copii de casă. Între mărfuri menționate la 1627 apare o *ipingea de caragiu*, în valoare de 1 600 de aspri; existau și altele obișnuite, la prețuri mai reduse, de 450 de aspri (LEHR, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 241; pe o listă de obiecte de la începutul secolului al XVI-lea este și o *ipingea* (BOGDAN, *op. cit.*, p. 326).

³ ȘAINEANU, *op. cit.*, p. 236.

⁴ IORGA, *Patrahirul lui Alexandru cel Bun. Cel dintîi chip de domn român*, Anal. Acad. Rom., Sect. Ist. S. II, tom I, 1913, XXXV, pp. 343—346; TURDEANU, *Les étoles*, pp. 11—12; IORGA, *Portretele*, pl. X; IDEM, *Les arts mineurs en Roumanie, II*, București, 1934, fig. 63; IDEM, *Portretele doamnelor*, fig. 3; IDEM, *Art roumain ancien*, pp. 48—49; MILLET, *Broderies, II*, pp. 7—13, 21—23, pl. VIII; ȘTEFĂNESCU, *Bucovine et Moldavie*, p. 50; NICOLESCU, *Costumul*, în *loc. cit.*, 1957, IV, 1—2.

Fig. 52. Costumul de modă apuseană purtat de Alexandru cel Bun pe epitrahilul de la Staraia-Ladoga.

acestui epitrahil sînt înfățișați în picioare, într-o atitudine solemnă, făcînd un gest de rugă și dăruire — asemenea ctitorilor din picturile murale cunoscute în a doua jumătate a secolului al XV-lea — Alexandru cel Bun și doamna Marina. Merită subliniată redarea veșmintelor cu simț de înțelegere a celor mai caracteristice detalii. Mantia purtată de domnitor este de o croială cu totul deosebită față de aceea a doamnei. Lungă pînă mai jos de genunchi, strînsă în talie cu o centură, cade în falduri bogate (fig. 52). Mînecele sînt largi, ca niște pungi și strînse la încheietură cu o manșetă brodată. Pe poale și în jurul gîtului, o fișie lată, aplicată și ornată cu un motiv în zigzag imită broderia. Acest veșmînt, prin croiala lui, se leagă de costumele poloneze de curte din secolele XIV—XV, la rîndul lui înrîurit de moda Europei occidentale. Un asemenea veșmînt de brocart, cu o croială similară a mînețelor, fără să fie strîns în talie de o cîngătoare, poartă un nobil polonez reprezentat pe mormîntul lui Vladislav Jagello¹ (fig. 53); aceeași tunică apare într-o miniatură poloneză² (fig. 54); în miniaturile flamande și franceze³, ca și în picturile italiene din secolul al XV-lea⁴. Acest tip de veșmînt corespunde cu moda pălăriilor groase de pîslă — aduse din Occident — frecvente în Moldova veacului al XV-lea. Tun-

pp. 139—143, fig. 2—3; IDEM, *Arta în epoca lui Ștefan cel Mare*, fig. 17—18; MUZICESCU, *Date noi cu privire la epitrahilul de la Alexandru cel Bun*, în *SCIA*, 1958, V, 1, pp. 75—113, fig. 7—8.

¹ RACINET, *Le costume historique*, XI, Paris, 1888, pl. B. N. (451), fig. 8.

² *Historia Polski*, sub red. H. Lowmianski, I, Lodz, 1955, p. 358.

³ DURIÉUX, *La miniature flamande*, pl. XXV, XXVI, XLII; MARTIN, *La miniature française*, pl. 88, fig. CXV.

⁴ BENTIVEGNA, *Abbigliamento et costume nella pittura italiana*, I, Rinascimento, Roma, 1962, passim.

Fig. 53. Costum de nobil polonez. Una dintre figurile de la mormîntul regelui Vladislav Jagello, din catedrala de la Cracovia.

CLV cile scurte mai sus de genunchi, căzînd în falduri libere sau prinse în talie cu o centură, apar într-o serie de imagini legate direct de Moldova aceleiași epoci. În gravurile reprezentînd participanții moldoveni la Conciliul de la Florența, aceștia sînt îmbrăcați în tunici de tip occidental¹. Totodată, același tip de haină, mai simplă și mai scurtă, este purtată în Moldova de negustorii italieni, așa cum sînt reprezentați în toate picturile murale ilustrînd viața Sf. Ioan cel Nou de la Suceava². Pe un fragment pictat din racla pe lemn, ca și pe îmbrăcămintea de argint, ambele de la sfîrșitul secolului al XVI-lea sau din primii ani ai veacului următor, apar aceleași tunici de tip occidental.

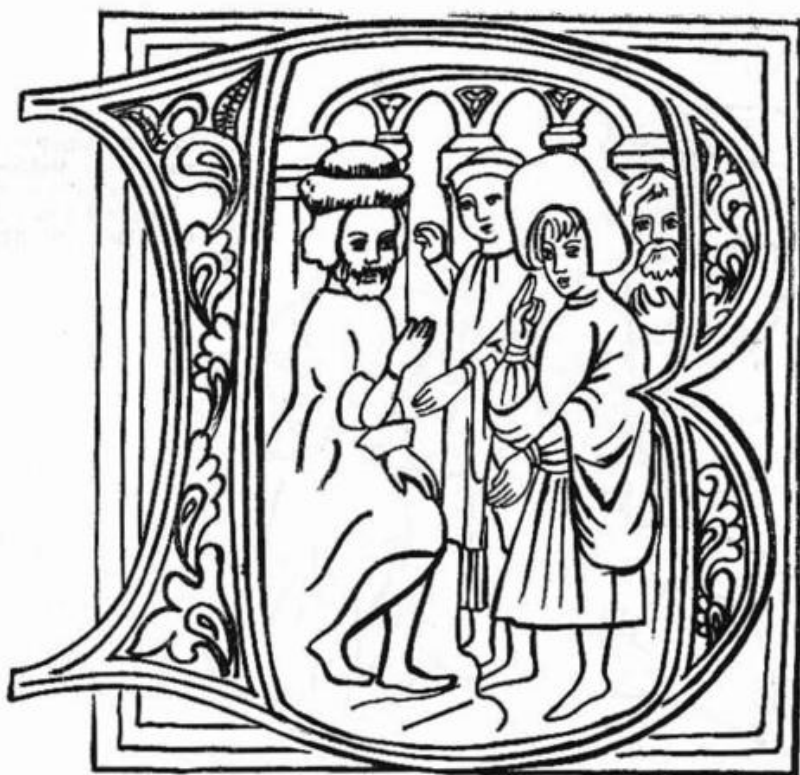
CLVI Un alt tip de haină, tot de origine apuseană, este mantia scurtă fără mînece, cu o răscoitură largă în jurul brațului³. Ștefan cel Mare, în miniatura din Evangheliarul de la Humor, poartă o astfel de mantie roșie cu flori mari de aur, de catifea italiană, îmblănită, peste tunica scurtă cu mînecele strîmte. Fiul lui Ștefan, Alexandrel, pe epitrahilul de la Putna, unde este reprezentat alături de tatăl său, bust, îmbrăcat într-o mantie de același tip. Un veșmînt similar — dar

¹ KARADJA, *Delegații din țara noastră la Conciliul din Constanța (în Baden), în anul 1415*, în „An. Acad. Rom.” Mem. Secț. Ist. S. III, tom. VII, 1927, pl. VII.

² În picturile murale reprezentînd judecata Sf. Ioan în fața eparhului cetății, în care apar negustorii tătari și genovezi, ultimii poartă costume de același tip cu cele italiene din secolele XIV—XV.

³ Cele mai apropiate analogii apar în pictura italiană a secolului al XV-lea (BENTIVEGNA, *op. cit.* p. 13, fig. 18; p. 50, fig. 64).

Fig. 54. Tipuri de costume occidentale din secolele XIV—XV, purtate de nobilimea poloneză.

deschis în față — purtau și bizantinii. Era „scaranicon”-ul, de origine persană, o haină ușoară, scurtă, de călărie, caracteristică popoarelor de stepă și persanilor, devenită ulterior la curtea bizantină un veșmînt luxos, de ceremonie. După Kondakov, acest veșmînt oriental a fost transmis în apusul Europei, caracterizînd costumul din Italia și Germania în vremea Renașterii¹. În Moldova, același veșmînt a putut pătrunde pe calea ocolită a Apusului, indirect prin intermediul Poloniei sau Ungariei sau direct prin relațiile lui Ștefan cel Mare cu Veneția, de unde domnul primea țesături, veșminte confecționate și podoabe.

◀ *Îmbrăcămintea capului.* Despre îmbrăcămintea capului la domnitori, știrile și imaginile păstrate oferă un material redus pentru secolele XIV—XV. În portretele murale — dat fiind caracterul de solemnitate al costumului — domnul și familia sa poartă întotdeauna coroană, cu trei sau cu cinci colțuri, în formă de trifoi sau de floare de crin. Este greu de știut, în stadiul actual al cercetărilor, dacă astfel de coroane corespund unei realități sau au caracter convențional. Coroana avea desigur, funcție strict oficială și simbolică. Apariția aceluiași tip de coroană la copii, feciori și mai târziu și la fete, ridică însă mari semne de întrebare, sub raportul funcției și existenței ei ca atribut al costumului. Originea, sensul simbolic și caracterul special pe care coroana îl are în picturile murale constituie o problemă aparte, în afară de cadrul volumului de față, de aceea ne limităm doar la semnalarea ei.

Moda pălăriilor occidentale din pîslă groasă sau catifea este răspîndită în Moldova încă de la începutul secolului al XV-lea. Cel mai vechi exemplar al unei

¹ KONDAKOV, *op. cit.*, în *loc. cit.* p. 45.

Fig. 55. Diferite pălării de tip occidental purtate în Moldova în secolul al XV-lea:
a) Pălării din pictura murală de la mănăstirea Neamț.
b) Pălăria lui Alexandru cel Bun.

astfel de pălării apare în portretul lui Alexandru cel Bun și pe epitrahilul de la Staraia-Ladoga (fig 55a). Pălăria cilindrică înaltă, cu fundul bombat și borurile late, ușor evazate, brodate, așa cum apare în acest portret este, desigur, una dintre acele „șepci frințești” sau „șepci de postav”¹ menționate în privilegiile comerciale, adică o pălărie de proveniență occidentală, italiană sau flamandă. Tipul acesta de pălărie, cu calota înaltă, cilindrică sau semisferică, uneori ușor turtită, cu borurile largi, întoarse în sus, alteori prelungite în față, asemenea unui cioc, se purta curent de nobilimea și burghezia din Franța, Italia și Flandra, de unde s-a răspândit în Europa centrală și Polonia până în țările noastre. Cele comune erau de pislă, de culoare neagră sau cafenie, cele luxoase erau de catifea sau mătase, brodate cu perle și cu fir, în culori vii². În țările române se importau pălăriile de postav și de camelot. La 1419, niște negustori străini veniți în Moldova îi aduc în dar domnului „mitre, pălării roșii de cocirlat”³, adică pălării făcute din postavul „scarlat”⁴, de culoare roșie-aprinsă. Uneori aceste pălării erau îmblănite cu castor, sobol etc. Blana constituia, ca și la celelalte veșminte, elementul de lux și de distincție, indicând și treapta socială. Acele „capelii pilosi” menționate printre mărfurile depozitate la Suceava de un negustor genovez în anul 1449—1450⁴, trebuie

¹ BOGDAN, *Relațiile cu Brașovul*, p. 23; în privilegiul din 1424 sînt menționate șepci, adică pălării de postav. În traducerea latină a privilegiului din 10. XI. 1424, dat de Dan al II-lea brașovenilor, apare termenul „ozittia” pentru termenul slav „șepci” (*ibidem*, p. 25).

² ENLART, *Manuel*, III, pp. 161—173.

³ IORGA, *Istoria comerțului*, I, p. 84.

⁴ IDEM, *Acte și fragmente*, III, pp. 16—21.

Fig. 56. Pălării
de tip occiden-
tal din secolul
al XV-lea:

a) Pălăria lui
Ion Vodă cel
Cumplit
b) Pălăria lui
Ștefan, fiul lui
Petru Șchiopu

să fi fost astfel de pălării. Sub diferite variante, similare cu cele care apar în minia-
turile apusene și poloneze, sînt reprezentate în picturile murale din Moldova, în
gangul de intrare al mănăstirii Neamțu, (fig. 55b), care ilustrează romanul oriental *Var-
laam și Ioasa*¹, și în unele episoade din viața Sf. Ioan cel Nou; boierii care-l înso-
țesc pe Alexandru cel Bun în cortegiul de primire a moaștelor Sf. Ioan cel Nou la
Suceava (Voroneț și Bistrița) poartă pălării occidentale, asemenea, celei de pe epi-
trahilul de la Staraia-Ladoga (fig. 56a). În cele două gravuri în care sînt reprezentați dele-
gații orașelor moldovene la Conciliul de la Constanța (1415), pălăriile sînt
similare acelor care apar într-o miniatură poloneză reprezentînd orașeni la sfîr-
șitul secolului al XIV-lea², ca și în picturile italiene din secolele XIV—XV³.
Ele pătrunseseră în secolele XIV—XV și în moda curții bizantine, contaminată
în timpul Paleologilor de elemente apusene, datorită legăturilor cu orașele italiene.
Portul pălăriilor de acest tip se va continua încă lungă vreme în costumele mol-
dovenesc, deoarece apar și în portretele de la sfîrșitul secolului al XVI-lea⁴.
Ioan Vodă cel Cumplit poartă o pălărie de acest gen pe moneda bătută de el⁵;

CLVIII—
CLIX

¹ NICOLESCU, *Costumul*, în *loc. cit.*, p. 139, fig. 6.

² KARADIA, *op. cit.*, în *loc. cit.*, pl. VII; NICOLESCU, *op. cit.*, fig. 10—11.

³ Miniatură din copia de la Lognietki a *Oglindei saxone* din anul 1386 (*Historia Polski*, sub red.
H. Lowmianski, I, p. 338).

⁴ BENTIVEGNA, *op. cit.*, p. 7, fig. 9, p. 8, fig. 12.

⁵ PASCU, *Petru Cercel*, p. 180, descriind costumele bărbaților menționează că aceștia poartă pe
cap pălării „alla schiavona cum de altfel poartă și polonezii și ungurii”.

⁶ LUCHIAN, *Moneda lui Ioan Vodă cel Cumplit*, în *SCN*, 1957, I, pp. 441—446.

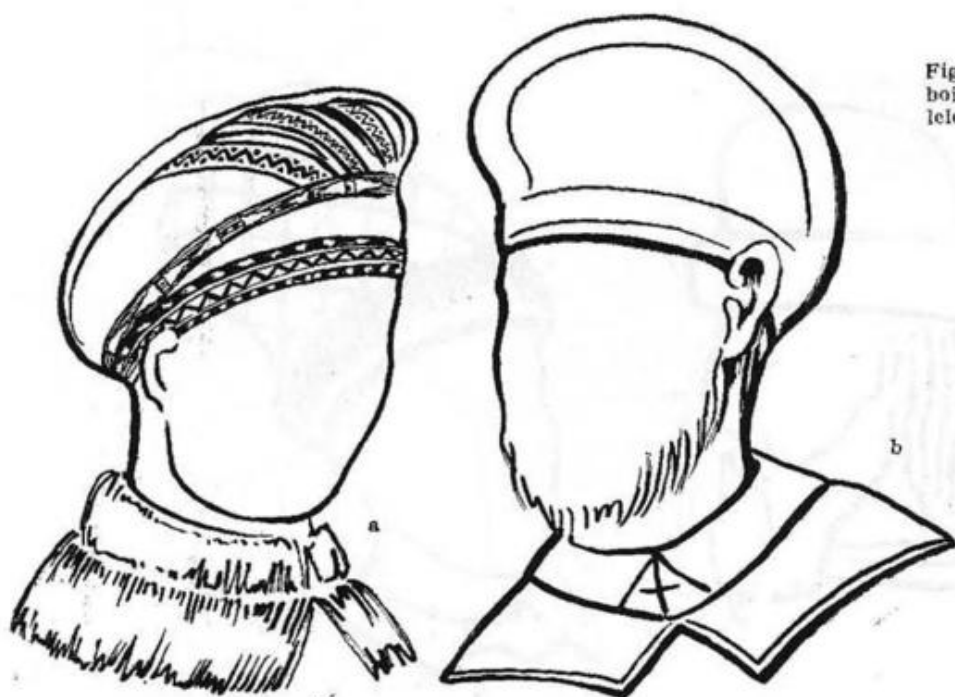

Fig. 57. Boneta purtată de boieri și domnitori în secolele XV—XVI.

fiul lui Petru Șchiopul, într-o gravură contemporană, are aceeași pălărie¹ (fig. 56b). Calota înaltă, cilindrică sau semisferică, mărginită cu o bandă lată de blană se menține în veacul al XVII-lea numai în costumele feminine, apărind în portretele doamnelor Tudosca, Anastasia etc. În secolul al XVII-lea aceste pălării se numeau „ișlice”².

În secolele XV și XVI, în Țara Românească boierii sînt reprezentați cu capul gol, iar în Moldova cu o mică bonetă de mătase cu un colț în față făcînd cîteva cute, datorită faptului că este prinsă în jurul frunții de o bandă fixă. Luca Arbore, logofătul³ Tăutu, Teodor Bubuio, hatmanul Daniil poartă acest tip de bonetă (fig. 57). Ea acoperea tot părul strîns la spate. În unele portrete, ca cel al lui Rareș de la Rîșca și Probota sau al lui Alexandru Lăpușneanu în broderiile dăruite mănăstirii Slatina, domnii poartă sub coroană același tip de bonetă, bogat lucrată cu fir în partea de jos. Boneta găsită în mormîntul vornicului Gligorcea de la Voroneț, de catifea roșie căptușită cu mătase, are o altă formă. Calota rotundă, simplă este înconjurată de o margine lată de 8 cm, din același material. Fragmente de bonete făcute din catifea cu fir s-au găsit și în mormintele de la Suceava.

Spre sfîrșitul secolului al XVI-lea și în veacul următor, se generalizează în ambele țări în costumele domnesc portul cușmei de blană scumpă, înaltă, ușor întoarsă într-o parte, cu un surguci de pene prins de o agrafă cu pietre pre-

¹ IORGA, *Portretele*, pl. 65.

² *Cronicile Țării Românești*, I, p. 475; se povestește incidentul dintre fiica lui Duca vodă și nora lui Constantin Brîncoveanu, venită în Moldova într-o zi de Paști, și „... o jupanită cu ișlic, precum le este obiceiul de poartă jupanele ișlice, în toată vremea, i-au luat ișlicul din cap și l-au băgat în foc... fiindcă numai doamnele poartă ișlic nu și jupanele”.

țioase¹. Cușma de acest tip este purtată în aceeași vreme de principii Transilvaniei și de demnitarii polonezi. O cușmă similară, cu o margine lată de circa 8 cm întoarsă, s-a găsit și în mormîntul lui Mateiaș de la Tîrgoviște. Este făcută dintr-o țesătură de lînă pîroasă, imitînd blana. În toate portretele reprezentîndu-l pe Petru Șchiopul, Mihai Viteazul², Ieremia Movilă³, Matei Basarab⁴ și Vasile Lupu⁵ apare acest tip de cușmă⁶. Ca un semn de distincție domnească — întocmai ca și caftanul — cuca era purtată de domn cu prilejul investiturii. Era o căciulă rotundă dintr-o blană scumpă, de obicei samur, cu o egretă prinsă printr-o agrafă de aur și pietre prețioase. Uneori cuca avea calota de catifea sau mătase și marginea de samur⁷ sau de astrahan⁸, despicată în dreptul urechilor, alteori era înălțată în față, formînd un colț în acoladă, pe frunte. Cuca apare în portretele domnești abia în secolul al XVI-lea și în veacul următor, fiind de fapt legată, ca și caftanul, de pătrunderea unor mode și însemne de investitură ale curții otomane⁹. Sivori, descriind înscăunarea lui Petru Cercel, arată că i s-a pus domnului pe cap „o beretă de brocart de aur, după obiceiul românilor, lucrată cu nestemate, în formă de coroană”¹⁰. Cu un veac mai tîrziu, Del Chiaro descrie cuca purtată de Constantin Brîncoveanu, de samur cu surguci în dreapta, format dintr-un panaș de pene de bitlan și ornat cu o rozetă de diamante evaluată la 40 000 de galbeni¹¹. Această cucă apare în portretele lui Brîncoveanu de pe medalii și în stampe¹². O agrafă rotundă de prins panașul, dintr-o placă de argint aurit, s-a găsit între obiectele din tezaurul de la Covei și a aparținut — probabil — unei căciuli purtate de un boier, cu o podoabă mai puțin valoroasă, dar de aceeași formă. Cuca, ca piesă de costum cu caracter fastuos, era îmbrăcată la toate marile sărbători¹³, fiind legată direct de portul caftanului. x

CLXII
CLXIII
CLXIV

CLV
CLXVI

CLXVII
CLXVIII-
a, b.
CLXIX

¹ Între lucrurile de preț ale lui Petru Cercel, confiscate în Transilvania, este menționat „un canaf pentru cușmă cu mărgăritare mari și turcoaze” (VERESS, III, pp.25—30).

² IORGA, *op. cit.*, pl. 77—78—79, gravuri contemporane.

³ *Ibidem*, pl. 81, portretul brodat de la Sucevița; *ibidem*, pl. 82, portretul de la Golia, retușat în secolul al XIX-lea; aici cuca are forma obișnuită în epoca fanarioților.

⁴ *Ibidem*, pl. 88, gravură contemporană; cușma este de postav cenușiu, tivită cu blană în dreptul frunții.

⁵ *Ibidem*, pl. 99, pl. 100, stampe contemporane; pictura murală de la Hlincea, *Ibidem*, pl. 101; de la Golia, *Ibidem*, pl. 102; pictura în ulei reproducînd o broderie pierdută de la Trei Ierarhi, *Ibidem*, pl. 104; portretul brodat al lui Ioan, fiul lui Vasile Lupu, *Ibidem*, pl. 104.

⁶ *Cronicari munteni* (ed. ingr. M. Gregorian), București, 1961, I, p. 143; se folosește termenul de „gujmă”; lui Gabriel Báthory i-a căzut „gujma din cap”.

⁷ IORGA, *op. cit.*, pl. 86, gravură reprezentînd pe Gaspar Graziani (1619—1620); *ibidem*, pl. 112, reprezentînd pe Mihnea (1650—1651).

⁸ DEL CHIARO, pp. 19—20, descrie acest tip de pălărie, avînd în jur „o bandă de blană de astrahan, lată de patru degete, ce se importa din Rusia. Blana cea mai scumpă fiind samurul, boierii de rangul întâi poartă în loc de astrahan, samur”.

⁹ *Cronicari munteni* I, p. 468; la confirmarea lui Constantin Brîncoveanu pe tron, turcii îi trimit „caftan și cucă de agă turc”; cînd același domn se duce la Adrianopol, în vizită oficială la sultan, „mergînd în Saraiul împărătesc au îmbrăcat pe mîria sa cu caftan punîndu-i și cuca pe cap” (*ibidem*, II, p. 127); la reconfirmarea domnului, turcii îi trimit „caftan cu capuglu... punîndu-i și cuca în cap pînă au intrat în București, în divanul cel mare...” (*Ibidem*, vol. II, p. 279). În descrierea țărilor române făcută de preotul armean Hugas Ingigian, se spune că la alegerea în domnie, beful — adică domnul — „punea pe cap o pălărie numită cucă, făcută din pîslă și brodată de jur împrejur, împodobită cu pene de struț”.

¹⁰ PASCU, *op. cit.*, pp. 122—123.

¹¹ DEL CHIARO, p. 63.

¹² IORGA, *op. cit.*, pl. 134, 135.

¹³ DEL CHIARO, pp. 59, 63—64, descriind ceremonialul de la sărbătoarea Bobotezei, menționează că spătarul ține pe palma dreaptă „cuca, ori de cîte ori domnul o scoate din cap, pe o năframă brodată”; la fel și la Paști.

5. COSTUMUL FEMININ. SECOLELE XV-XVII

Costumul feminin din veacurile XV—XVII poate fi mai bine cunoscut datorită faptului că, întocmai ca și pentru costumul bărbătesc, s-au păstrat din această vreme portrete murale, broderii și miniaturi, iar recent la Suceava, și în mănăstirile Galata, Dragomirna, Cătăluu, s-au descoperit vestigii arheologice importante pentru cunoașterea fiecărei piese în parte.

În împrejurările solemne, doamnele purtau ca și soții lor granața imperială, bizantină. Cea mai veche amintire se păstrează în Moldova. În pronaosul bisericii episcopale Sf. Nicolae din Rădăuți, pe peretele de est, este îngruncheată în fața lui Isus Cristos, doamna Anastasia, fiica lui Lațco și mama lui Alexandru cel Bun. Ea este înveșmîntată în granață tivită cu o margine bogat brodată. De sub coroană, pe umeri îi atîrnă un văl subtil, iar în mină ține un *rotulus* desfășurat, pe care sînt înșirate daniile sale către Episcopia Rădăuților. Datarea picturii de la Rădăuți este încă incertă, dar pare mai degrabă a fi aparținut vremii lui Ștefan cel Mare. Zugravii au respectat însă în costumul Anastasiei un tip de îmbrăcăminte mai vechi, rar folosit de doamnele lui Ștefan cel Mare. Soțiile lui Alexandru cel Bun sînt reprezentate întotdeauna în granață. În picturile murale din paraclisul mănăstirii Bistrița¹, la Voroneț, Sf. Gheorghe din Suceava și Sucevița, doamna este îmbrăcată în această mantie, strălucind de bogăția perlelor ca și domnul, costum care apare deseori în portretul împărătesei Elena² din picturile murale moldo-

¹ Pictura din paraclisul casei domnești, construită de Ștefan cel Mare la mănăstirea Bistrița (jud. Bacău), reprezintă viața Sf. Ioan cel Nou. Pe peretele de nord, în ultimul registru, se desfășoară în trei episoade aducerea moaștelor sfîntului la Suceava, Alexandru cel Bun, însoțit de doamnă și de doi fii, urmat de înaltul cler și boieri apare de trei ori, în atitudini diferite. Este cea mai dezvoltată și interesantă compoziție față de celelalte păstrate la Voroneț, Sucevița, Sf. Gheorghe din Suceava și biserica episcopală din Roman.

² Cel mai frumos portret al Sf. Elena îmbrăcată în costumul bizantin, a cărui tradiție s-a continuat în țările române, se păstrează în biserica Sf. Maria-Orlea; la Humor, Voroneț, Arbore etc. în scene care reprezintă pe Sf. Constantin și Elena, împărăteasa este înveșmîntată în același costum, iar vălul de pe cap este asemănător cu cel purtat de doamne în Moldova. Uneori, Maica Domnului în scena „Deisis” este îmbrăcată în costum de împărăteasă bizantină.

Fig. 58. Mantia (granața) purtată de Marina, doamna lui Alexandru cel Bun pe epitrahilul brodat de la Staraia-Ladoga.

venești sau în imaginile prințeselor bizantine din cortegiul imperial, în scena asediului Constantinopolului, la Moldovița și Humor. Pe epitrahilul de la Staraia Ladoga, costumul domniței Marina, intitulată „autocratissă”, este asemenea aceluia al unei prințese bizantine. Peste rochia căzînd în falduri bogate, cu mincile largi, care coboară pînă la glezne, ea poartă o mantie agrafată în față (fig. 58). În dreptul pieptului se vede clar conturat un paralelogram de forma „torachionului”, ornamentație caracteristică mantiei imperiale bizantine¹. Întregul costum amintește portretele împărăteselor bizantine. Teodora, soția lui Mihai al VIII-lea, Elena, soția lui Manuel al II-lea, sînt îmbrăcate la fel. În biserica Maicii Domnului din Trapezunt, Alexis al III-lea Comnenul (1350—1390) și soția sa Teodora poartă același costum². Princesele din Serbia, ca Maria Ana Liverina, soția lui Oliver din pictura murală de la Lesvono (1341), și Elena, soția lui Ștefan Dușan, au aceeași rochie bogată, cu mantia strălucind de perle, agrafată pe piept³. În două lucrări bizantine din secolul al XIV-lea, icoana de la Galeria Tretyakov și sacosul lui Photios din Sala armelor de la Kremlin, donatoarele, împărătese sau soții ale unor înalți demnitari — sînt înveșmîntate în granață. Costumul doamnei Marina oglindește prin toate notele sale bizantine, o realitate culturală de mare interes istoric puțin cunoscută încă, aceea a climatului bizantin în care s-a dezvoltat, la început, viața de curte din Moldova. Aceeași atmosferă se desprinde din cerce-

¹ EBERSOLT, *Arts somptuaires*, fig. 41—42.

² *Ibidem*, pp. 122—124.

³ MILLET, *L'ancien art serbe. Les églises*, p. 27, fig. 13; p. 29, fig. 14; p. 30, fig. 15; KOVACEVIĆ, *Tracht*, pl. XXV—XXVI, XVII, XXX (Elena din biserica Sf. Nicolae din Ohrida).

- tarea costumului feminin în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Rareori, Maria Voichița poartă granață identică cu cea a lui Ștefan cel Mare, în unele broderii (epitrahilele de la Voroneț și Dobrovăț, vâlul de tîmplă de la Putna). Elena Rareș fiica despotului Serbiei Iovan Brancovici, în tabloul votiv de la Moldovița și Humor este înveșmîntată tot în granață. Această mantie luxoasă era rezervată mai ales domnitorilor, doamnele lui Ștefan cel Mare, sînt îmbrăcate în cele mai dese cazuri în caftan, ca și marea boierime. Un document de o neprețuită valoare pentru înțelegerea costumului feminin din secolul al XV-lea în ansamblu este portretul brodat al Mariei de Mangop (1477), principesă din familia imperială bizantină, soția lui Ștefan cel Mare¹. Doamna este reprezentată pe patul de moarte, culcată, cu ochii închiși, cu mîinile încrucișate pe piept, în chip de „gisant” occidental. Figura ei impresionează prin puritatea liniilor și finețea cu care este tratată, într-o stilizare rafinată, impusă de tehnica broderiei. Ochiul închiș este două linii, sprîncenele frumos arcuite se îmbină aproape de rădăcina nasului, subțire și lung, gura mică este conturată cu un desen precis, ovalul feței regulat, cu pomeții proeminenți și bărbia ascuțită. Pe cap, peste o rețea fină de fir, poartă coroană bogată de aur, împodobită cu perle și pietre scumpe, de care sînt prinse lungi „pandeloques”-uri, coborînd pe umeri. Artistul care a realizat portretul a reprodus în toate detaliile costumul principesei. Cămașa, bogat brodată, cu fir și perle la guler și manșete, are mîneca strînsă, iar caftanul este din catifea italiană, de culoare albastră-cenușie, broșată cu fir². Mantia cade rigid, modelînd umerii, mîinile libere ies prin cele două largi despicături, iar mînecele strîmte coboară pînă la poale. Caftanul este înblănit; un guler lat desamur acoperă umerii. Același costum este purtat și de doamna Maria Voichița, soția munteancă a lui Ștefan cel Mare, în tablourile votive de la Sîntilie, Pătrăuți, Voroneț³, Sf. Nicolae din Dorohoi, Sf. Gheorghe din Hîrlău și paraclisul de la Bistrița⁴. Îmbrăcămintea jupanițelor este asemănătoare. Portretele cele mai interesante pentru înțelegerea costumului sînt păstrate în tablourile votive din bisericele Bălinești, Arbore, Humor și Moldovița în Moldova, iar în Țara Românească, în bisericuța cimitirului din Stănești, bolnița Coziei, bolnița Bistriței, mănăstirea Căluu etc. În Moldova, cele două mantii de tradiție bizantină se mențin pînă către mijlocul secolului al XVI-lea, purtate de doamna Elena, soția lui Petru Rareș, și de Ruxandra, doamna lui Alexandru Lăpușneanu.
- Imaginea de ansamblu, subliniind toate trăsăturile caracteristice costumului din Țara Românească purtat cam în aceeași vreme, s-a păstrat în cea mai elocventă și veridică descriere, făcută de Odorescu⁵: „La femeile din această din urmă epocă, o ie sau o cămașă de pînză subțire, cusută în lungul mînecelor cu vârgi de fir și de culori vii, dar bine potrivite, învâlește brațul sub largile-i cute și se încheie al mînecuțe cu o betelie decorată; alțița de pe umăr e bogat cusută cu firituri de

¹ TAFRALI, *Putna*, pp. 51—53, pl. XLIII; ȘTEFĂNESCU, *Bucovine et Moldavie*, p. 52, pl. 12, album, fig. 1; IORGA, *Portretele doamnelor*, VI—VII, fig. 6; NICOLESCU, *Costumul*, în *loc. cit.*, 1957, nr. 3—4, p. 124, fig. 23—24; VĂTĂȘIANU, *Istoria artei*, pp. 920—921, fig. 884; *Reperoriul*, pp. 288—290, fig. 202—203; ȘTEFĂNESCU, *Broderiile*, pp. 504—506.

² MILLET, *Broderies*, pp. 80—81.

³ IORGA, *op. cit.*, fig. 7, 8, 9; NICOLESCU, și JIPESCU, *op. cit.*, în *loc. cit.*, fig. 4, 5, 11, 13, 14, 15, 25, 26.

⁴ În aceste două ultime monumente, pictura portretelor votive a fost în mare parte distrusă de reparațiile secolului al XIX-lea, desființîndu-se zidul despărțitor, care a fost înlocuit printr-o arcadă.

⁵ ODOBESCU, *Opere*, II, pp. 212—214.

Fig. 59: Costumul purtat de Milița-Despina și fiicele ei din epitrahilul brodat la mănăstirea Esfigmenu de la Muntele Athos. Secolul al XVI.

aur și crețul e compus din largi găitane, ca niște brățări de fir. Pe deasupra vine rochia roșie, vârgată în lung și deschisă rotund la piept deasupra sînului, care este acoperit de un pieptar cu dungi încrețite și cu un mic guler roșu răsfrînt; fusta în cute e îngustă și compusă din două bucăți, cusute una de alta mai sus de genunchi precum sînt vilnecile și cretințele țesute de țărăncile române. Pieptul însă poartă o podoabă ce a lipsit acum cu totul din portul național: e un fel de semicerc de fir susținut de bentițe late, tot de fir, care în sus trec peste umeri ca niște bretele și, în jos, se coboară pe șolduri sub un larg briu de mătase sucită, încins de mai multe ori la mijloc. Pe deasupra acestor veșminte, scumpa dulamă de se-rasir înflorat, cu guler mic de blană, iar deasupra-i, pe umeri și la subțiori, sînt încheietori de bumbi auriți. Poala de jos a dulamei e crestată în mai multe locuri și ornată cu găitane largi, de sub care iese piciorul, învăscut într-un călțun roșu, lung, subțire și încovoiat la vîrf" (fig. 59—60).

Descoperirea recentă a unui mormînt în care s-au păstrat toate piesele costumului, în stare relativ bună de conservare, a dat prilejul cunoașterii directe a îmbrăcămîntei folosite în secolul al XVII-lea¹. Jupanița înmormîntată în pronaosul

¹ Mormîntul a fost descoperit în pronaosul mănăstirii Dragomirna (jud. Suceava), de Vlad Zirra, în toamna anului 1964, cercetînd pavimentul original al bisericii cu prilejul lucrărilor de restaurare. Mormîntul intact a fost adus la Muzeul de artă al Republicii Socialiste România, desfăcîndu-se cu grijă piesele care compuneau costumul jupaniței. După ce au fost spălate și îndreptate, piesele de costum au fost consolidate pe rețea de terilen cu concursul specialistului restaurator polonez A. Nahlić, directorul Muzeului de Textile din Lodz. Astfel, veșmintele au căpătat rezistența necesară pentru a putea fi păstrate și expuse; C. NICOLESCU, VL. ZIRRA, *Mormintele de la Galata și Dragomirna* (în manuscris).

Fig. 60. Costumul purtat de doamna Ruxandra în portretul mural din bolnița Coziei. Secolul al XVI-lea.

CLXXIX
17

mănăstirii Dragomirna, poate din neamul mitropolitului Crimca, purta o cămașă lungă de pînă subțire de in, cu mîneca răsucită pe braț. Pe deasupra o rochie de mătase roșie, cu corsajul înalt, decoltat, de care se prindea fusta încrêtită, largă. În talie era încinsă cu un brîu, oriental, de mătase, în care era prinsă o năframă de borangic. Pe deasupra rochiei avea un conțeș de catifea verde, din care se vedeau mînecele cămășii, decorate cu un galon de fir; pe cap avea o pălărie acoperită cu un vâl de borangic fin. Costumul acesta, cu excepția pălăriei, este aidoma celui reprodus în portretul brodat al doamnei Tudosca de la Trei Ierarhi și al Elinei din miniaturile contemporane. În Țara Românească se purta în aceeași vreme un costum similar; imaginile date de portretele murale și miniaturile secolului al XVII-lea, au fost confirmate prin descoperirea recentă a fragmentelor unui costum de jupaniță în resturile mănăstirii Cătăluu¹. Analiza fiecărei piese în parte — pe baza materialelor păstrate și a tuturor portretelor de doamne și jupanițe din diferite domenii de artă — confirmă claritatea cu care Odobescu a înțeles și a interpretat costumele purtate de ctitorii de la Argeș.

Iia sau cămașa. În trecut ca și azi, prin orna mentația sa brodată, iia a jucat un rol deosebit de important în ansamblul costumului. În limba veche termenul de „cămașă” se folosea, ca și azi la țară, mai ales pentru cea bărbătească,

¹ În toamna anului 1967, s-a descoperit un mormînt de jupaniță; din secolul al XVII-lea, în pridvorul adăugat al mănăstirii Cătăluu, de lîngă satul Căscioarele, cercetată de prof. Gh. Cantacuzino care a avut gentilețea să ni-l arate. Starea de conservare rea a îmbrăcămîntei nu permite decît reconstituirea în desen a costumului.

Fig. 61. Costumul Stanei din pictura murală din biserica episcopală de la Argeș. Secolul al XVI-lea. (Muzeul de artă).

iar celei de femeie i se spunea „iie”¹. Croiala și forma mânecilor, împreună cu broderia sînt notele care deosebesc iia de cămașa bărbătească, caracterizînd costumul în ansamblu. Cămașa este lungă pînă la glezne; obișnuit, nu se vede din rochia și mantia purtate pe deasupra². (fig. 61). În jurul gîtului, un guler răsfrînt se încheie cu cîțiva nasturi globulari, ca și la cămașa bărbătească, alteleori se termină cu o bentiță îngustă, brodată. După croiala mânecilor se pot deosebi trei tipuri de cămăși. Cele mai simple sînt drepte și strîmte, la încheietură cu o manșetă³; acestea sînt mai rare în secolele XV—XVI (costumul Mariei de Mangop și al fiicelor lui Neagoe Basarab). Frecvent, în Țara Românească și în Moldova, în această vreme apar mînecele foarte largi, strînse de o manșetă a cărei lățime variază⁴. 18
CLXXX
CLXXI-a, b.

¹ GIURESCU, *Anatefterul*, p. 457, printre darurile făcute săracilor apar „cămăși și cu izmene” separat de „20 de ii femeiești”; în foaia de zestre a Stancăi — fiica lui Dositeiu Brăiloiu — sînt menționate „1 iie cu mărgăritare”, „4 ii cu sîrmă”, „4 ii cu fir”, „12 ii cu mătase” (ODOBESCU, *op. cit.*, II, pp. 49—52; FLORESCU, *Argeș și Muscel*, p. 141). Termenul de cămașă este folosit pentru cea bărbătească. În Bucovina se face distincție între „cămașă”, care este cea bogat cusută, și „cămășoi”, cea obișnuită, simplă, de lucru.

² În costumul domniței Ruxandra, din biserica episcopală de la Argeș, cămașa este mai lungă cu o palmă decît vilnicul (IORGA, *op. cit.*, fig. 18).

³ *Ibidem*, Maria de Mangop, fig. 66; domnița Ruxandra, soția lui Radu Paisie în bolnița Coziei (*ibidem*, fig. 19); Ruxandra, soția lui Alexandru Lăpușneanu (*ibidem*, fig. 21); fiicele lui Neagoe Basarab în icoana Sf. Simion și Sava de la Ostrov.

⁴ Doamna Maria Voichița și fiicele lui Ștefan cel Mare (IORGA, *op. cit.*, fig. 7, 8, 9); Iuliana în biserica Arbore (NICOLESCU, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 109, fig. 14, 25; Anastasia de la Humor (*ibidem*, p. 110, fig. 15, 26); doamna Milița Despina și Ruxandra în pictura murală de la Argeș (IORGA, *op. cit.*, fig. 12, 13), ca și în portretele de pe icoanele de la Ostrov (*ibidem*, fig. 13); doamna Rada (*ibidem*, fig. 17); Vîlăia și fiicele ei în pictura de la Stănești, Stanca și fiicele ei în pictura de la Tismana.

CLXXXII

CLXXXIII

CLXXXIV

CLXXXV

CLXXXVI

Un ultim grup de cămăși, purtat mai ales în secolul al XVII-lea, se caracterizează prin mînele lungi, croite dintr-obucată de pînă dispusă în verif, care este unită printr-o cheiță sau fișie îngustă de broderie sau un galon țesut din fir, răsucindu-se în spirală pe braț. Cămașa costumului din secolul al XVII-lea, găsită în mormîntul de la Dragomirna, aparține ultimei categorii; la desfacerea fiecărei piese s-a găsit cheița de fir de argint aurit — care prindea odinioară pînza — și un galon de fir țesut, care forma mîneca, răsucită în spirală de-a lungul mîinilor, redînd croiala originală. Pe poale era terminată cu colțișori de fir, lucrați cu acul. Ultimele două croieli mai supraviețuiesc pînă azi. Mîneca iiei țărănești în cele mai multe regiuni ale țării este largă, căzînd liber în partea de jos. Ca o reminiscență a croielilor medievale, apar destul de rar în zona Muscelului și a Gorjului și mai frecvent în zona Făgărașului mînecele încrețite la încheietura mîinii. Ultimul tip, răsucit pe braț, s-a păstrat în portul din zona Vrancei, fiind purtat odinioară însă și în Țara Bîrsei¹. Cele mai grăitoare mărturii ale acestui ultim tip de cămașă purtat și în Țara Românească se păstrează în portretele de la Călușu, ca și în miniaturile reprezentînd pe doamna Elina², iar în Moldova în vîlul doamnei Tudosca, la care se adaugă fragmentele de broderii și cheițe aflate cu ocazia cercetărilor arheologice³. Într-un album de desene, reprezentînd diferite tipuri de îmbrăcăminte orășenească din Țara Românească și țărănească din Transilvania, apar două imagini de bucurăstence de la de la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Croiala cămășii, dreaptă, încrețită la gît, cu mîneca răsucită și cheiță pe poale este foarte clară. Ornamentația cusută este însă cu mult mai simplă, în raport cu cea a cămășilor boierești⁴.

Izvoarele scrise din aceeași vreme adaugă un spor de cunoștințe, precizînd unele detalii despre cămașa luxoasă cusută cu fir. Țesutul pînzei, ca și brodatul cămășilor și năframelor, era ocupația de bază a femeilor din mediul curților domnești și boierești⁵, iar cămășile, prin numărul și bogăția ornamentației, ocupau un loc de seamă în averea unei doamne sau boieroaice. În zestrea văduvei lui Pătrașcu cel Bun, pribegită în Transilvania, sînt nouăsprezece cămăși, între care unsprezece cu gulere și nasturi auriți⁶. Într-o descriere din 1604, se menționează

¹ În zona Vrancei, acest tip de cămașă se poartă numai în satele formate de locuitori veniți din Țara Bîrsei, unde s-au găsit urmele ei. Datorăm informația Elenei Secoșanu, care a cercetat aceste două zone.

² Doamna Stacna, soția lui Mihai Viteazul, la Călușu (IORGA, *op. cit.*, fig. 25); Ana, soția lui Radu Buzeascul, și toate celelalte jupanițe ale căror portrete sînt zugrăvite în friza donatorilor de la Călușu (ȘTEFĂNESCU, *Valachie et Transylvanie*, pl. 80, album); Cătălina, soția boierului Preda Buzescu, de pe vîlul brodat de la Stănești. (NICOLESCU, *Broderiile*, fig. 15); doamna Elina, soția lui Matei Basarab, în pictura de la Arnota (IORGA, *Portretele*, fig. 30); portretele doamnei Elena în miniaturi (*ibidem*, fig. 31, 32, 33); portretul brodat al doamnei Tudosca (*ibidem*, fig. 35); portretele murale ale Anastasiei și fiicelor ei de la Cetățuia (*ibidem*, fig. 37).

³ DAN, *Măndăstirea Putna*, pp. 42—43; în mormintele de la Suceava, cîteva dintre fragmentele de gulere și manșete brodate au aparținut unor cămăși de femei; frecvent au apărut și aici frînturi de cheiță, ca și în mormîntul de la Dragomirna.

⁴ BARBUL, *Costume românești*, pp. 27—28.

⁵ DEL CHIARO, p. 25, amintind țesutul pînzei, spune că din pînă se fac „cămăși care se poartă lungi pînă la pămînt și sînt brodate cu flori de mătase și izmene cu briu brodat ... Fetele și țigăncile roabe lucrează în odaia jupaniței năframe brodate cu flori de mătase și cu fir de aur, care se oferă apoi la ocazii solemne ...”

⁶ VERESS, I, p. 282; inventarul averii văduvei lui Pătrașcu cel Bun din 19.II.1569: „două cămăși de femei cu gulere de mîrgăritare și 11 cămăși cu gulere aurite, cu nasturi mici auriți”; „3 cămăși cu gulere aurite cu nasturi de argint”; „2 cămăși noi aurite; o cămașă cu gulere aurit cu nasturi”.

Fig. 62. Cămășile brodate purtate de fiicele lui Neagoe Basarab. Detaliu din icoana Sf. Simion și Sava de la Schitul Ostrov (jud. Vâlcea), 1522 (Muzeul de artă).

o cămașă împodobită cu turchez, mărgăritare și aur¹. Femeile, întocmai ca și bărbații, foloseau la cămășile simple pumnași și gulerele brodate separat, care se aplicau, evitând astfel spălarea lor². Uneori, manșetele separate dobîndeau o valoare importantă, fiind lucrate cu aur și perle, alteori erau țesute din fir și mătase, imitînd broderia³. Între obiectele date de zestre fiicei sale de Petru Șchiopul sînt și „două mineci brodate cu aur și perle”, în valoare de 15 000 de aspri. Iile cusute cu fir erau prețuite în jurul sumei de 1 000 de aspri sau chiar depășind acest preț⁴.

Broderia cu fir de argint și mărgăritare, împodobind bogat cămășile, era dispusă asemenea celei populare de azi. Sub raportul compunerii motivelor, cămășile din evul mediu, ca și cele actuale, se împart în două tipuri: cu „altiță” și cu „tablă”. În primul grup, ornamentul este repartizat în trei registre: „altița” compusă din mai multe rînduri de cusături orizontale pe umăr, „încrêțul” dispus paralel cu altița, și „rîurile”, care pornesc de-a lungul brațului în șiruri paralele drepte sau în diagonală, uneori formînd motive geometrice. În acest grup se încadrează cămășile care apar în costumele doamnei Milița Despina și al fiicelor ei (fig. 62 a). Tot în rîuri este cusută cămașa Radei, soția lui Vintilă vodă, cea a domniței Ruxandra din pictura de la Argeș, a Negoslavei

¹ VERESS, VII, p. 309 „opt cămăși de vâl pentru femei, una împodobită cu turchez, cu mărgăritare, cu aur și a doua cu fluturi de aur”.

² IDEM, III, p. 81; între lucrurile rămase de la doamna Zamfira sînt doi pumnași cu mărgăritare.

³ În anul 1966, făcîndu-se cercetări arheologice în biserica Sf. Gheorghe Nou din București de Panait I. Panait, s-au descoperit într-un mormînt din secolul al XVI-lea două manșete de fir, cu motive alese geometrice de mătase roșie.

⁴ IORGA, *Foaia de zestre*, în An. Acad. Rom., doc. secț. ist., seria III, tom. VI, 1926, p. 9; în foaia de zestre a fiicei lui Petru Șchiopul figurează „Fazzuoli quatro de lavarse la testa et io camise”.

de la Bistrița. a Stanei și fiicelor ei de la Tismana și a Iulianei de la Arbore (fig. 63). Alteori broderia acoperă uniform întreaga suprafață vizibilă a mîneii, denumită la iia țărănească de azi „tablă” sau „blană”¹, așa cum se poate vedea în cămășile fiicelor Despinei, din icoana de la schitul Ostrov (fig. 62b) și în costumele jupanițelor din Moldova fig. (63—64). În afară de mîneci și de guler erau de asemenea brodate gura și pieptul cămășii. Fiicele lui Ieremia Movilă, din friza ctitorilor de la Sucevița, poartă gulere cusute cu riuri colorate reproduse schematic de zugrav. În portretele din secolele XV—XVI în Moldova, această parte este rar vizibilă, fiind acoperită de caftanul închis în față. În Țara Românească însă, broderia pieptului apare clar, lăsată liberă de răscoiala largă a rochiei, caftanul fiind pus doar pe umeri (costumul doamnei Despina și al fiicelor ei). Ornamentația cămășii este de asemenea evidentă în portretele din secolul al XVII-lea, deoarece în această vreme conteșul se poartă deschis în față.

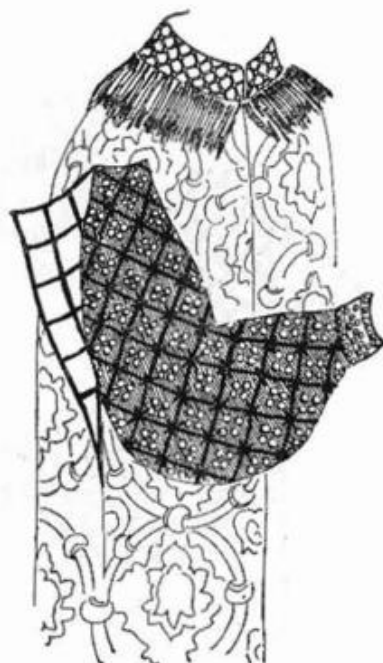
Tehnica și motivele acestei broderii sînt — ca și la cămașa bărbătească — identice cu cele folosite în costumul liturgic. Foaia de zestre a Stavcăi — citată mai sus — este elocventă pentru înțelegerea diferitelor tehnici și materiale folosite pentru împodobirea cămășilor. Aici sînt prevăzute patru feluri de ii, unele cusute cu mîrgăritare, altele cu fir de argint răsucit pe mătase, denumit în documente simplu „fir”. O altă grupă sînt cusute cu „sîrmă” (argint laminat în șuvițe fine),

¹ Acest tip de iie se menține azi frecvent în costumul din zona Hunedoara și în Banat, broderia fiind compactă, alcătuită din motive geometrice bazate mai ales pe combinații de romburi. În Banat se folosește mult și firul.

← Fig. 63. Cămașa brodată a Iulianei, jupanița lui Luca Arbore, detaliu din pictura bisericii Arbore (jud. Suceava). Începutul secolului al XVI-lea.

Fig. 64. Broderia cămășilor purtate de doamna Maria Voichița. Sfârșitul secolului al XV-lea.

iar cele mai modeste sînt cusute doar cu mătase. În reprezentarea cămășilor din Moldova fluturii de aur subliniază motivele.

Peste cămașă femeile purtau o rochie lungă, anterior sau fotă. În Țara Românească, rochia apare clar în portretele secolului al XVI-lea. Despina și fiicele ei, în pictura murală ca și în broderii sau icoane, Vîlaia la Stănești, Negoslava la Bistrița și Rada, Stana la Tismana poartă același tip de rochie, cu corsajul răscoit mult la piept, decorat cu două benzi aurite, probabil un galon de fir lat care se prelungește pe piept și mai jos de talie, formînd un semicerc invers decît răscoiala gîtului. Rochia are talia sus, după moda Renașterii, căzînd în cute mărunte, regulate. În dreptul genunchilor, o dungă neagră pare să marcheze existența unei alte fuste, care se purta sub prima. Acest tip de veșmînt amintește prin fusta plisată vîlnicul purtat în Oltenia. În portretul de pe epitrahilul dăruit de Barbu Craiovescu mănăstirii Bistrița, jupanița Negoslava poartă o fustă în dungi albastre și roșii, asemenea unui vîlnic¹.

În documente apare frecvent, începînd din secolul al XVI-lea termenul de „fută” sau „fotă”, piesă de îmbrăcăminte dintr-o țesătură în dungi, de origine orientală, așa cum o arată chiar numele purtată de femei². Printre obiectele de îmbrăcăminte ale boierului Duca din Greci, fugit în Transilvania în vremea lui Vlad Țepeș,

¹ NICOLESCU, *Broderiile*, p. 123, fig. 6.

² Termenul de „fută”, de origine arabă, definește o țesătură în dungi adusă din India. Termenul este folosit pînă azi în costumele populare din Muntenia (ȘĂINEANU, *Influența orientală*, p. 174). Cuvîntul s-a păstrat și în limba bulgară, definind aceeași piesă a costumului popular. În limba turcă termenul este folosit pentru țesăturile în dungi colorate, de lățimi diferite.

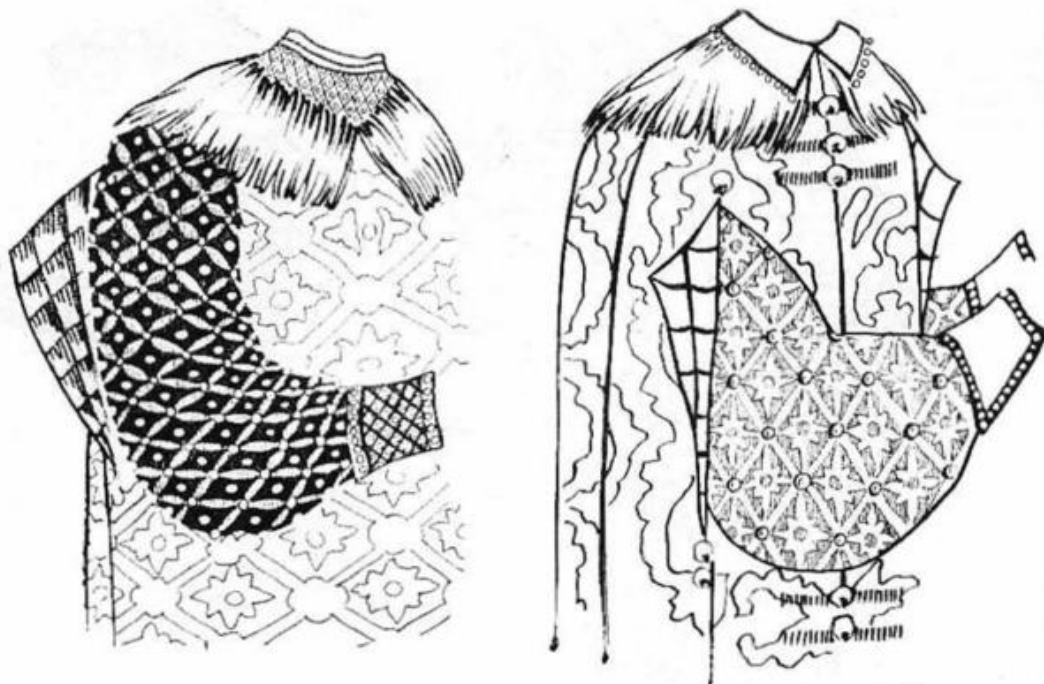

Fig. 65. Cămașa brodată a Mariei Voichița și a jupanitei Anastasia. Sec. XV—XVI.

în afară de „un atlas cu jderi — adică un veșmînt de atlas îmblănit — și două haine de jupaneasă”, sînt menționate patruzeci de fote (фота)¹. În catastiful de mărfuri din 1508 aduse de la Brașov apar și „fotele”². În lucrurile jupanitei Zamfira apare o „fută roșie cu fir de aur” și „o fută albastră aurită”³. Între mărfurile vîndute pe datorie de negustorul din Iași la 1679 sînt diferite tipuri de fote: „fotă carcales”, „foti den slobodnic” și „foti elicaleni”⁴. De un interes excepțional sînt fragmentele de fote din secolele XVI—XVII găsite în cimitirele de la Cetățeni⁵ și Suslănești⁶. Acestea sînt țesături simple, în două ițe de lînă subțire, cusute și țesute cu fir și beteală de argint aurit, fapt care a și contribuit la păstrarea lor. Atît materialul prețios cu care sînt lucrate ornamentele geometrice, compuse asemenea actualelor fote de Argeș și Muscel, cît și faptul că în acest cimitir s-au găsit podoabe de bronz sau argint aurit ne îngăduie să considerăm aceste costume ca aparținînd unor mărunți boiernași de țară. Independent însă de apartenența lor, prezența fotei este indiscutabilă, constituind o verigă de legătură între costumele actuale de Argeș-Muscel și cel de acum trei veacuri.

¹ BOGDAN, *Relațiile cu Brașovul*, p. 298.

² IDEM, *Documente și regeste*, p. 326.

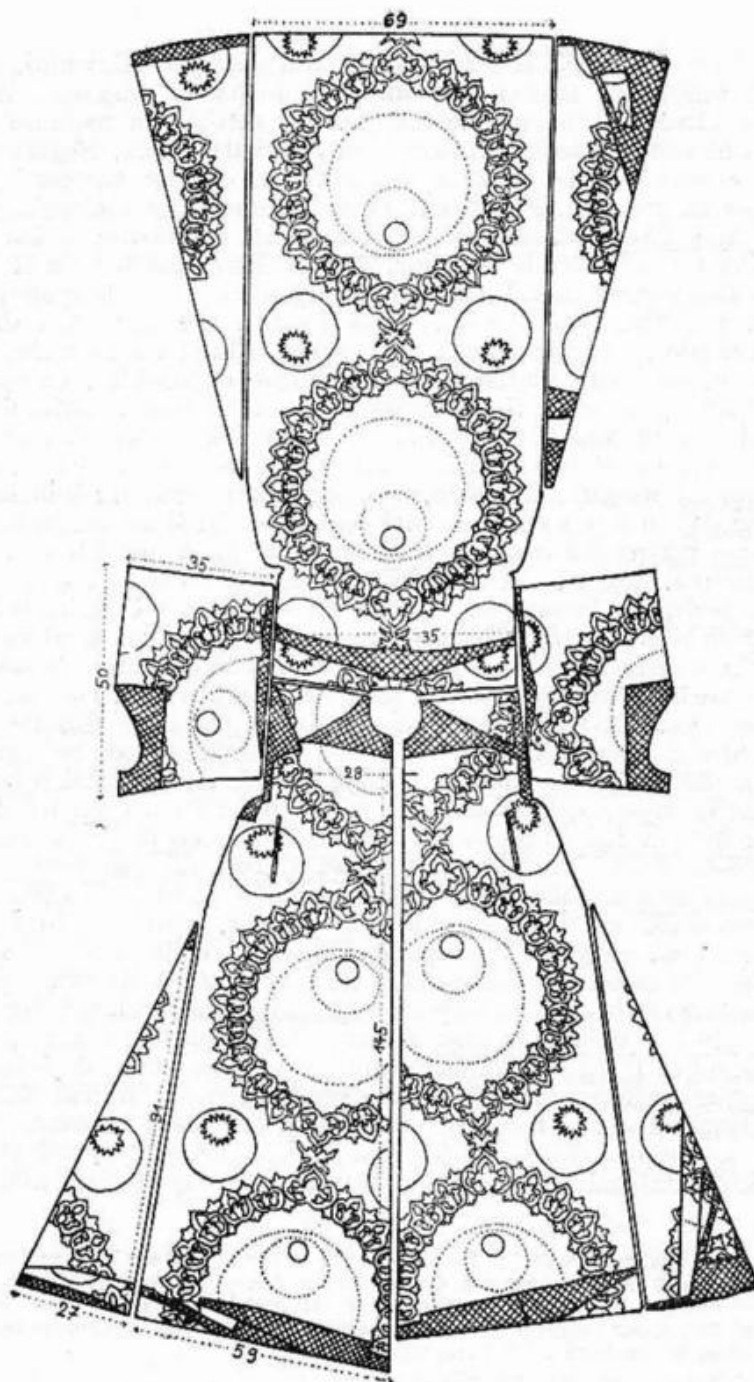
³ VERESS, II, pp. 81—82; inventarul averii mobile a Zamferei din 2.XII.1575.

⁴ TURCU, *Catastiful*, pp. 179—181.

⁵ Fragmentele (32×50 cm) descoperite de Dinu Rosetti la Cetățeni, lângă Cîmpulung, se păstrează în Muzeul de Istorie din Pitești. Cimitirul a fost datat în secolul al XVI-lea, pe baza monedelor.

⁶ Fragmentele găsite în cimitirul de la Suslănești se găsesc expuse în muzeul din Cîmpulung (Muscel).

Fig. 66. Schema croietii
conțeșului de jupaniță din
secolul al XVI-lea. (Muzeul
de artă).

CLXXXVII-

a, b.

CLXXXVIII-

a, b.

În secolul al XVII-lea fusta încrețită asemenea vîlnicului, cu un ilic scurt, strîns în talie, fără mînece, era obișnuită în portul orășenesc. Astfel de costume, care amintesc îndeaproape de cel țărănesc actual din regiunea Olteniei, se pot vedea în pictura mănăstirii Hurezi și la bisericile Colțea, Negustori ș.a. din București¹.

Izvoarele scrise descriu de asemenea diferite categorii de rochii, variind mai ales ca material. Faptul că, în mod constant în tablourile votive mîneca brodată a iiei este vizibilă înseamnă că rochia era răscoită. Către sfîrșitul secolului al XVI-lea și în veacul următor, în Țara Românească și în Moldova se poartă o rochie pe care o cunoaștem din mormîntul jupaniței de la Dragomirna. Doamna Tudosca, în portretul brodat de la Trei Ierarhi, are o rochie, din care se văd libere mînecele și pieptul brodat al cămășii. În Țara Românească, în aceeași vreme se purtau rochii similare, dar mai bogat împodobite, cu aplicații de fir și perle la corsaj, benzi de fir și mătase colorată pe poale. Astfel de rochii poartă jupanițele din pictura de la Căluș; altele poalele rochiei sînt chiar brodate cu motive florale, ca în miniaturile reprezentînd pe doamna Elina. În Țara Românească, încă din secolul al XVI-lea, se încinge peste rochie un brîu lat de mătase orientală, înodat în față ca în costumul bărbătesc. În Moldova, brîul nu apare în reprezentarea portretelor murale sau în broderii, dar a fost găsit în mormîntul de la Dragomirna. Alături, o centură îngustă se închidea în față cu o agrafă rotundă, bătută în perle sau lucrată în filigran. În secolul al XVII-lea orășencele din București aveau rochii încrețite în talie, cu corsajul strîmt, fără mînece, și un brîu lat².

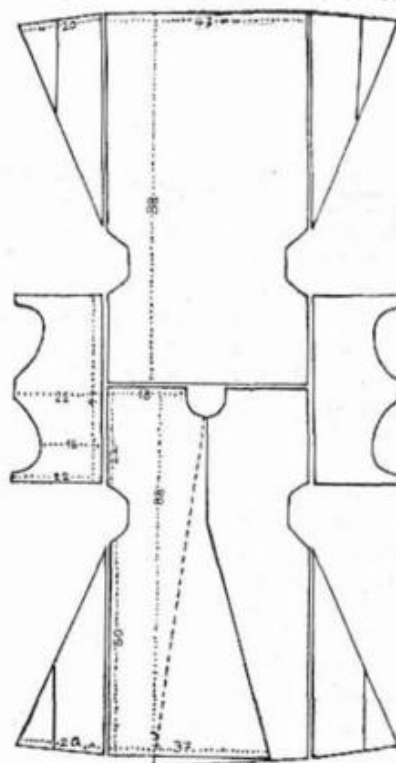
Descrierea rochiilor — care apar cu această denumire în documente — este făcută cu unele detalii în foaia de zestre a Stancăi citată mai sus pentru știrile privind cămășile. Aici, sînt enumerate rochii din materiale diferite, care au variate ornamente la răscoiala gîtului. Astfel, o rochie de serasir are „gurile de fir” cu „sponcile de argint cu smalt”, a doua este din „belacoasă roșie cu gurile de frînghie cusută cu sîrmă, cu sponcile de argint poleite”, a treia tot din „belacoasă, galbenă cu flori de fir, cu gurile de frînghie cusute cu fir, cu sponcile de argint poleite”, alte două sînt asemănătoare. Uneori, rochiile erau tivite la gît și la mînece cu blană de hermină³. În portretul jupaniței Teodosia, soția hatmanului Daniil, reprezentată în pronaosul bisericii Humor, apare un alt tip de rochie închisă în față, pînă la gît, cu nasturi mari romboidali de aur cu incrustații de pietre prețioase și mîneca lungă, strîmtă. Pe braț, mai jos de umăr, pictorul a redat o fișie brodată cu fir și pietre prețioase. Rochiile brodate la gît, tivite cu o blăniță îngustă și mînecele strîmte au luat treptat, către sfîrșitul secolului al XVII-lea, locul celor răscoite. După această dată anteriile sînt purtate și de femei. Materialele din care se fac rochiile sînt diverse, în genere țesături de mătase cu fir, de proveniență orientală, atlas, tabit, serasir, hataia etc., sau mătăsuri italiene. Rochia găsită în mormîntul de la Dragomirna este de mătase, aleasă cu flori mari, de proveniență italiană; în picturile murale apar aceleași țesături împreună cu cele orientale.

¹ În ilustrarea psalmilor 148 și 150, frecventă în pictura din bolta pridvorului unor biserici din Țara Românească (Hurezi, Aninoasa, Colțea, Scaune, Negustori, Stavropoleos ș.a.), în secolele XVII—XVIII apar numeroase personaje de diferite categorii sociale, purtînd costumul local de curte sau orășenesc; vezi BOBULESCU, *Lăutari și hori în pictura bisericilor noastre*, București, 1940; NICOLESCU, *Biserica Scaune*, în „Analecta”, III, 1946, pp. 58—59.

² BARBUL, *op. cit.*, pp. 27—28.

³ VERESS, I, p. 283.

Fig. 67. Schema croielii conteşului găsit în mormîntul de la Dragomirna. Secolul al XVII-lea.

Șorțul. Șorțul de modă apuseană, din pînză, se purta prins în talie cu o centură¹. În portretele secolului al XVI-lea, șorțul apare în costumele Teodosiei de la Humor, dintr-o țesătură albă, subțire, brodată în talie și în partea de jos cu motive geometrice și mărgăritare, formînd benzi transversale. Șorturile sînt menționate frecvent în listele obiectelor de îmbrăcăminte² în secolul al XVI-lea, iar în veacul următor apar des în costumele din Țara Românească, mai ales în vremea lui Matei Basarab, dar în Moldova dispar. Sînt obișnuite de asemenea în costumele orașencilor, deoarece le găsim în imaginea unei țigovețe din București³. Șorturi asemănătoare de pînză subțire, brodate sau împodobite cu dantelă, aparțin costumului săsesc din Transilvania, fiind reprezentate în toate portretele funerare sculptate sau în portretele pictate din secolele XVII—XVIII. Ele se mențin pînă azi în portul popular săsesc din diferitele zone ale Transilvaniei.

Mantia. Peste toate aceste veșminte, doamnele și boieroaicele purtau mantii de tip orientat, care își găsesc corespondentul în costumele bărbătești. Ca și în îmbrăcăminte de ceremonie a domnitorilor și a boierilor, pecetea bizantină dată de Ilia granaței sau a caftanului și de bogăția broderiei se menține lungă vreme, pînă către mijlocul secolului al XVI-lea. După această etapă, mantia de ceremonie a femeilor este înlocuită treptat cu conteșul cu mîneca largă, iar caftanul, rămîne semnul distinctiv al domnilor. Acest nou tip de veșmînt s-a introdus

CLXXXIX

¹ VERESS, VII, pp. 307—309: „două brîie femeiești de aur, unul cu șorț și cucuși și lanț de argint”.

² IDEM, I, p. 282: „trei șorturi cu mărgăritare”, „un șorț cu mărgăritare”, „un șorț cu fir de aur”; IDEM, VII, pp. 307—309: „două șorturi, unul cu mărgăritare, celălalt cu fluturi”.

³ BARBUL, *op. cit.*, p. 28.

- CXC-a, b. în moda feminină în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. La Călușiu doamna Stanca, soția lui Mihai Viteazul, și soțiile Buzeștilor poartă conțeș. În colecția 19 Muzeului de artă se păstrează un splendid conțeș de jupaniță, din serasir, transformat ulterior într-un felon preoțesc (fig. 66). Recent, el a fost adus la aspectul și funcția sa inițială. În mormintul de la Dragomirna, peste cămașă și rochie s-a găsit un conțeș din catifea verde, avînd croiala identică cu cel precedent (fig. 67). Pieptul este în întregime acoperit cu găitane din împletitura fină de fir, dispuse în douăzeci și patru de șiruri. Conțeșul acesta este reprodus în portretul doamnelor lui Vasile CXCII-a, b. Lupu de la Trei Ierarhi și Golia și în tabloul votiv reprezentînd pe Anastasia, soția lui Duca vodă, și pe fiicele ei de la Cetățuia. Spre deosebire de cel de la CXCIII Dragomirna, fără blană, celelalte sînt îmblănite cu samur. În mormintul din CXCIV mănăstirea Cătălușiu, pieptul unui conțeș este bogat împodobit pînă în talie cu găitane de fir, asemenea celui reprezentat în portretul doamnei Elina Basarab, din miniaturi.

Ca și bărbații, femeile purtau dulamă și subă. În aceeași foaie de zestre a Stancăi Brăiloiu, apar trei dulame, una de serasir cu pacea¹ de samur și nasturi de aur, a doua de lastră verde, la fel îmblănită, dar cu nasturi de mărgăritare, și a treia de lastră roșie, căptușită cu rîși, cu nasturi de mărgăritar și cu sîrmă. În aceeași listă figurează și un zăbun de sandal de Veneția². Feregelele erau îmblănite sau simple. În zestre Mariei, fiica lui Petru Șchiopul, o feregea căptușită cu zibelină valora 20 000 de aspri, iar una de brocatelă neîmblănită, numai 10 000 de aspri³. În Țara Românească, doamnele din familia Cantacuzino și Brîncoveanu, ca și jupanițele timpului poartă un nou tip de mantie, cu mîneca lungă și mai strîmtă, întotdeauna îmbrăcată, lăsînd să se vadă doar broderia de la cămașă sau brățara de mărgăritare⁴.

În secolul al XVIII-lea și la începutul celui următor, se purtau mantii subțiri de mătăsuri orientale, avînd croiala anterioarelor, festonate pe poale și la mîneci și tivite cu fir sau suitaș de mătase colorată. Astfel de mantii reprezintă, la rîndul lor, un tip mai vechi de veșmînt, purtat în mod curent în Imperiul otoman. În costumele secolelor XVIII—XIX se introduc giubelele de tip balcanic, uneori fără mîneci, de mătase, catifea sau postav obișnuit, roșii, cu corsajul strîns pe talie și poalele largi, căzînd în falduri. Aplicații de fir formînd motive de stil oriental le decorează pe poale și la spate. În colecția Muzeului de artă se păstrează un costum întreg din secolul al XVIII-lea, care aparține jupaniței Bălașa Bengescu, compus dintr-o rochie fără mîneci cu corsajul strîns pe piept, prins cu copci, și fusta largă, încrețită, de tipul celei din veacurile anterioare, peste care se purta o mantie cu croiala tipică giubelelor⁵. Veșminte similare, purtate încă și în prima jumătate a secolului al XIX-lea se mai găsesc tot în colecția Muzeului de Artă;

¹ Blana din picioare de sumar (pacea) era de calitate inferioară, fiind cea mai ieftină.

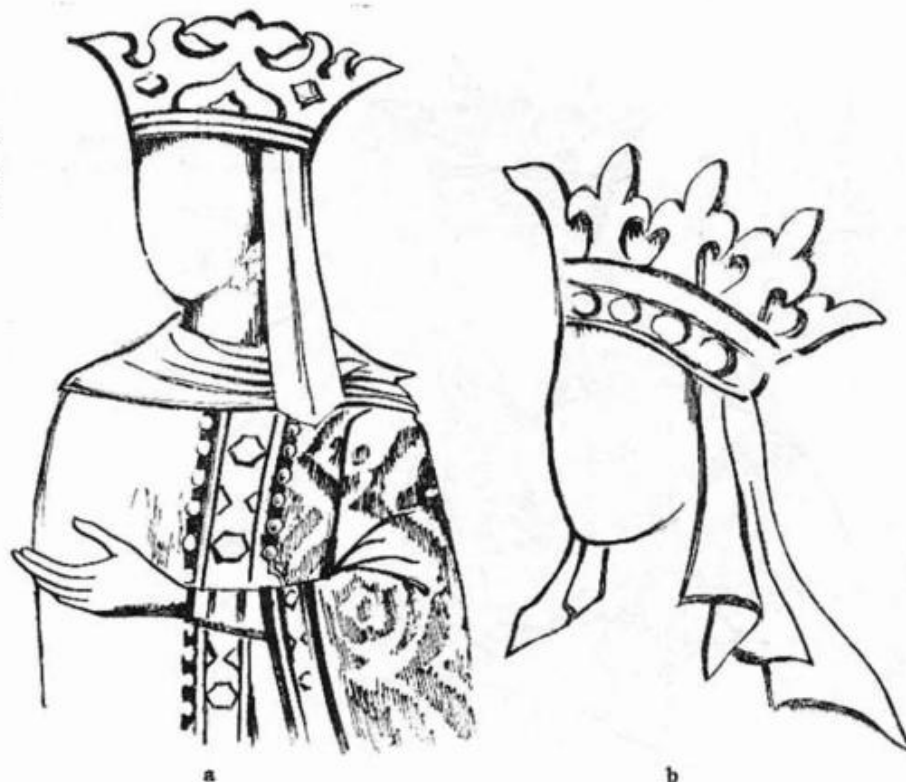
² Un zăbun de lastră valora în prima jumătate a secolului al XVI-lea 100 de florini (LEHR, *Comerțul*, în loc. cit., p. 233).

³ IORGA, *Foaia de zestre*, pp. 9—10.

⁴ BARBUL, *op. cit.*, p. 26.

⁵ DRĂGHICEANU, *Costumul*, în *BCMI*, 1926, pp. 147—151, fig. 4—9.

Fig. 68. Învelitoarea capului doamnei Ana (a) și a Mariei Voichița, (b). Secolul al XV-lea.

Îmbrăcămintea capului. Un ultim element atât de caracteristic costumului de curte din secolele XV-XVII, pe care-l cunoaștem în detaliu pe baza izvoarelor iconografice și a obiectelor păstrate, este pălăria purtată de doamne și boieroaice împreună cu învelitoarea capului, *mesalul* sau *marama*. Femeile măritate, spre deosebire de fete, au capul acoperit cu o năframă de pînă, obiceiul fiind respectat cu strictețe mai ales în Moldova. Doamnele din secolele XV—XVI poartă pe cap un văl de mătase, lung pînă la mijlocul spatelui, obișnuit alb, uneori roșu, albastru sau verde¹, cu dungi la capete, asemenea ștergarelor cu care se împodobesc țărâncile sau tivit cu aur și perle (fig. 68). Această învelitoare acoperă tot părul, care se vede prea puțin, despărțit cu o cărare la mijloc. Peste el este așezată coroana, de care sînt prinse în dreptul timpelor sau spre urechi lungi gâteli, formate din lăncișoare de aur, cu bogate ornamente de perle și pietre prețioase (pandelocuri). (fig. 69—71) Acest văl, asemenea ștergarelor țărănești² de azi, era de borangic, în sau bum-bac, numindu-se *mesal*, *canovăț*³ sau *maramă*⁴. La capete era împodobit cu broderie,

CXCV

¹ În pictura paraclisului de la mănăstirea Bistrița, reprezentînd primirea moaștelor Sf. Ioan cel Nou la Suceava, doamna lui Alexandru cel Bun poartă un văl albastru. La Voroneț și la Humor vălul doamnelor este verde; la Sucevița, roșu.

² Ștergarul acoperă părul, împletit în diferite moduri, susținut de un tulpă de o bonetă denumită „conci”, „legătoare” etc.

³ D.I.R. *Țara Românească, sec. XVI*, III, pp. 214—215, la 31.VIII.1565, jupanița Rada, în afară de site, dăruiește mănăstirii Snagov „un mesal care se cheamă canovăț cu fluturi de aur și cu mărgăritare”; VERESS, I, p. 307: „basmale de văl cu fluturi”.

⁴ BOGDAN, *op. cit.*, p. 326. Într-un leacastih de obiecte din 1508 apare termenul de „mahramă” alături de „testemel” de origine turcă, „mah’rama” și „destinal” sau „testimal” în turco-persană (ȘAI-

Fig. 69. Învelitoarea capului Mariei Voichița, detaliu din pictura de la Voroneț.

cu mătase și fir, uneori fiind presărat cu mici aplice de aur, denumite pînă azi „fluturi”¹, așa cum se mai păstrau în secolul trecut în costumele populare mai ales în Argeș și Vîlcea. Un astfel de văl ornat cu pietre scumpe și broderii, împreună cu un inel de preț, o centură bătută în monede și o pereche de pantofi de atlas alb brodați cu fir și perle primea în dar, după datina țării, înaintea nunții, logodnica, de la viitorul său soț. Așa cum descrie Del Chiaro², acest dar se făcea sîmbăta, în cadrul unei ceremonii speciale, cînd logodnicul îl încredința unei rude sau unui prieten, care, însoțit de lăutari, prieteni și slugi, pornea spre casa viitoarei mirese. Duminică, la ceremonia nunții, mireasa purta de asemenea un văl de mătase, brodat³.

- 20 * Marama lungă, îmbrăcînd gîtul și umerii, este caracteristică mai ales costumului din Moldova; în Țara Românească, doamnele poartă coroana direct pe păr sau pe o rețea de fir și perle, așa cum apare în costumele Ruxandrei de la Argeș și în bolnița Coziei (fig. 72). Asemănătoare în ambele țări sînt învelitoarea capului și pălăriile purtate de boieroaice. Desigur că și doamnele le foloseau la costumele obișnuite. Părul, împletit în cozi, este acoperit cu un văl alb, cusut la capete, peste el se așază pălăria cu

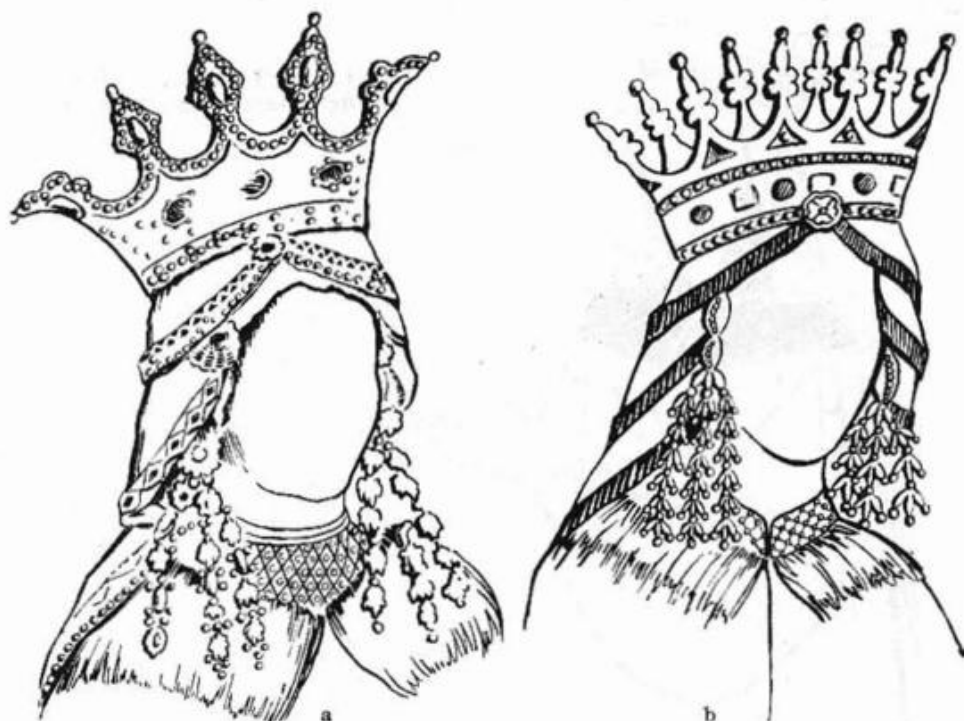
NEANU, *op. cit.*, II, p. 248). Maramă — mähramă — năframă înseamnă ștergar, fiind sinonim cu basma. Într-un document din 1609 sînt înșirate „șase năframe cu mătase ... două năframe de mină, două de obraz ... 12 năframe cu sîrmă bărbătești”. Termenul este păstrat în limba bulgară și sîrbă. Termenul este folosit și pentru batistă și pentru brîu. În *Analester* se citează maramele date în Joia Mare episcopului și diaconului, mähramă de sîrmă — 3 tl.; mähramă cu fir, mährame de mijloc, mährame proaste (pentru diacon).

¹ Astfel de aplice de diferite forme de argint aurit s-au găsit în mormîntul soției lui Petru Șchiopul de la mănăstirea Galata, la Iași și în mormîntul unei boieroaice din secolul al XVII-lea de la mănăstirea Cătăluu, satul Căscioarele, lângă Oltenița.

² DEL CHIARO, p. 41.

³ IDEM, p. 42.

Fig. 70. Învelitoarea capului Mariei Voichița, detaliu de pictură de la Pătrăuți a) și Hirlău b).

borurile mari, albe, formată dintr-o țesătură fină, cutată. Pălăriile de acest tip sînt purtate uneori peste o rețea de perle, care strînge părul¹, întocmai ca în timpul Renașterii italiene. Cele din secolele XV—XVI sînt caracterizate printr-o margine lată și dreaptă, care era făcută dintr-un material rigid, un postav sau pînză groasă, scrobită, îmbrăcată, ca și calota rotundă, cu un vâl fin, transparent, de borangic, uneori brodat cu fir, strîns în cute mărunte. Forma acestor pălării este remarcată de unii călători care trec prin Țara Românească și Moldova la sfîrșitul secolului al XVI-lea². Ele apar în portretele jupanițelor moldovence și se mai păstrează în pictura bisericilor Bălinești, Dolhești, Arbore, Humor³ (fig. 73-74), iar în Țara Românească în bolnița Bistriței (fig. 75 a) și pe icoanele de la Ostrov, la Stănești⁴ (fig. 76), Căluș⁵ (fig. 75 b) și pe ferecătura de

¹ În portretele jupanițelor de la Stănești și al doamnei Ruxandra de la Argeș.

² John Newberie *Călători străini*, vol. II, p. 515, ... „femeile umblă cu bumbi mari de argint care atîrnă deasupra urechilor și cu un mare colac de pînză de în pe cap, foarte asemănător cu un „turban turcesc” și peste aceasta o pînză mică”...; PASCU, *Petre Cercel*, p. 130: „pe cap poartă broboade de bumbac foarte albe, încît par a fi turbane turcești, care le stau foarte bine...”; Pourquevaux (*IOBGA, Acte și fragmente*, I, p. 38), descriind costumul din Moldova, amintește cu unele detalii despre o pălărie similară, pe care însă o atribuie țigăncilor. Fie că este vorba de o confuzie, fie că a văzut-o purtată de acestea, ceea ce interesează însă în descriere este similitudinea cu cele cunoscute din tablourile votive: „(își) găsesc și capul deasupra căruia așază o roată mare făcută din benzi de pînză, strîmte de două degete, îndoită una peste alta (în felul în care negustorii își fac panglicile lor sul), pînă la mîrimea unui ciur, și care-l împodobesc deasupra după starea lor...”.

³ NICULESCU, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 127, fig. 33-40.

⁴ ȘTEFĂNESCU, *Portraits de Stănești*; pe epitrahilul dăruit bisericii de la Stănești, Sima soția lui Simeon Buzescu, poartă o pălărie similară.

⁵ IDEM, *Valachie et Transylvanie*, pl. 80, album.

Fig. 71. Invelitoarea capului doamnei Elena Rareș. Detaliu de pictură de la Moldovița.

la Scheii Brașovului¹ (fig.77). Moda acestor pălării, caracteristică costumului din vremea Renașterii, în Germania și Țările de Jos², introdusă în Țările Române prin negustori, se regăsește pînă azi în costumele populare în unele zone din sudul Transilvaniei, în zona Sibiului, Sebeșului și Tîrnavelor. În afară de aceste pălării, care, împreună cu caftanul de brocart, făceau parte din costumele de ceremonie, jupanite și doamnele purtau și maramă simplă, lungă, cu capetele încrucișate pe un umăr, îmbrăcînd gîtul, asemenea costumului țărănesc actual. Uneori, aceste văluri erau tivite de-a lungul unei singure laturi cu un galon îngust de un centimetru, brodat cu fir aurit. Astfel de maramă s-au găsit în mormintele de la Cătăluiu și Dragomirna. În portretele murale și miniaturile din secolul al XVII-lea, doamnele și boieroaicele poartă văluri foarte fine, care lasă în transparență să se vadă părul și salbele de mărgăritare de la gît.

În viața de toate zilele se folosesc năframele, basmalele, testemelele și scufiile, care, la rîndul lor, puteau fi brodate cu fir și perle. În izvoare sînt enumerate „scufii de mărgăritare” și „scufii aurite”³. Părul era prins, în Moldova ca și în Țara Românească, sub pălărie sau coroană, cu o rețea de perle legate cu fir, sau strîns de o scufie fină de mătase, așa cum apar în unele tablouri votive. O scufie întreagă de

¹ NICOLESCU, *Biserica din Schei*, pp. 28—29, fig. 18.

² Într-un tablou de Rogier Van der Weyden, Maria Magdalena poartă costumele epocii, cu o pălărie identică cu cea care apare în tablourile votive din pictura românească (*Les primitifs flamands*, p. 4). Într-un alt tablou de Van der Weyden, reprezentînd *Întîmpinarea Domnului*, una dintre femei poartă o pălărie similară (HEIDRICH, *Alt Niederländische Malerei*, pl. 39; IDEM, *Alt Deutsche Malerei*, p. 42).

³ VERESS, I, p. 282, între lucrurile văduvei lui Pătrașcu cel Bun, „scufie cu mărgăritare”; IDEM, II, p. 83, între obiectele doamnei Zamfira, „scufie aurită”.

Fig. 72. Podoabele doamnei Ruxandra. Detaliu de pictură din bolnița Coziei.

la sfârșitul secolului al XV-lea s-a păstrat la Putna, găsită în mormîntul Mariei, fiica lui Ștefan cel Mare¹. Are fundul rotund, din catifea broșată cu fir, în rest este de mătase groasă, croită după sistemul scufiilor purtate de copii, din trei bucăți, încrețite la spate. Benzi de fir împletit cu mătase sînt dispuse peste innăditurile scufiei, formînd o ornamentație în jurul frunții. Un alt tip de bonetă, prinsă pe sub bărbie, apare în portretul Cătălinei, soția lui Preda Buzescu, de pe vâlul brodat de la Stănești. Doamnele mai purtau dantele scumpe de fir, lucrate în Italia sau broboade de catifea aurită. În mormîntul doamnei Maria Rareș, îngropată la Putna², s-a păstrat o dantelă de fir, lucrată cu acul. Capetele brodate cu fir, cu motive florale ale unei broboade de catifea subțire, roșie, s-au găsit în mormîntul Mariei, soția lui Petru Șchiopul, de la Galata³. Numeroase aplice în formă de „S”, ciocănite în foaie fină de aur, erau cusute pe această broboadă prețioasă. Izvoarele amintesc de asemenea de „fruntarele de mătase” care prindeau⁴ podoabe grele de argint aurit sau de aur cu perle, încadrînd figura doamnelor și domnițelor, asemenea celor bizantine. Fragmentele unor astfel de podoabe s-au găsit la Suceava, împreună cu sute de perle și aplice filigranate de aur, care sînt identice cu cele aflate la Putna, în mormintele domnești. În tezaurul de la Covei se păstrează fragmentar un fruntar din fir

CXCVII

¹ DIAN, *op. cit.*, p. 43; NICOLESCU, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 121.

² NICOLESCU, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 129, fig. 41.

³ În mormîntul doamnei Maria, descoperit cu ocazia cercetărilor făcute de Vl. Zirra în vederea restaurării, s-au găsit cîteva fragmente intacte din rochia de mătase, fragmentele unui vâl care atrîna pînă spre mijlocul spatelui, cerceii și o brățară.

⁴ VERESS, II, p. 83, între obiectele doamnei Zamfira, la anul 1575.

Fig. 71. Învelitoarea capului doamnei Elena Rareș. Detaliu de pictură de la Moldovița.

la Scheii Brașovului¹ (fig.77). Moda acestor pălării, caracteristică costumului din vremea Renașterii, în Germania și Țările de Jos², introdusă în Țările Române prin negustori, se regăsește pînă azi în costumele populare în unele zone din sudul Transilvaniei, în zona Sibiului, Sebeșului și Tîrnavelor. În afară de aceste pălării, care, împreună cu caftanul de brocart, făceau parte din costumele de ceremonie, jupanițele și doamnele purtau și maramă simplă, lungă, cu capetele încrucișate pe un umăr, îmbrăcînd gîtul, asemenea costumului țărănesc actual. Uneori, aceste văluri erau tivite de-a lungul unei singure laturi cu un galon îngust de un centimetru, brodat cu fir aurit. Astfel de maramă s-au găsit în mormintele de la Cătăluș și Dragomirna. În portretele murale și miniaturile din secolul al XVII-lea, doamnele și boieroaicele poartă văluri foarte fine, care lasă în transparență să se vadă părul și salbele de mărgăritare de la gît.

În viața de toate zilele se folosesc năframele, basmalele, testemelele și scufiile, care, la rîndul lor, puteau fi brodate cu fir și perle. În izvoare sînt enumerate „scufii de mărgăritare” și „scufii aurite”³. Părul era prins, în Moldova ca și în Țara Românească, sub pălărie sau coroană, cu o rețea de perle legate cu fir, sau strîns de o scufie fină de mătase, așa cum apar în unele tablouri votive. O scufie întreagă de

¹ NICOLESCU, *Biserica din Schei*, pp. 28–29, fig. 18.

² Într-un tablou de Rogier Van der Weyden, Maria Magdalena poartă costumele epocii, cu o pălărie identică cu cea care apare în tablourile votive din pictura românească (*Les primitifs flamands*, p. 4). Într-un alt tablou de Van der Weyden, reprezentînd *Întîmpinarea Domnului*, una dintre femei poartă o pălărie similară (HEIDRICH, *Alt Niederländische Malerei*, pl. 39; IDEM, *Alt Deutsche Malerei*, p. 42).

³ VERESS, I, p. 282, între lucrurile văduvei lui Pătrașcu cel Bun, „scufie cu mărgăritare”; IDEM, II, p. 83, între obiectele doamnei Zamfira, „scufie aurită”.

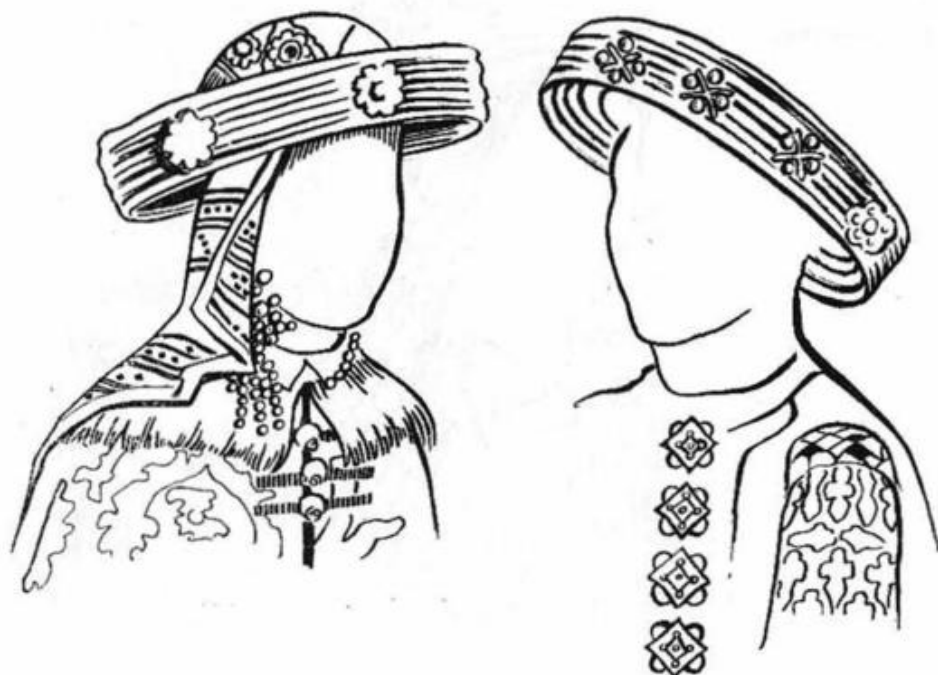

Fig. 73. Diferite tipuri de pălării de moda Renașterii, purtate în secolul al XVI-lea în Moldova.

împletit, de argint aurit și rozete, care au la mijloc pietre. În dreptul timpelor atârnavau lăncișoare cu aceleași rozete. Dantelele, vălurile sau maramele și ștergarele se prindeau pe păr cu ace de aur cu capetele încrustate cu mărgăritare și pietre prețioase¹. Se pot vedea înfipite în marginea pălăriei Teodosiei de la Humor, fiind asemănătoare celor pe care le mai folosesc și azi țărăncile săsoaice pentru fixarea maramei.

Cea mai bogată descriere despre îmbrăcămintea capului în secolul al XVII-lea a lăsat-o Paul de Alep². Din relatarea acestui călător, reiese că se purtau la acea vreme învelitoarele de pînză sau bonetele albe, peste părul împletit, formind un colac în virful capului, și calpacele de catifea roșie cu samur. Cele mai bogate, remarcă Paul de Alep, adaugă la ștergarele albe podoabe de mărgăritare, iar altele își învelesc părul cu catifea roșie. Învelitoarele din pînză subțire le putem reconstitui după cea găsită în mormîntul de la Dragomirna.

Calapacele îmblănite, asemenea celor bărbătești, de catifea roșie cu samur, sînt purtate de doamne și boieroaice. Portretele murale și broderiile din secolul al XVII-lea, adaugă un plus de amănunte pentru cunoașterea unor detalii. Ele sînt de catifea roșie, cu marginea îmblănită, cusute cu perle, avînd uneori într-o parte, ca

¹ VERESS VII, p. 307, 50 de ace de argint îmbrăcate cu pietre și cu mărgăritare pentru basmale femeiești.

² PAUL DE ALEP (pp. 4—5 și 11): „În Moldova, cucoanele de asemenea poartă calpace de catifea roșie cu samur; iar în Țara Românească și la cazaci, ștergare albe, la care cele avute adaugă ornamente de mărgăritare; descriînd costumul doamnei Ecaterina, soția lui Vasile Lupu, la recepție, spune că avea capul acoperit cu un calpac de catifea roșie, blănit cu samur” (IDEM, p. 16).

Fig. 74. Pălăria și podoabele
jupăniței Iuliana, detaliu din
pictura bisericii Arbore.

și la bărbați, un surguci de pene de struț sau egretă, prins cu o agrafă bătută cu mărghăritare și pietre prețioase. În portretul brodat de la Trei Ierarhi, doamna Tudosca poartă o pălărie de acest gen, împodobită pe toată calota cu rozete din perle mărunte, iar de o parte și de alta a tîmplelor are doi trandafiri. Ecaterina, soția circaziană a lui Vasile Lupu, care i-a urmat Tudoscăi, a adoptat costumele doamnelor moldovene, purtînd aceeași pălărie și rozete la tîmple, așa cum apare în tabloul votiv din biserica Goliei¹. Anastasia, frumoasa soție a lui Duca vodă, cu cele patru fiice ale sale, zugrăvite în pridvorul mănăstirii Cetățuia, poartă calpac mare, cu o margine lată de blană și calota de catifea roșie, de o formă deosebită față de cea a Tudoscăi. Pălăriile domnițelor sînt identice cu a lui Duca și a fiului său, cu singura deosebire a celor doi trandafiri pe care îi poartă la tîmple². Zoe, soția lui Antonie Ruset, în tabloul votiv din biserica Sf. Nicolae Domnesc din Iași, păstrat azi în sala gotică de la Trei Ierarhi, poartă același tip de calpac³, caracteristic mai ales doamnelor din Moldova, folosit mai rar în Țara Românească, sub influența modei moldovenesti. În tabloul votiv de la Doicești⁴ și Mogoșoaia⁵, fiicele lui Constantin Brîncoveanu poartă toate calpace, iar mama lor coroană. Doamnele din Țara Românească în secolul al XVII-lea sînt reprezentate tot cu coroană.

¹ IORGA, *Portretele doamnelor*, fig. 36.

² *Ibidem*, fig. 37.

³ *Ibidem*, fig. 38.

⁴ *Ibidem*, fig. 47.

⁵ *IDEM*, *Portretele lui Constantin Brîncoveanu și ale familiei sale*, în *BCMI*, 1915, VIII, pp. 49—53, fig. 2; p. 51, fig. 4; p. 53.

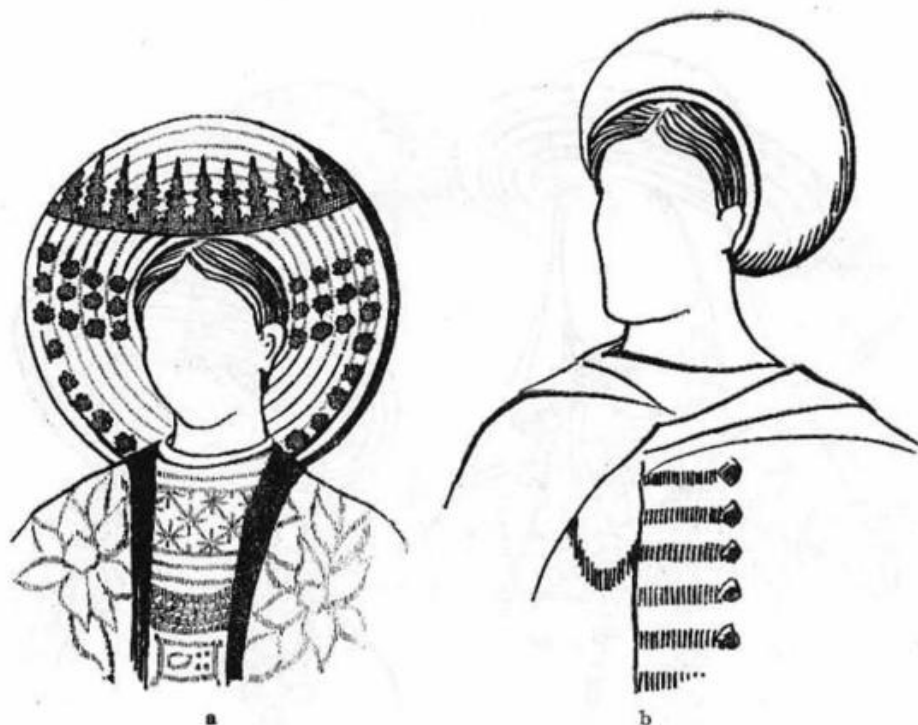

Fig. 75. Pălăriile purtate în Țara Românească. În secolul al XVI-lea: a) Sima Buzescu, detaliu de pictură de la mănăstirea Căluu. b) Negoslava, detaliu de pictură din bolnița Bistriței.

Un văl subțire, acoperă capul și gîtul jupanițelor, de sub care apar șiragurile de perle¹.

Tinerele fete, domnițe sau jupanițe, poartă capul gol, cu o mică cunună sau o diademă lată, de tipul „stemei” bizantine (fig. 78). Peste părul despărțit cu o cărare la mijloc, împletit în cozi care cad pe spate, fiicele lui Ștefan au o cunună lată de aur (stema), strălucind de perle și pietre prețioase, de care sînt prinse în dreptul timpelor—pendelocuri lanțuri de aur, la fel de bogat lucrate —. Aceeași găteală a capului o au și jupanițele². Fourquevaux, admirînd frumusețea fetelor de țărani din Moldova, care îi vînd lapte, prepelițe și ouă, remarcă obiceiul de a „purta pe cap cununi de flori, pentru a arăta că sînt încă în așteptarea măritişului”³. Paul de Alep amintește același obicei al fetelor „de a purta pe cap cununi de flori împletite și ierburi aromate”; „fetele poartă în păr afară de roze artificiale făcute de venețieni și de nemți, lalele, iasomie, coroane de tinichea lucitoare și de bronz galben”⁴. Într-un desen colorat, realizat de un sas spre sfîrșitul veacului al XVII-lea sau la începutul celui următor, apare imaginea unei tinere orășence din București, care poartă părul în cozi legate spre spate⁵ și o panglică roșie pe cap. Cununa de flori sau de metal prețios este în genere semnului distinctiv al fetelor pe care-l subliniază Paul de Alep, descriînd o nuntă, după care mireasa pune pe cap o cîrpă albă, ca

¹ BARBUL, *Costume românești*, p. 86.

² NICOLESCU, *op. cit.*, în *loc. cit.*, 3-4, p. 126, fig. 29-32; p. 128.

³ IORGA, *Acte și fragmente*, p. 38.

⁴ PAUL DE ALEP, pp. 59, 96.

⁵ BARBUL, *op. cit.*, p. 27.

Fig. 76. Pălăria Vilalei și a fiicei ei. Detaliu din pictura bisericii din Stănești (jud. Vâlcea). Prima jumătate a secolului al XVI-lea.

... că a devenit femeie măritată¹. Testemul pe cap, semnul femeii măritate în Țara Românească, era purtat pentru prima dată de tânăra căsătorită luni, după nuntă, când înaintea prinzului, făcea o vizită nașilor². Toate aceste obiceiuri, legate de semnificația simbolică a învelitoarei capului la femeile măritate, descrise de Paul de Aleppo și Del Chiaro, în secolul al XVII-lea, supraviețuiesc și azi în mediul sătesc, în unele ținuturi ale țării (Maramureș, Țara Oașului, Nordul Moldovei) unde tradiția s-a menținut încă vie. ✕

Briile. În secolele XV—XVII cingătorile metalice sînt înlocuite cu briile de mătase, păsături scumpe orientale. În Țara Românească briul lat, înnodat în față, dintr-o mătase colorată viu, în contrast cu culoarea anteriorului³, este introdus în secolul al XVI-lea. În portretele de la Argeș, în icoana de la Ostrov, bolnița Coziei, etc. apar astfel de brii. În Moldova briul este folosit mai tîrziu, purtîndu-se cingătorile înguste, metalice, care țin hangerul și sabia (portretul lui Ieremia Movilă). În secolul al XVII-lea briul se purta și în costumul femeilor peste rochie, legat într-o parte printr-un nod, cu capetele lungi atîrnînd — așa cum era în costumul boierimii, găsit la mănăstirea Dragomirna. Existau și brii de femeie care prindeau gulerul și totodată, aveau o mică teacă pentru cuțit⁴. În documente, sînt amintite de

¹ BACR DE ALEP, pp. 4—5.

² DEL CHIAIRO, p. 43; luni după nuntă, în vizita la nași, „soția are fața descoperită și pentru întâia dată testemul pe cap, semnul femeii măritate în Valahia”. „Cele măritate își acoperă capul a doua zi după nuntă cu o maramă albă, adusă în jurul bărbiei și legată la spate în 2 cozi lungi, atîrnate” (ibidem, p. 38).

³ CIMBESCU, VII, pp. 307—309: „un briu de mătase roșie”.

Fig. 77. Pălărie din Țara Românească în secolul al XVI-lea, de pe ferecătura dăruită de vornicul Dragomir și fratele său Teodosie bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului.

asemenea brăiele cu mărgăritare² și cataramele de prins brăul³. Uneori se specifică faptul că ele erau de proveniență orientală, aduse din Turcia⁴.

Portul cingătoarei ca un accesoriu al costumului bărbătesc sau femeiesc se generalizează în secolul al XVII-lea și în Moldova, iar în veacul următor este nelipsit, fiind una dintre piesele scumpe; prin proveniența țesăturii orientale sau finețea broderiei. Cele de stil și tehnică orientală lucrate de meșterii armeni din Polonia împreună cu cașmirurile de origine persană și indiană sînt podoaba deosebită a costumului boieresc din secolul al XVIII-lea. Obiceiul de a purta brăie de pînză subțire sau mătase, brodate la capete cu fir, se continuă pînă la începutul veacului următor, de cînd s-au păstrat numeroase exemple, în colecția Muzeului de Artă și în tezaurele mănăstirilor Putna și Sucevița.

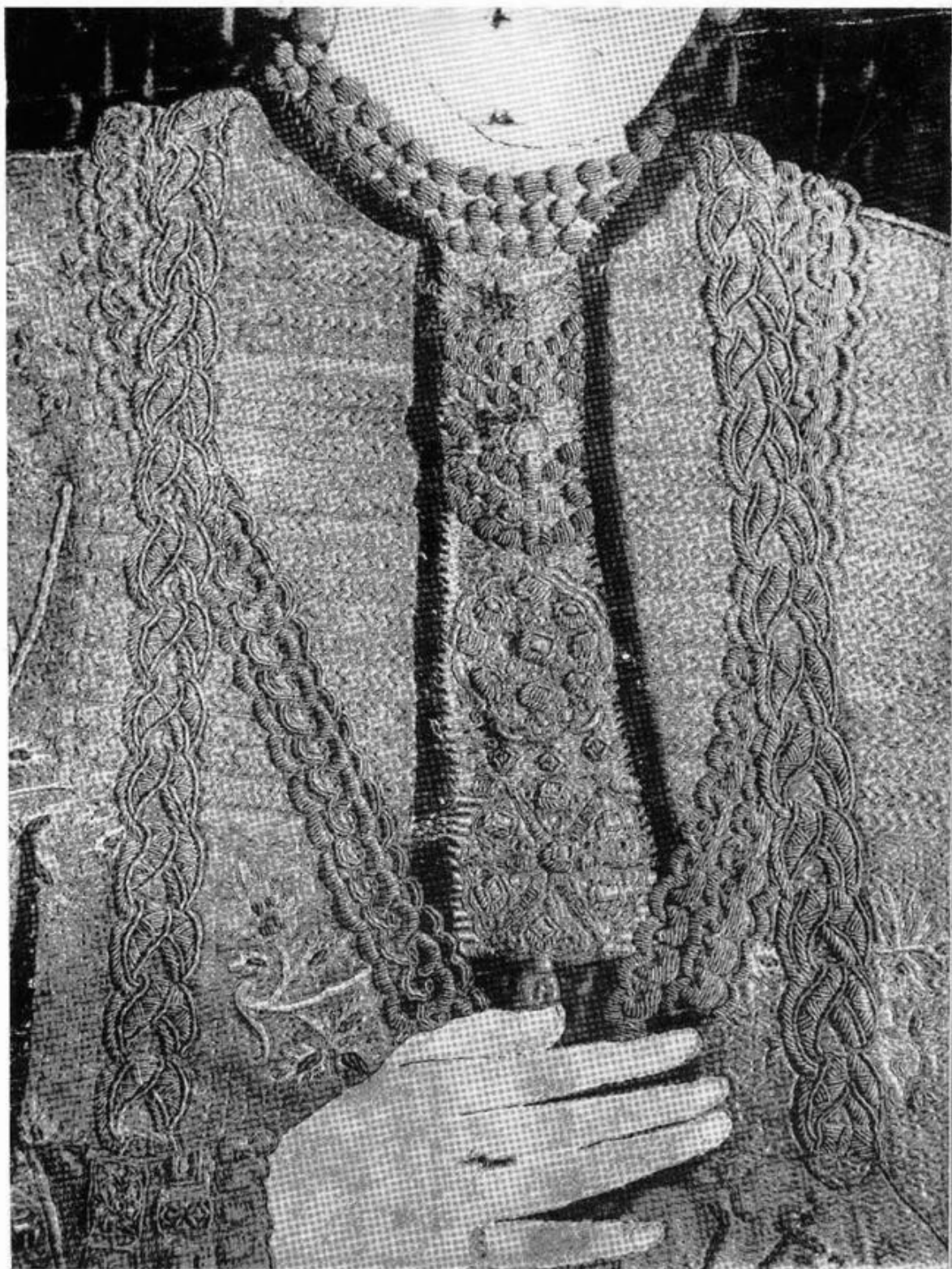
¹ VERESS, VII, p. 309: „două brăie femeiești de aur, unul cu șorț și cu cuțit și lanț de argint”.

² IDEM, II, p. 82: „un brău de aur cu mărgăritare și pietre”.

³ IDEM, II, p. 82: „un brău cu cataramă aurită”.

⁴ IDEM, III, pp. 264—267: „două cingătoare turcești”.

CXCII a

CXCIII a
CXCIII b

Fig. 78. Diademele
purtate de tinerele
domnițe și jupanițe
din secolul al XV-lea
în Moldova.

